

Α 1448
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Δ. ΚΑΘΑΡΕΙΟΥ
Δ. Φ. Καθηγητοῦ

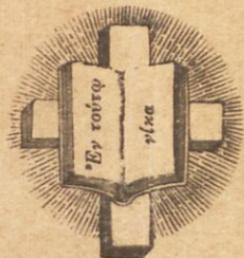
3445

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΟΙΚΗ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΝΕΩΤΑΤΟΝ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ

Ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

« Ἡ γὰρ δύναμίς μου
ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται.
(Β' Κορινθ. ιβ', 9) »

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «ΝΟΜΙΚΗΣ»,
Ἐν ὁδῷ Ὁφθαλμιατρειῶν 5

1908

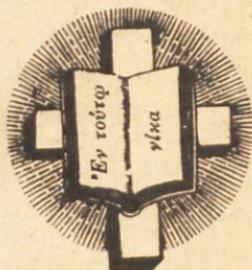
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Δ. ΚΑΘΑΡΕΙΟΥ
Δ. Φ. Καθηγητοῦ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΝΕΩΤΑΤΟΝ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ

Ἐγκρίθει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

«Ἡ γὰρ δύναμις μου
ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται»
(Β' Κορινθ. ιβ', 9.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «ΝΟΜΙΚΗΣ»,
Ἐν ὁδῷ Ὁφθαλματρείου 5:

1908

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφήν μου θεωρεῖται
κλοπιμαῖον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

2 Διατάξεις

Ἀριθ. Πρωτ. 1844.

Ἀριθ. Διεκπ. 1245.

Ἐν Ἀθήραις τῇ 28ῃ Ἰανουαρίου 1908.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἦ ρ ὀ ς

τὸν ἐλλόγιμον κύριον Ἀλέξανδρον Καθάρειον
Καθηγητὴν τοῦ ἐν Κορίνθῳ Γυμνασίου.

Γνωρίζεται ὑμῖν δι, συνφδὰ τῇ ἐκθέσει τοῦ Σεβ. Ἐπισκόπου Ἡλείας, τοῦ Συνοδικῆ ἐντολῇ διεξεληθόντος τὴν ὑφ' ὑμῶν πρὸς ἔγκρισιν ἐν χειρογράφῳ ὑποβληθεῖσαν τῇ Ι. Συνόδῳ Χριστιανικῇ Ἠθικῇ πρὸς χορῆσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Διδασκαλείου, οὐδὲν ἐν τῷ συγγράμματι ὑμῶν τούτῳ περιέχεται τὸ ἀπᾶδον τοῖς δόγμασι καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἡμετέρας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

† Ὁ Ἀθηῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ Πρόεδρος

† Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

† Ὁ Ἡλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

† Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς

(Τ. Σ.) Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Διδάσκοντες ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ἐν τῷ Γυμνασίῳ καὶ ἐπιθυμοῦντες ἵνα τὸ ὠφελιμώτατον τοῦτο μάθημα καταστήσωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν σαφέστερον καὶ εὐληπτότερον ἐθνεωρήσαμεν καλὸν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἐγχειριδίου χάριν τῶν μαθητῶν.

Ἐν τῇ συντάξει τοῦ ἐγχειριδίου τούτου ἠκολουθήσαμεν ἀκριβῶς τὸ νεώτατον ἀναλυτικὸν τοῦ Ἑπιτομίου τῆς Παιδείας πρόγραμμα. Ἐχοντες δὲ ὑπ' ὄψει τὰς ἀρχὰς τῆς διδακτικῆς προετάξαμεν πολλαχοῦ τοῦ βιβλίου παραδείγματα κατὰλληλα πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν διδασκομένων μερῶν. Συνεδέσαμεν δὲ ὅσον ἠδυνήθημεν στενώτερον τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ παιδαγωγοῦ Stou, καθ' ἣν τὰ διδακτικὰ βιβλία πρέπει νὰ συντάσσονται, εἰ δυνατόν, οὕτως, ὥστε τὸ ἐκάστοτε ἀκόλουθον μάθημα νὰ εἶναι οἰονεὶ ἐπανάληψις τοῦ προηγουμένου καὶ συνέχεια αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτοις ἐτάξαμεν μεθ' ἐκάστην παράγραφον χάριν τῶν μαθητῶν συγκεντρωτικὰς ἐρωτήσεις. Ἐν γένει δὲ οὐδὲν παρελίπομεν τὸ δυνάμενον νὰ καταστήσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο ὡς οἷόν τε εὐληπτότερον καὶ σαφέστερον.

Κατὰ πόσον δ' ἐπετύχομεν τοῦ σκοποῦ, ὃν προεθέμεθα, ἄς κρίνωσιν οἱ ἀρμόδιοι.

Βοηθήματα ἐν τῇ συντάξει τοῦ βιβλίου τούτου εἶχομεν πρὸ πάντων τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἥτις εἶναι ἡ ἀκένωτος πηγὴ πάσης χριστιανικῆς πραγματείας, ἔτι δὲ καὶ τὰς ἰδίας σημειώσεις καὶ

παρατηρήσεις κατά τὴν διδασκαλίαν ἡμῶν, πολλὰς ἡμετέρας τε
καὶ ξένας Χριστιανικὰς Ἠθικὰς καὶ τὰς ἐκθέσεις τῶν κατὰ τοὺς
διαφόρους διαγωνισμοὺς κριτῶν τῶν διδακτικῶν θρησκευτικῶν
βιβλίων.

Ἐν Κορίνθῳ τῇ 1 Ἰουλίου 1908.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Δ. ΚΑΘΑΡΕΙΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ.

1. Χριστιανικὴ Ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα τὸ ὁποῖον διδάσκει τὰ ἤθη τὰ ἀρμόζοντα εἰς τὸν χριστιανόν, ἥτοι ἐκθέτει τοὺς ἠθικοὺς κανόνας καθ' οὓς ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ζῆ. Πηγὴ τοῦ μαθήματος τούτου εἶναι ἡ ἁγία Γραφή καὶ ἡ ἱερὰ παράδοσις¹.

2. Διακρίνεται δὲ ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ εἰς δύο μέρη, εἰς τὸ γενικόν, ἐν ᾧ ἐκτίθενται γενικῶς αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καθ' ἃς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ζῆ, καὶ εἰς τὸ ἐδικόν, ἐν ᾧ ἐκτίθενται εἰδικώτερον τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.

3. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἶναι μεγίστη, διότι αὕτη λύει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότατον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πρόβλημα· καθοδηγοῦσα δηλ. ὡς τις φωτοβόλος φάρος τὸν ἄνθρωπον ἐν πάσαις ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ καθιστᾷ αὐτὸν ἀξίον τοῦ προορισμοῦ του, ἥτοι εὐδαίμονα ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ, καὶ οὕτω σφῆζει αὐτόν. Καὶ ὄντως οἱ χριστιανοὶ ἔχουσι μεγάλην ἀνάγκην τοιαύτης καθοδηγήσεως πρὸς σωτηρίαν, διότι πολλοὶ ἀγνοοῦντες τὸν ἀληθῆ τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸν καὶ ζῶντες βίον ἀπάθοντα πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοὶ καθίστανται δυστυχεῖς καὶ ἄλλους βλάπτουσιν.

Οὐδὲν τῆ ἀληθείᾳ σπουδαιότερον καὶ ἱερώτερον ζήτημα δύναται νὰ ἐνδιαφέρῃ περισσότερον τὸν ἀληθῆ χριστιανόν ἢ τὸ νὰ γνωρίζῃ οὗτος

1 Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἀνήκουσα εἰς τὴν καθ' ὅλου Ἠθικὴν, ἥτις εἶναι ἐπιστήμη φιλοσοφικὴ, εἶναι μάθημα φιλοσοφικὸν καὶ φιλοσοφικῶς πως ἐκθέτει τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Λαμβάνει ὅμως τὰς ἀρχὰς αὐτῆς κυρίως ἐκ τοῦ θεοῦ λόγου καὶ οὐχὶ ἐκ μόνου τοῦ λογικοῦ ὅπως ἡ καθαρὰ Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι μᾶλλον πρακτικὸν φιλοσοφικὸν μάθημα ἢ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφικὴ διδασκαλία.

τίς εἶναι ὁ προορισμός του, τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικός νόμος καθ' ὃν ὀφείλει νὰ ζῆ ἵνα εὐδαιμονῇ, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντά του πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν· νὰ γνωρίζῃ τί εἶναι ἀρετή, τί κακία, τί δίκαιον, τί ἀδίκον, τί ἀγαθόν, τί κακόν, καὶ τὰ μὲν ὡς ὠφέλιμα νὰ πράττῃ τὰ δὲ ὡς βλαβερά νὰ ἀποφεύγῃ. Πάντα ταῦτα ἐξετάζει ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ¹.

Ἑρωτήσεις. Τι καλεῖται Χριστ. Ἠθικὴ; ποῖα εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ποῖα ἡ διαίρεσις αὐτῆς; ποῖα ἡ ἀξία τῆς Χριστ. Ἠθικῆς καὶ τί κατορθοῖ αὐτή;

¹ Περὶ τούτων διδάσκει συντόμως καὶ ἡ Κατήχησις ἀναπτύσσουσα τὸν δεκάλογον, ἀλλ' ἡ Χριστ. Ἠθικὴ ἀναπτύσσει ταῦτα ἐκτενέστερον καὶ μεθοδικώτερον.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἐκτίθενται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς Χριστ. Ἠθικῆς. Τούτων βᾶσις εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος ὃν ὀφείλει νὰ ἀκολουθῇ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ὁ ἀληθὴς χριστιανός. Ἀλλὰ πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ νόμου τούτου ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν πρότερον τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, ἐξ ἧς ἐκπηγάζει οὗτος.

§ 2. Σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

1. Πρὸς εὔρεσιν τῆς σχέσεως ταύτης πρέπει νὰ καθορίσωμεν τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ σύμπαντι καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπέναντι τοῦ πλησίον.

2. Κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν, τὴν ἑγγραφὸν πηγὴν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ Κόσμου ὅλου¹ καὶ ἀρχὴ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπλασε δὲ τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ (Γεν. Α', 26—Β' 7), τ. ἔ. κατέστησε τελειότερον τῶν ἄλλων δημιουργημάτων δωρήσας αὐτῷ ἐξαιρέτα δῶρα, τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, δι' ὧν προώρισεν αὐτὸν νὰ ἐξομοιωθῇ αὐτῷ τελειοποιούμενος καὶ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Οὐ μόνον δ' ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ οὕτω δαψιλῶς ἐπροίκισεν αὐτὸν ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν καλοῦσαν αὐτὸν «Πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16).

Ὁ Θεὸς λοιπὸν ὡς δημιουργὸς καὶ προνοητὴς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πατὴρ καὶ προστάτης αὐτοῦ, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὡς δημιούργημα εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ ὀφείλον αὐτῷ τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν. Ἄρα ἡ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου σχέσις εἶναι οἷα ἡ μεταξὺ πατρὸς καὶ τέκνου.

1 Ὅπως εἶναι παράλογον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μία οἰκία ἐγένετο ἀφ' ἑαυτῆς καὶ οὐχὶ ὑπὸ τεχνιτῶν οὕτω παράλογον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ὅτι ὁ Κόσμος, τὸ πάγκαλον τοῦτο δημιούργημα, ἐγένετο ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲν ἀποτέλεσμα δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ αἰτίου.

3. Ὁ δὲ πλησίον, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν¹ ὅ,τι καὶ ἡμεῖς αὐτοί, διότι ἐπλάσθη καὶ οὗτος, ὡς καὶ ἡμεῖς, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δημιουργοῦ, ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὕψηλου προορισμοῦ καὶ ἐπαικίσθη διὰ τῶν αὐτῶν δώρων· εἶναι δηλ. ὁμοίος ἡμῖν καὶ ἴσης ἀξίας, ἦτοι ἀδελφὸς ἡμῶν, ὅπως τὰ τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς². Ἄρα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον εἶναι οἷα ἡ μεταξὺ ἀδελφῶν.

Ἔρωτ. Τί εἶναι ὁ Θεὸς ἐν τῷ σύμπαντι καὶ τί ὁ ἄνθρωπος; τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν; τίς ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον;

§ 3. Ὁ ὑψίστος ἠθικὸς νόμος.

1. Ἄφ' οὗ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον πατήρ καὶ ὁ φιλόστοργος περὶ αὐτοῦ προνοητὴς ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφὸς ὁμοίος αὐτῷ κατὰ πάντα ἀναγκάτως ἐκ τῆς πατρικῆς καὶ ἀδελφικῆς ταύτης σχέσεως ἐκπηγάζει ὁ ἐξῆς ἠθικὸς νόμος «Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν καὶ νὰ πράττῃ πάντοτε πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ τῇ ἀγάπῃ ταύτῃ»³. Καὶ ὄντως ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ καὶ σέβεται τοὺς γονεῖς καὶ ἀδελφοὺς αὐτοῦ, οἵτινες ὡς ἄνθρωποι δύνανται νὰ εἶναι καὶ ἑλαττωματικοί, πολὺ περισσότερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ σέβεται τὸν πανάγαθον πατέρα πάντων τῶν ἀνθρώπων, τὸν Θεόν, χάριν δὲ τούτου νὰ ἀγαπᾷ καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἦτοι τὸν ἑαυτοῦ πλησίον, μεθ' οὗ συνδέεται καὶ δι' ἀδελφικῆς σχέσεως.

Τὴν ἀγάπην ταύτην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἐχαρακτήρισεν ὡς ὑψίστον ἠθικὸν νόμον αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰπὼν ἅ' Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου . . .» καὶ ἅ' Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ

1 Πράξ. ιζ', 24 «Ἐποίησέ τε ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς».

2 Γαλ. γ', 28 «Οὐκ ἔστι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἔστι δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔστι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».

3 Ὁ νόμος οὗτος καλεῖται ἠθικὸς διότι κανονίζει τὰ ἤθη, ἦτοι τὰς συνθηκείας καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος πράττει τὰς πράξεις αὐτοῦ. Πᾶν δ' ὅ,τι συμφωνεῖ τῷ ἠθικῷ τούτῳ νόμῳ λέγεται ἀγαθόν.

νόμος καὶ οἱ προφήται (ἡ ἀγ. Γραφή) κρέμανται» (Ματθ. κβ', 37, 39, 40), ἦτοι ὅτι ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης ἐξαρτᾶται ἡ τήρησις ἀπασῶν τῶν διατάξεων τῆς ἀγ. Γραφῆς.

2. Κατὰ τοῦτον τὸν ὕψιστον ἠθικὸν νόμον ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ κανονίῃ πάντοτε πάσας τὰς ἐν τῷ βίῳ πράξεις αὐτοῦ, ἦτοι νὰ πράττῃ μὲν πάντοτε μόνον ὅ,τι συμφωνεῖ τῷ νόμῳ τούτῳ, δηλ. τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ αὐτῷ, δηλ. τὸ κακόν, καὶ ἂν τοῦτο εὐχαριστῇ αὐτὸν ἢ ὑποστηρίξῃ τὰ συμφέροντά του.

3. Μόνον ὁ ἠθικὸς νόμος καθοδηγεῖ ἀληθῶς τὸν χριστιανὸν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ καὶ ἐξευγενίζει καὶ ἐξυψοῖ αὐτὸν μέχρι τοῦ Θεοῦ. Τούναντίον ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ ἐγωισμὸς, οἱ δύο οὗτοι ἐχθροὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος παραδοθῇ εἰς αὐτὰ ἀποκλειστικῶς ἀποκτηνοῦσι καὶ ἐξευτελίζουσιν αὐτὸν καθιστῶντα αὐτὸν ἀνίκανον νὰ πράττῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅπερ πολλακίς ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῶν ἐπιθυμιῶν ἡμῶν καὶ τὴν αὐταπάρνησιν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν ἐγωισμόν.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἡδονὴ (τὸ εὐάρεστον) καὶ ὁ ἐγωισμὸς (τὸ συμφέρον) ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἵνα ἀνακουφίζωσιν ἡμᾶς σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν ἀλλὰ ταῦτα εἶναι πάντοτε ταπεινότερα ἐλατήρια καὶ πρέπει νὰ ὑποχωρῶσι πρὸ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐλατηρίου, δηλ. τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει μὲν καὶ σῶμα ἀλλὰ κυρίως εἶναι πνευματικόν ὄν, καὶ ἡ σωματικὴ ζωὴ πρέπει νὰ ὑπόκειται τῇ πνευματικῇ (Ματθ. κς', 36-47). Μόνον λοιπὸν τότε ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις τοῦ εὐαρέστου (ἡδονῆς) καὶ τοῦ συμφέροντος (ἐγωισμοῦ) ἢ καὶ ἐπιδιώκονται ταῦτα ὅταν δὲν ἀντίκεινται τῷ ἠθικῷ νόμῳ.

Ἔρωτ. Τίς ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος καὶ πόθεν ἐκπηγάει; τίς ἡ σημασία τοῦ νόμου τούτου; πῶς πρέπει νὰ κανονίῃ ὁ ἄνθρωπος τὰς πράξεις του; τί φευκτέον κυρίως ὡς ἐναντίον τῷ ἠθικῷ νόμῳ; τί εἶναι ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ ἐγωισμὸς καὶ πότε μόνον ἐπιτρέπονται ταῦτα;

§ 4. Τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

1. Ὁ ἄνθρωπος φύσει αἰσθάνεται πάντοτε καὶ ἀναγκαστὴρ εἶναι ὑπόχρεος νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν του καὶ νὰ πράττῃ πάντα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας περὶ τούτου διδασκαλίας. Οὐδὲν ἄτομον, οὐδεμίαν οἰκογένειαν, οὐδεὶς λαὸς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς

ιδέας ταύτης. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων βάρβαροι ἔθνηκοὶ λαοὶ ὀρμεμφύτως πως φερόμενοι ἡσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ λατρεύωσι θεὸν τινα καὶ νὰ εἶναι αὐτῷ προσκεκολλημένοι καὶ ἀφωσιωμένοι. Τοῦτο καὶ ἡ αγ. Γραφὴ μαρτυρεῖ λέγουσα «Τὰ ἔθνη (οἱ ἔθνηκοι) . . . φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ . . .» (Ῥωμ. 6', 14) καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος ἐπιβάλλει ὡς λογικόν. Διὸ τὸ μὲν φονεύειν, κλέπτειν κ.τ.τ. ἐθεωρήθησαν πάντοτε κακὰ τὸ δὲ ἀγαπᾶν, τὸ βοηθεῖν, τὸ σέβασθαι τὰ θεῖα καὶ τ'ἀνθρώπινα κ.τ.τ. ἐθεωρήθησαν πάντοτε ἀγαθὰ.

2. Ἡ παντὶ ἀνθρώπῳ φύσει ἔμφυτος αὕτη ἰδέα εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ φύσει ἔμφυτος οὗτος ἠθικὸς νόμος τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τῷ χριστιανῷ ἐγένετο ἔτι ἐναργέστερος διότι ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτοῦ ἐπὶ πλέον καὶ τὸ φῶς τῆς θείας ἀποκαλύψεως τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ συνεπλήρωσεν αὐτόν. Ὡστε καὶ ὁ τῶν χριστιανῶν ἠθικὸς νόμος εἶναι ὡσαύτως ἔμφυτος παντὶ χριστιανῷ, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀπόστολος Παῦλος καλεῖ αὐτὸν γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν (Ῥωμ. 6', 15). Ἐνέγραψε δ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ χριστιανοῦ ὅπως ἐκφράζη τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα.

3. Ἄν δὲ ὑπῆρξαν ἢ ὑπάρχουσιν ἔτι ἄτομα ἢ λαοὶ διεσθαρμένοι, παρ' οἷς ἐπεκράτησαν ἢ ἐπικρατοῦσιν ἔτι καὶ μετὰ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν (τὸν χριστιανισμόν) διεσθαρμένοι ἠθικαὶ ἰδέαι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀλλ' εἶναι διαστροφή αὐτοῦ συμπαρομοροῦσα τῷ ἀνθρώπῳ. Ὅπως ἡ ἀσθένεια τοῦ ὀφθαλμιῶντος λ. χ. δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἀγαθουργὸν δύναμιν τοῦ ἡλίου διότι οὗτος βλάπτει τὸν ὀφθαλμιῶντα οὕτω καὶ ἡ διαστροφή αὕτη τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν ἀναιρεῖ τὸ ἔμφυτον αὐτοῦ· ἀλλ' ὅπως αἰτία τοῦ ὀφθαλμιῶντος εἶναι οὐχὶ ἡ ἔλλειψις ὠφελίμου τοῦ ἡλίου ιδιότητος ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀσθένεια οὕτω καὶ αἰτία τῆς διαστροφῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις αὐτοῦ ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀσθένεια τοῦ πάσχοντος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κατὰ τὴν αγ. Γραφὴν ὑπάρχουσα πάντοτε ἐν τῷ Κόσμῳ ἁμαρτία¹, ὡς παρελτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐξήλειπεν οὐδὲ θὰ ἐξαλείψῃ ποτὲ τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀλλ' ἀπλῶς ἐξησθένισέ πως καὶ μονομερῶς διέσιρεπεν αὐτήν. Τῷ χριστιανῷ δ' ἀπέκειται ὅπως ὑπὸ τοῦ θεοῦ φωτὸς τῆς ἀποκλύψεως (τοῦ χριστιανισμοῦ) ὀδηγούμενος

1 Δηλ. αἱ κακαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πρβλ. § 14. 1 σημ.

καὶ κατὰ τὸ θεῖον πρότυπον τοῦ Λυτρωτοῦ ἀνατρεφόμενος ἐνισχύη τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ μὴ ἀμαρτάνῃ.

Ἔρωτ. Εἶναι ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ὁ ἠθικὸς νόμος; πῶς ἀποδεικνύεται τοῦτο; διαφεύδουσι τοῦτο αἱ παρατηρούμεναι παρεκτροπαὶ ἢ ὄχι καὶ διατί; ὑπάρχει ἀμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; πῶς ἐπιδοῦν αὐτὴ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου;

§ 5. Τρόπος ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

1. Ὅταν δίδω χρήματα εἰς πτωχὸν ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ λ. χ. ὑπὲρ ἐμοῦ ἢ ἄλλως μὲ ὑπηρετήσῃ, ὅταν λέγω τὴν ἀλήθειαν μόνον διότι φοβοῦμαι τινὰ, ὅταν δίδω ἐλεημοσύνην ὅπως ἐπιδειχθῶ τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι¹, καὶ ἐν γένει ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἀλλὰ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἀγαθὴ αὕτη πράξις μου οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν οὐδὲ εἶναι ἐκπλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, διότι ὁ σκοπὸς μου εἶναι κακός. Ὅθεν διὰ τὸ σκοπὸς πράξεώς τινος εἶναι κακός ἢ πράξις αὕτη καὶ ἂν εἶναι κατ' οὐσίαν ἀγαθὴ μεταβάλλεται εἰς κακὴν. Μόνον ὅταν καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ πράξις αὕτη εἶναι ἀγαθὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος.

2. Ὡσαύτως δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ φαιρέσω τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον, τ. ἔ. ἡ κατ' οὐσίαν κακὴ πράξις δὲν δύναται νὰ μετατραπῇ εἰς ἀγαθὴν διότι ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχε δῆθεν ἀγαθὸν σκοπὸν, διότι τὸ κακὸν εἶναι πάντοτε κακόν. Ἡ δὲ διδασκαλία τῶν Ἰησοῦϊτῶν² ἔτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα (τὴν πράξιν) δὲν εἶναι ἠθικὴ. Ἰνα λοιπὸν ἡ πράξις εἶναι ὄντως ἀγαθὴ πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν νὰ εἶναι ἀγαθὴ καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν νὰ εἶναι

1 Φαρισαῖοι ἐκαλοῦντο ἡ διακεκριμένη ἐκείνη τάξις τῶν Ἰουδαίων ἣτις ἐθεωρεῖτο μὲν εὐσεβὴς καὶ δικαία διὰ τὴν τυπικὴν τήρησιν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἀλλὰ τὰ πάντα ἔπραττε πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις (πρβλ. Ματθ. κγ', 1-8 Λουκ. ιη', 9 κλπ.). Διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια Φαρισαῖος κατήντησε συνώνυμος τῇ ἐννοίᾳ ὑποκριτῆς.

2 Οἱ Ἰησοῦϊται εἶναι μοναχικὸν τάγμα συσταθὲν κατὰ τὸ 1534 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰγνατίου δὲ Λογιόλα ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν καθολικισμόν (παπισμὸν) καὶ καταπολεμήσῃ πᾶσαν ἄλλην χριστιανικὴν αἵρεσιν, ἰδίᾳ δὲ τοὺς Λουθηρανούς (διαμαρτυρομένους). Οἱ Ἰησοῦϊται πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των μετεχειρίσθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα ἀντιχριστιανικὰ μέσα καὶ τὴν ὀλεθρίαν ἀρχὴν ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα¹, δι' ἧς πολλῶν χιλιάδων ἀθῶων τὸν φόνον ἐδικαιολόγησαν.

τοιαύτη. Οὕτω μόνον πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος, ἤτοι μετὰ εἰλικρινοῦς διαθέσεως.

Ἐρωτ. Πότε ἡ ἠθικὴ πράξις ἔχει ἀξίαν; τί ἀπαιτεῖται ἵνα πράξις τις εἶναι ἠθικὴ; δύναται ὁ σκοπὸς νὰ ἀγίασῃ τὰ μέσα; μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος;

§ 6. Τὸ καθῆκον.

1. Ὁ ἠθικὸς νόμος μοι ἐπιβάλλει νὰ ἀγαπῶ τὸν Θεόν, νὰ λατρεύω αὐτόν, νὰ ἀγαπῶ τὸν πλησίον, νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς, νὰ λέγω τὴν ἀλήθειαν κλπ. Τὸ ἀγαπᾶν τὸν Θεόν, τὸ λατρεύειν αὐτόν, τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον, τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς, τὸ λέγειν τὴν ἀλήθειαν κλπ. εἶναι ὑποχρέωσεις μου. Λοιπὸν πᾶσα ὑποχρέωσις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου λέγεται καθῆκον.

2. Τὰ καθήκοντα λέγονται **ἀποφατικὰ** ὅταν ἀπαγορεύσῃ τι, ὡς ὅσον μὴ φονεύσης, μὴ κλέψῃς· **θετικὰ** ὅταν ἐπιβάλλωσί τι, ὡς ὅσον ἀγάπα τοὺς ἀνθρώπους, ἐλέει τοὺς πτωχοὺς· **ὑπόλυτα** ἢ **γενικὰ** ὅταν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀπολύτως ἐπιβάλλωνται, ὡς ὅσον ἀγάπα τὸν Θεόν, σέβου τοὺς γονεῖς σου· **σχετικὰ** ἢ **εἰδικὰ** ὅταν γεννῶνται ἐκ σχέσεων ἰδιαίτερων, ἃς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψικμεν, ὡς ὅσον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν συζύγων, τῶν ἐταίρων συλλόγου τινὸς κλπ.

3. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα διακρίνονται εἰς καθήκοντα **πρὸς τὸν Θεόν**, ὡς ὅσον σέβου καὶ λάτρευε τὸν Θεόν, **πρὸς τὸν πλησίον**, ὡς ὅσον ἀγάπα τὸν πλησίον σου, δίδε ἐλεημοσύνην, καὶ **πρὸς ἑαυτόν**, ὡς ὅσον φρόντιζε περὶ τῆς υγείας σου, περὶ τῆς σωματικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεώς σου, περὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου κλπ.

4. Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν εἰς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα διακρίνονται εἰς **καθήκοντα δικαιοσύνης**, ὅσα ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ βλάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του, π. χ. μὴ φονεύσης, μὴ κλέψῃς κλπ., καὶ εἰς **καθήκοντα φιλανθρωπίας**, ὅσα ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν, π. χ. ἐλέει τοὺς πτωχοὺς, σῶζε τὴν ἀδίκως κινδυνεύουσαν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐπαινεῖ τὰς καλὰς πράξεις των κλπ. Καὶ τὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης καθήκοντα ἐπιβάλλονται καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίαις, τὰ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἀφήνονται εἰς τὴν ἐλευθέραν θελήσιν ἐκάστου, διότι εὐεργεσία ἐπιβεβλημένη οὐδεμίαν θὰ εἶχεν ἀξίαν.

Καίτοι δὲ ἀμφοτέρα ταῦτα εἶναι σπουδαῖα ὅμως τὰ τῆς δικαιοσύνης εἶναι σπουδαιότερα, διότι ἡ παράλειψις αὐτῶν καταστρέφει τελείως τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἄλλὰ καὶ τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν, ὡς φηίνεται ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηρύσσοντος, κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς μελλούσης κρίσεως (Ματθ. κε', 31 κφξς), ἀξιόους ἀμοιβῆς τοὺς ἐκπληρώσαντας αὐτά. Ταῦτα εἰλικρινῶς πρακτόμενα δεικνύουσι καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὴν ἀγαθὴν τοῦ πράττοντος διάθεσιν ὡς ὅπως προαιρετικά. Τοῦτο δὲ συμβαίνει εἰς τὰ τῆς δικαιοσύνης, ἅτινα πιθανὸν νὰ ἐκτελῶνται ἐκ φόβου μόνον πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπαπειλουμένας ποινάς. Κατὰ τοῦτο τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα εἶναι χαρακτηριστικώτερα τῶν τῆς δικαιοσύνης.

5. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀξίαν τὰ καθήκοντα διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων α') κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ πρὸς ὃ ἀναφέρονται προσώπου, π. χ. τὸ καθήκον τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἀνώτερον τοῦ τῆς ὑπακοῆς εἰς τοὺς ἄρχοντας, διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἡμῖν τόσον σεβαστοὶ ὅσον ὁ Θεός¹, τὸ καθήκον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν βασιλέα εἶναι ἀνώτερον τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἄρχοντας κλπ. β') κατὰ τὴν σπουδαιότητα τοῦ πρὸς ὃ ἀναφέρονται πράγματος, ὅσα δηλ. σπουδαιότερον εἶναι πρᾶγμα τι τοσοῦτον σπουδαιότερον εἶναι καὶ τὸ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενον καθήκον, λ. χ. τὸ καθήκον τοῦ μὴ φονεῦειν εἶναι ἀνώτερον τοῦ τοῦ μὴ κλέπτειν, διότι ἡ ζωὴ εἶναι πρᾶγμα σπουδαιότερον τῆς περιουσίας γ') κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα, λ. χ. ἡ πρὸς πόλιν ἔλην ἢ κοινότητα ἢ οἰκογένειαν εὐεργεσία εἶναι μείζων τῆς πρὸς ἓν ἄτομον, ἢ δὲ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην μεγίστη, διότι οἱ πολλοὶ εἶναι μᾶλλον προτιμητέοι τοῦ ἐνός καὶ δ') κατὰ τὴν ἀνάγκην τῶν πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα, π.χ. ἡ βοήθεια πρὸς κινδυνεύοντα τὸν ἔσχατον κίνδυνον εἶναι ἀνωτέρα τῆς πρὸς δυνάμενον καὶ ἄλλοθεν νὰ σωθῆ, ἢ βοήθεια πρὸς πεινῶντα ἀνωτέρα τῆς πρὸς ἀνυπόδητον, διότι ἡ ἀνάγκη τῶν πρώτων εἶναι μείζων τῆς τῶν δευτέρων.

Τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν καθηκόντων κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν πρέπει ἐπιμελῶς νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν, διότι πολλακίς ἐν τῷ βίῳ συμβαίνει ἡ λεγομένη σύγκρουσις καθηκόντων, καθ' ἣν ἐπιβαλλομένων ἡμῖν δύο ἢ πλείονων συγχρόνως καθηκόντων ἀναγκαζόμεθα τὸ μὲν νὰ πρά-

1 Πράξ. ε' 29 «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις».

ζωμεν, τὸ δὲ νὰ παραλίπωμεν. Ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ὅτι εἶναι προτιμητέον τὸ ὅπως δῆποτε σπουδαιότερον.

Ἔρωτ. *Τί λέγεται καθήκον; τίνα λέγονται ἀποφατικά, τίνα θετικά, τίνα γενικά καὶ τίνα εἰδικά καθήκοντα; πῶς διαιοῦνται τὰ καθήκοντα ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον καὶ πῶς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν; τίς ἡ διαφορὰ μεταξὺ καθηκόντων δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας; τίνα εἶναι σπουδαιότερα καὶ τίνα χαρακτηριστικώτερα; κατὰ τί διαφέρουσι τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων; τί ποιητέον κατὰ τὴν σύγκρουσιν τῶν καθηκόντων;*

§ 7. Τὸ δικαίωμα.

1. Ὅπως μοι ἐπιβάλλει ὁ ἠθικὸς νόμος νὰ σέβωμαι τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν περιουσίαν κλπ. τῶν ἄλλων οὕτω καὶ μοι ἐπιτρέπεται (μοὶ δίδει τὴν ἐξουσίαν) νὰ ἀπαιτῶ καὶ ἐγὼ παρὰ τῶν ἄλλων νὰ σέβωνται καὶ αὐτοὶ τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν περιουσίαν μου κλπ. Ἡ ἐξουσία αὕτη, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος, πρὸς τι λέγεται δικαίωμα. Οὕτω ὁ ἔχων καθήκοντα πρὸς ἄλλους ἔχει καὶ δικαιώματα ἐπ' αὐτῶν.

2. Καὶ τὰ δικαιώματα διαιοῦνται εἰς ἀπόλυτα ἢ φυσικά, ὅσα ἐκ φύσεως ἀπολύτως ἔχομεν, λ. χ. τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπερασπίζειν τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν κλπ., καὶ εἰς σχετικὰ ἢ ἐπίκτητα, ὅσα ἀποκτῶμεν ἐκ σχέσεων ἃς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν, λ. χ. τὸ δικαίωμα ὁ ἔχων νὰ συμμετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐπιχειρήσεως· ἐπι δὲ εἰς προσωπικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα, λ. χ. τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τιμῆς ἡμῶν, καὶ εἰς πραγματικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα, λ. χ. τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν.

3. Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν τὰ δικαιώματα διαιοῦνται εἰς ὀρισμένα, ὅσα ὀρίζονται καὶ ἐπιβάλλονται, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας, ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων· σκοποῦσι δὲ ταῦτα νὰ ἀποσοβήσωσιν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην, καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, λ. χ. δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου, ἐὰν δὲ τις θελήσῃ νὰ μοῦ ἀφαιρέσῃ αὐτήν ὁ νόμος μοὶ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίσω αὐτήν· καὶ εἰς ἀόριστα, ὅσα δὲν δύνανται νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐπιβληθῶσιν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀφρηνομένης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν καὶ τὴν συνείδησιν ἐκάστου· σκοποῦσι δὲ ταῦτα νὰ ἐλύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων, καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας· λ. χ. δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ νὰ μὲ ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα δὲν δύναμαι ὅμως καὶ διὰ νόμου νὰ ἐξαναγ-

κάσω τινά εἰς τοῦτο, διότι οὐδεὶς νόμος ἐπιβάλλει τὴν ἔπαινον οὐδ' εἰ-
ναί ἔπαινος ὁ διὰ τῆς βίας ἐπιβαλλόμενος¹.

Ἔρωτ. Τι καλεῖται δικαίωμα; πῶς διαιοῦνται τὰ δικαιώματα ἐν γένει; πῶς λέγονται ὅσα φύσει ἔχομεν καὶ πῶς ὅσα ἡμεῖς ἀποκτῶμεν; πῶς τὰ εἰς πρόσωπα ἀναφερόμενα καὶ πῶς τὰ εἰς πράγματα; πῶς διαιοῦνται ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν; τί σκοποῦσι τὰ ὄρισμένα καὶ εἰς ποῖα καθήκοντα ἀνταποκρίνονται; τί τὰ ἀόριστα καὶ εἰς ποῖα καθήκοντα ἀνταποκρίνονται;

§ 8. Ἀμοιβαία σχέσις καθυκόντων καὶ δικαιωμάτων.

1. Εἰς τὰ δικαιώματα ἅτινα ἔχομεν ἐπὶ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας ἡμῶν λ. χ. ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν ἡμῶν, καὶ ἀντιστρόφως, εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν ἀντιπαράκεινται ἀνάλογα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, δηλ. τὸ ἀπόλυτον εἰς τὸ ἀπόλυτον, τὸ σχετικὸν εἰς τὸ σχετικὸν κλπ., ὥστε γνωρίζοντες καθηκόν τι δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τὰνάπαλιν. Ὅθεν τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στενῶτα πρὸς ἄλληλα, οὕτως ὥστε οὐδέτερον δύναται νὰ ἐννοηθῆ ἄνευ τοῦ ἑτέρου.

Ἔρωτ. Πῶς ἀντιπαράκεινται τὰ καθήκοντα; τίς ἡ ἀμοιβαία σχέσις καθυκόντων καὶ δικαιωμάτων;

§ 9. Δίκαιον, ἄδικον, δικαιοσύνη, ἀδικία, ἐπιείκεια, αὐστηρότης.

1. Λέγων ἐν δικαστηρίῳ τὴν ἀλήθειαν καὶ σφίζων τὴν περιουσίαν

1 Μόνον ἐγωισταί, μάταιοι καὶ εὐτελεῖς ἄνθρωποι δύνανται νὰ ζητῶσιν ἡμέσως ἢ ἐμέσως νὰ ἐπιβάλλωσιν ὅπου καὶ ὅταν δύνανται τὸν πρὸς ἑαυτοὺς ἔπαινον καὶ θαυμασμόν τῶν ἄλλων ἄλλ' οὕτοι ἀντὶ νὰ ἐπιτύχωσι τούτου γίνονται καταγέλαστοι καὶ ἀποδεικνύονται τοῖς πολλοῖς κοῦφοι ἢ ἔπαινος, ἢ ἐκτίμησις, ἢ ἀγάπη κ. τ. τ. ὡς αἰσθήματα μόνον ἐμπαύονται οὐδέποτε δ' ἐπιβάλλονται. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐπιμελῶς ν' ἀπέχη νὰ ἀπαιτῆ παρὰ τῶν ἄλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀορίστων δικαιωμάτων καὶ νὰ μὴ ὑπερφηφάνεταί ὅταν οἱ ἄλλοι ἐπαυῶσιν αὐτὸν ἢ τιμῶσι κλπ. ἵνα μὴ περιπίπτῃ εἰς τὸ ποταπὸν πάθος τοῦ εὐτελοῦς τούτου ἐγωισμοῦ, ὅστις πολλάκις γίνεται αἰτία θλίψεων καὶ δυστυχημάτων (Ἠρβλ. καὶ § 36).

ἢ ὑπόληψίν τινος πράττω πράξιν σύμφωνον πρὸς τὸ δικαίωμα ὃ ἐκεῖνος ἔχει· ν' ἀπαιτήσῃ παρ' ἐμοῦ τὴν ἀλήθειαν ἵνα προστατεύσῃ τὴν ἀδίκως κινδυνεύουσαν περιουσίαν ἢ ὑπόληψίν του· τὸυνκντίον, ἐὰν δὲν εἶπω τὴν ἀλήθειαν πράττω πράξιν ἀσύμφωνον πρὸς τὸ δικαίωμα ἐκείνου. Ἡ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων λέγεται **δικαίον** ἢ δὲ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτὰ λέγεται **ἄδικον**· ἢ δὲ σταθερὰ γνώμη ἢ ἔξις τοῦ σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων λέγεται **δικαιοσύνη**, τὸυνκντίον δὲ ἢ ἔξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν αὐτὰ λέγεται **ἀδικία**.

2. Δικαιοσύνη εἶναι δύο εἰδῶν, ἡ στενὴ (ἢ πολιτικὴ καὶ αὐστηρὰ καλουμένη), ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν ὠρισμένων (§ 7,3) δικαιωμάτων, καὶ ἡ εὐρεῖα (ἢ καθολικὴ καὶ χριστιανικὴ καλουμένη), ἣτις ἐκτείνεται ἐπὶ πάντων καθόλου τῶν δικαιωμάτων, ὠρισμένων τε καὶ ἀορίστων. Τὴν εὐρεῖαν ταύτην δικαιοσύνην, ἣτις εἶναι πολὺ σπουδαιότερα καὶ ἦν ἀπαιτεῖ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διὰ τῆς θαυμασίας ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίας του (Ματθ. ε', ε' καὶ ζ'). Δι' αὐτῆς τὰ στενὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ὅρια ἠῤῥυνε λαμπρῶς ὁ Σωτὴρ ἀναπτύξας θαυμασίως τὰ περὶ φόνου (Ματθ. ε', 21), περὶ ὄρκου (Ματθ. ε', 33), περὶ ἐλεημοσύνης (Ματθ. ε', 1) κλπ. καὶ ἀπαγορεύσας οὐ μόνον τὸ φονεύειν ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διακείσθαι, οὐ μόνον τὸ ἐπιορκεῖν ἢ ψευδορκεῖν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι κλπ. Συνεπλήρωσε δὲ οὕτω ὁ Σωτὴρ τὸν ἀτελεῖ Μωσαϊκὸν νόμον τὸν διδάσκοντα μόνον τὴν στενὴν δικαιοσύνην.

3. Ἡ δὲ ἀδικία εἶναι τριῶν εἰδῶν· καλεῖται **παιῖσμα** μὲν ὅταν εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ ἀσήμαντος **πλημμέλημα** δὲ ὅταν ἐπιφέρῃ βλάβην μικρὰν καὶ **κακούργημα** ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην καὶ σημαντικὴν βλάβην.

4. Ἐπιείκεια δὲ εἶναι τὸ νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἀπαιτήσῃ τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν πάντοτε τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν καὶ νὰ μὴ εἴμεθα πολὺ ἀκριβολόγοι ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν πρὸς βλάβην τῶν ἄλλων, τ. ἔ. τὸ νὰ συνδυάζωμεν τὴν δικαιοσύνην πάντοτε μετὰ τῆς φιλανθρωπίας· λ. γ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας ἢ ἐκ περιστάσεων ἀπρόοπτων καὶ ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεώς του δὲν δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ πρὸς ἡμᾶς ὑποχρέωσιν τινε, ἥς τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιοῦμεθα ὑπὸ τοῦ νόμου ν' ἀπαιτήσωμεν, πρέπει νὰ φωνῶμεν φιλόανθρωποι καὶ νὰ μὴ ἀπαι-

τήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας καὶ μετὰ σκληρότητος ὅτι δικαιοῦ-
μεθα· τότε λέγομεν ὅτι ἔχομεν ἐπιείκειαν· ἄλλως θὰ εἴμεθα σκληροὶ
καὶ ἀπάνθρωποι.

Ἡ ἐπιείκεια εἶναι χριστιανικὴ ἀρετὴ καὶ πρέπει νὰ συνοδεύη πάν-
τοτε τὴν δικαιοσύνην, ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία
(*summum jus summa injuria*). Πρέπει ὅμως μετὰ προσοχῆς
καὶ συνέσεως νὰ γίνεται χρῆσις τῆς ἐπιείκειας καὶ μόνον ὅταν εἶναι
ἀνάγκη, διότι ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ
προξενήσῃ κακὸν καὶ μάλιστα ὅταν ἀσυνέτως ἐφαρμόζεται πρὸς ὑφι-
σταμένους ἢ μαθητάς, ὧν δύναται νὰ ὑποβάλῃ τὴν ἀμέλειαν ἐπὶ με-
γάλη αὐτῶν βλάβῃ.

Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς ἄλ-
λους καθηκόντων ἡμῶν, δηλ. καὶ τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρέπει μετ' ἐπι-
εικείας νὰ ἐκπληρωθῶμεν, ἥτοι οὐ μόνον ὅταν ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη τὰ
ἐπιβάλλῃ ἀλλὰ καὶ ὅταν εἴμεθα μὲν εἰσέλευτοι ἀλλ' ἐπιβάλλῃ ταῦτα
ἢ χρεῖα καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν ἄλλων· ἐν ᾧ λ. χ. ὁ διδάσκαλος ἔχει
καθῆκον νὰ διδάξῃ μίαν μόνον ὥραν δύναται ἐπιεικῶς ἐκπληρῶν τὸ
καθῆκόν του νὰ παρατείνῃ τὴν διδασκαλίαν ἐπ' ὀλίγον ἐὰν οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ ἔχωσιν ἀνάγκη καὶ δὲν ἐμποδίζεται ἄλλη τις ἐργασία.

5. Αὐστηρότης τέλος εἶναι τὸ νὰ μὴ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν μῆτε ἐν
τῇ ἀπαιτήσῃ τῶν δικαιωμάτων μῆτε ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν καθηκόντων
ἡμῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας,
τ. ἔ. ἢ ἄνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη. Ἡ αὐστηρότης σπανίως εἶναι ἀρετὴ,
ὅταν ὑπάρχωσιν ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις ἐπιβαλλόμεναι χάριν καλῶν
ἀποτελεσμάτων.

Ἔρωτ. *Τί εἶναι δίκαιον; τί ἄδικον; τί δικαιοσύνη; τί ἀδικία; πό-
σον εἰδῶν δικαιοσύνην ἔχομεν καὶ τίς ἢ σπουδαιότερα; πόσων εἰδῶν εἶναι ἡ
ἀδικία; τί εἶναι ἐπιείκεια; εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἐπιεικία καὶ πῶς πρέπει νὰ μετα-
χειριζώμεθα αὐτήν; μόνον ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων ἰσχύει ἡ ἐπιείκεια; τί εἶναι
αὐστηρότης;*

§ 10. Ἡ συνειδήσις.

1. Ἡ ἐνέργεια ἢ ἰδιότης ἐκείνη τοῦ νοῦ καθ' ἣν κρίνομεν ἡμετέ-
ραν τινὰ πράξιν ἂν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ οὐ λέγε-
ται συνειδήσις. Ἡ συνειδήσις ἐνετέθη ἐν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὅπως ὁδηγῇ

ἡμᾶς ἐν τῷ βίῳ ἐξχαγγέλλουσα τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα ὡς τις ἀόρατος φύλαξ καὶ φρουρὸς ἡμῶν διὸ δικαίως φωνῆ Θεοῦ καλεῖται, διότι οἶοντι φωνάζει ἡμῖν ἔνδοθεν «τοῦτο πράττε, ἐκεῖνο μὴ πράξεις».

2. Ἡ συνειδήσις πρὸ τῆς πράξεως (ἡ προηγουμένη συνειδήσις) προ-
τρέπει μὲν ἡμᾶς εἰς αὐτὴν ἂν εἶναι ἀγαθὴ ἀποτρέπει δὲ ἡμᾶς ἀπ' αὐτῆς
ἂν εἶναι κακὴ, μετὰ δὲ τὴν πράξιν (ἡ ἐπομένη συνειδήσις) ἂν μὲν ἡ
πράξις ἦτο ἀγαθὴ ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ πληροῖ χαρᾶς παρέχουσα τὴν κα-
λουμένην ἠθικὴν ἱκανοποίησιν ἢ ψυχικὴν γαλήνην ἂν δὲ ἡ πράξις ἦτο
κακὴ πνέγει καὶ ἐλέγχει γεννώσα ἐν ἡμῖν τὴν καλουμένην τύψιν τῆς
συνειδήσεως. Ἐπὶ τῆς ψυχικῆς γαλήνης στηρίζεται ἡ εὐδαιμονία τοῦ
ἀνθρώπου, ἣν οὐδὲ τὰ μεγαλύτερα ἐξωτερικὰ δυστυχήματα δύνανται
νὰ ἀφαιρέσωσι, διότι ὁ τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως ἔχων συναισθάνε-
ται ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ καὶ ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ, βραβεύοντος
πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διὰ τῆς εὐδαιμονίας. Τοῦντῆν δὲ ἡ τύψις τῆς
συνειδήσεως προξενεῖ τὴν δυστυχίαν, ἣν οὐδ' αἱ μέγισται ἐξωτερικαὶ εὐ-
τυχίαι (πλοῦτη, τιμαί, δόξα) δύνανται νὰ ἄρῳσι, διότι ὁ τὴν τύψιν τῆς
συνειδήσεως ἔχων αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἀπομεμακρυσμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ,
τοῦ ἀποστρεφομένου πάντοτε καὶ τιμωροῦντος τὸ κακόν. Διὸ πρέπει νὰ
ἐπιζητῶμεν τὴν ψυχικὴν γαλήνην δι' ἀγαθῶν πράξεων, ν' ἀποφεύγωμεν
δὲ τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως δι' ἀποχῆς ἀπὸ παντὸς κακοῦ.

3. Ἡ συνειδήσις αὕτη λέγεται ὑγιῆς ἢ τελεία, διότι ὀρθῶς κρίνει
πάντοτε πάσας τὰς πράξεις ἡμῶν, μικρὰς τε καὶ μεγάλας, ἀναλόγως
τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν. Ὁ τὴν ὑγιᾶ τούτην συνειδήσιν ἔχων λέ-
γεται εὐσυνειδήτος. Οὗτος οὐδὲν πράττει παρὰ τὴν συνειδήσιν του
ἀλλὰ φροντίζει νὰ ζῆ πάντοτε κατ' αὐτὴν πράττων μόνον ὅ,τι συμ-
φωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ συνειδήσις πολλάκις ἐπι-
σκοπίζεται καὶ διαστρέφεται ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀμαρτίας κα-
θίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον ἀτελής καὶ ἐλαττωματικὴ καὶ διὰ τοῦτο
διακρίνομεν α') τὴν εὐρεῖαν συνειδήσιν, ὅταν μόνον τὰ πολὺ μεγάλα
ἀδικήματα αἰσθάνεται καὶ δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχη τὸν ἄνθρωπον διὰ
πολλὰ δὲ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα πολλάκις δὲν ἐλέγχη αὐτόν· β') τὴν
περιδεᾶ, ὅταν οὐ μόνον διὰ τὰ σπουδαῖα ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἐλαχίστου
λόγου ἄξια πράγματα περισσῶς θορυβῆται καὶ ἀμφιταλαντεύεται, ὡς
ὁ δειλός, ὅστις καὶ πρὸ τῆς σκιᾶς του πολλάκις φοβεῖται ὅλως παρα-
λόγως· γ') τὴν ἐλαστικὴν, ὅταν προκειμένου μὲν περὶ μικροῦ τινος συμ-

φέροντος είναι αὐστηρὰ προκειμένου ὅμως περὶ σπουδαίου τοιούτου εἶ-
ναι ἐπεικῆς!· καὶ δ' ἡ τὴν φαρισαϊκὴν, ὅταν μόνον εἰς τὰ μικρὰ δεικνύη
μεγάλην αὐστηρότητα χάριν ἐπιδειξέως εἰς δὲ τὰ μεγάλα ἀδιαφορῆ, ὡς
ἐπραττον οἱ ἐξ ὧν καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβε Φαρισαῖοι, οἵτινες, κατὰ τὴν
βῆσιν τοῦ ἐλέγχαντος αὐτοῦς Χριστοῦ, διύλιζον τὸν κώνωπα τὴν δὲ κά-
μηλον κατέπινον (Ματθ. κγ', 24).

4. Ὁ οἷαν δὴποτε ἀτελεῖ καὶ ἐλαττωματικὴν συνείδησιν ἔχων λέ-
γεται ἀσυνείδητος. Οὗτος τὰ πάντα πράττει ἀδιαφορῶν κατὰ τὸ μᾶλ-
λον ἢ ἤττον πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ οὐδὲν λαμβά-
νων ὑπ' ὄψιν τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ δὲ κατάστασις ἐν ἣ εὐρίσκεται ὁ
ἀσυνείδητος λέγεται ἀσυνειδησία· μείζων βαθμὸς τῆς ἀσυνειδησίας λέ-
γεται ἠθικὴ ἀναληθία, ἥτις εἶναι κατάστασις καθ' ἣν δὲν αἰσθάνεται
τις ἄλλος, ἦτοι τύψιν τῆς συνειδήσεως, οὐδὲ διὰ τὰ βαρύτερα ἀδική-
ματα· μέγιστος δὲ βαθμὸς τῆς ἀσυνειδησίας, εἶτι χειρῶν τῆς ἠθικῆς
ἀναληθίας, εἶναι ἡ πώρωσις τοῦ νοῦ, καθ' ἣν οὐ μόνον τύψιν συνει-
δήσεως δὲν αἰσθάνεται τις πράττων βαρύτερα κακουργήματα ἀλλὰ
καὶ χίρει διὰ τὸ κακόν! Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ
κόσμῳ, εἶναι τέρατα οὐδὲν ἔχονσιν συνειδήσεως διασώζοντα ἕνεκα τῆς
ἐκ τῆς ἀπαιδευσίσεως καὶ τῆς κακῆς ἀνατροφῆς προελθούσης διαφορᾶς.

5. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ φροντίζη ὅπως διατηρῆ πάντοτε ὑγιᾶ
τὴν συνείδησίν του, ἐξασκῶν αὐτήν· τοῦτο δὲ πράττει ἐὰν μελετᾷ
συνεχῶς τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἄλλα ὠφέλιμα θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ
βιβλία (πρβλ. ὑποσημ. § 20, 2, γ')· ἐὰν ἀκροᾶται τακτικῶς τοῦ θείου
λόγου καὶ ἄλλων ἠθικῶν ὁμιλιῶν, ἐὰν συναναστρέφεται πάντοτε μετὰ
ἠθικῶν καὶ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων, ἀποφεύγων τὰς κακὰς συναναστρο-
φάς, καὶ τέλος ἐὰν ἔχη ὡς ὁδηγόν του τὴν συνείδησιν καὶ τὸ λογικόν.

Ἐρωτ. Τί εἶναι συνείδησις καὶ ποῖος ὁ σκοπὸς αὐτῆς; πῶς ἐνεργεῖ ἐφ' ἡμῶν
ἢ συνείδησις; τί εἶναι ἡ ψυχικὴ γαλήνη καὶ τί ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως; ποῖα
εἶναι ἡ τελεία συνείδησις καὶ πῶς λέγεται ὁ ἔχων αὐτήν; πόσα καὶ ποῖα εἶναι τὰ
εἶδη τῆς ἀτελοῦς συνειδήσεως καὶ πῶς λέγεται ὁ ἔχων τοιαύτην; τίνας οἱ βαθμοὶ
τῆς ἀσυνειδησίας; πῶς ἀσκει τις τὴν συνείδησιν; πῶς προφυλάττει τις τὴν συνεί-
δησίν του;

§ 11. Ἡ ἐλευθέρα θέλησις.

1. Ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ λογικοῦ ἐδώρησε τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἕτερον
σπουδαῖον δῶρον, τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως (§ 2) εἴτε τὴν ἐλευθέ-

ραν βούλησιν τ. ε. ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν-ελῶς ἐλεύθερον εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρακτέου¹. Ἡ ἐλευθερία αὕτη ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἄνευ αὐτῆς οὔτε ἡ συνειδήσις θὰ ἐπήνει ἡμᾶς ἐπὶ τοῖς ἀγχοῖς θὰ εἴψεγε δὲ ἐπὶ τοῖς κακοῖς, διότι ταῦτα δὲν θὰ ἦσαν προϊόντα τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς, οὔτε εὐθύνην θὰ εἶχεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τὰς πράξεις του ὡς μὴ ἐλεύθερος αὐτῶν ἐκλογεὺς. Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς λοιπὸν στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ· ἄνευ τῆς ἐλευθερίας οὐδεμίαν πράξιν, εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ, ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τινι καὶ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν θὰ ὑπῆρχεν, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ κτήνη, ἅτινα στερούμενα ἐλευθερίας καὶ λογικοῦ καὶ τὰ πάντα ὁρμεμφύτως πράττοντα οὐδεμίαν εὐθύνην ἔχουσι διὰ τὰς πράξεις αὐτῶν.

2. Τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου διευθύνει κυρίως ὁ ὀρθὸς λόγος· ἀλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ ἐπιηρεάζουσιν αὐτὴν καὶ διάφοροι αἰτίαι, οἷον αἱ ἐπιθυμίαι, ὁ ἐγωισμὸς, ὁ φόβος κλ.· τὰ αἴτια ὅμως ταῦτα ὠθοῦσι μὲν τὸν ἄνθρωπον εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν ἀλλ' οὐδέποτε ἐξαναγκάζουσιν αὐτόν, διότι ἄλλως ἤθελε παύσει ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ δὲν συμβαίνει, ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἐπαίνου ἢ τοῦ ψόγου τῆς συνειδήσεώς του. Διὰ τοῦτο ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ὑπακούσῃ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἔχει τὸν ἐπαινον τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἠθικὴν ἱκανοποίησιν ἐὰν δὲ ἠττηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του ἢ ἐνδῶσῃ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωισμοῦ (συμφέροντος) του ἢ φοβηθῇ κλπ. καὶ πράξῃ κακόν τι ἔχει τὸν ψόγον καὶ τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως.

3. Ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὂν φύσει αἰσθάνεται ὅτι πρέπει νὰ ῥυθμίσῃ τὴν θέλησίν του συμφῶνως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου (λογικοῦ) καὶ τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ ἑαυτῷ νὰ σύρεται ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν (ἡδονῶν) καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ (συμφέροντος) ἢ καὶ ὑπὸ ἄλλων αἰτιῶν· οὕτω συνηθίζει ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν

1. Σοφ. Σειρ. ιε', 14. «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλοῦ αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις ἐντολάς καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ, οὗ ἐὰν θέλῃς ἔκτενεις τὴν χειρὰ σου ἔναντι ἀνθρώπων ἢ ζωῇ καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ δοθήσεται αὐτῷ». Πρβλ. καὶ § 11. 4, ὑποσημ.).

τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐνισχύει τὴν θέλησίν του, ἥτις ἀσκουμένη καὶ κρατυομένη λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν βροπήν, ὅπως, τοῦναντίον, βέπει πρὸς τὸ κακὸν ὅταν τις συνηθίσῃ νὰ πράττῃ τοῦτο. Τότε δὲ ἡ θέλησις καθίσταται ἰσχυρὰ ὅταν ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἐλέγχῃ ὅ,τι πρέπει καὶ νὰ μὴ γίνεταί· δούλη τῶν παθῶν· εἰς τοῦτο ἀσφαλῶς ἄγει ἡμᾶς ἡ χριστιανικὴ ἀνατροφή καὶ μελέτη.

4. Τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐξησθένισέ πως ἡ ἁμαρτία, ὥστε ὁ ἄνθρωπος δυσκόλως νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον εὐκόλως δὲ νὰ παρσύρεται ὑπὸ τῶν ἡδονῶν καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ· ἀλλ' ὅμως δὲν ἐξήλειπεν αὐτήν, ὅπως δὲν κατέστρεψε καὶ τὸ λογικόν (Ῥωμ. ζ', 18—25). Ὁθεν ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν πρωτοπλάστων διαδοθεῖσαν καὶ γενικευθεῖσαν ἁμαρτίαν ἔμεινε μέχρι σήμερον καὶ θὰ μένη πάντοτε ἐλεύθερος καὶ ὑπεύθυνος ἅμα διὰ τὰς πράξεις του, ὡς βεβαίως α') ἡ συνείδησις ἐκάστου, β') ἡ Κ. Δ., ἥτις διδάσκει περὶ μετανοίας, περὶ ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς κλ. ἢ λέγουσα διὰ τοῦ Κυρίου «εἰ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν» (Ματθ. ις', 24) προϋποθέτει βεβαίως ἐλευθερίαν γ') ἡ Π. Δ., ἥτις παραγγέλλουσα ἐν τῷ δεκαλόγῳ (Ἐξόδ. κ') «οὐ φωνεύσεις, οὐ κλέψεις κλπ.» ἢ ῥητῶς λέγουσα ἐν Σοφ. Σειρ. ιε', 14 (πρβλ. καὶ § 11 ὑποσημ.) ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰὰν θέλῃ τηρεῖ τὰς ἐντολάς καὶ αὐτῷ ἀπόκειται νὰ ἐλλέξῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν παραδέχεται τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως.

Σημ. Τὴν πεπλανημένην γνώμην ὅτι ἡ ἁμαρτία ἐξήλειπεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν εἶχεν ὁ διάσημος πατὴρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας Ἀβγουστίνος, (354—430), ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων εἰδίδασαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ (Λούθηρος 1529, Καλβίνος 1540 καὶ Ζβίγγλιος 1519).

Ἑρωτ. Τί εἶναι ἐλευθέρᾳ θέλησις καὶ τίς ἡ σημασία αὐτῆς; τί σιηρῆζεται ἐπ' αὐτῆς; τίνα ἐπηρεάζουσι τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου; πῶς πρέπει νὰ ἐνισχύῃ τις τὴν θέλησίν του; πῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς θελήσεως ἡ ἁμαρτία;

§ 12. Ἠθικὸς καταλογισμὸς.

1. Ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράττῃ πάντοτε κατὰ βούλησιν καὶ οὐχὶ κατ' ἀνάγκην ὅ,τι θέλει φέρει βεβαίως τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν. Ἡ εἰς τινα ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος λέγεται ἠθικὸς καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Οὗτος ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ὁ ἠθικός καταλογισμός τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὄρους·

α') Ἐκείνη μόνον ἡ πράξις καταλογίζεται τινὶ ἢν οὗτος ἔπραξεν ὄλως ἐλευθέρως καὶ οὐχὶ ὄλως ἀκουσίως (ὑπὸ τὸ κράτος βίας, λάθους κλπ.)· ἐάν τις λ. χ. ἔβλαψέ τινα ἀκουσίως ἢ κατὰ λάθος, ὕπερ ἤτο ὄλως ἀδύνατον νὰ προΐδῃ, ἢ ἐξαναγκασθεὶς κλπ. ἢ βλάβη αὕτη δὲν καταλογίζεται αὐτῷ. Διὸ καὶ ὁ πολιτικός νόμος (ὅστις στηρίζεται πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου) ἀπαλλάσσει αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὠφελήσας ἀκουσίως ἢ τυχαίως δὲν δικαιούται ἀμοιβῆς, διότι ἡ πράξις του δὲν εἶναι ἔργον θελήσεως.

β') Ὅσῳ μικρότερα ἡ ἐλευθερία τοσοῦτω μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμός· καὶ τὰνάπαλιν. Σμικρύνουσι δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἡ ἀγνοια, ὁ φόβος, αἱ συνήθειαι, τὰ πάθη κλπ.· ἐάν λ. χ. βλάβῃ τινὰ παρὰσυρόμενος ὑπ' ὄργῆς ἔχω μικρότεραν εὐθύνην ἢτε μὴ ἐνεργήσας ὄλως ἐλευθέρως. Διὸ καὶ ὁ πολ. νόμος μοὶ παρέχει τὰς λεγομένας ἐλαφρυντικὰς περιπτώσεις. Τοῦναντίον, ἐάν ὄλως ἐλευθέρως καὶ ἐκ προμελέτης πράξω κακόν τι φέρω ὅλην τὴν εὐθύνην. Διὸ καὶ ὁ πολιτ. νόμος τότε μὲ τιμωρεῖ αὐστηρῶς. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ὠφελοῦντα ὡσαύτως λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ βαθμὸς τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἀπονομῇ τῆς ἀμοιβῆς.

γ') Ὅσῳ ἡ ἐπιβαλλομένη ἡμῖν πρὸς τινὰ ὑποχρέωσις εἶναι μεγαλύτερα τοσοῦτω μεγαλύτερος καὶ ὁ καταλογισμός· καὶ τὰνάπαλιν. Λ. χ. ὁ ὑβρίζων τὸν πατέρα ἢ διδάσκαλόν του ἢ βλάπτων τὸν εὐεργέτην του ἔχει μεγαλύτεραν εὐθύνην τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα πρὸς ἄλλον τινά, διότι ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς, διδασκάλους καὶ εὐεργέτας ἡμῶν ὑποχρέωσις εἶναι μεγαλύτερα τῆς πρὸς οἰονδήποτε ἄλλον. Διὸ καὶ ὁ πολιτ. νόμος τιμωρεῖ ἀναλόγως. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὠφελῶν εὐεργέτας ἢ γονεῖς ἐνδεεῖς ἔχει μείζονα ἀμοιβήν.

δ') Ὅσῳ εἶναι αἱ κατατρύχουσαι τὸν ἀνθρώπον δυσχέρειαι καὶ δυσπραγαίαι μεγαλύτεραι τοσοῦτω μεγαλύτερος καὶ ὁ καταλογισμός· καὶ τὰνάπαλιν. Λ. χ. ὁ πένης ἀναδεικνυόμενος τίμιος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένης περιουσίας εἶναι μᾶλλον ἀξιεπαινος τοῦ πλουσίου τιμίου ὁ πτωχὸς ἐλεῶν εἶναι μείζονος ἀνταμοιβῆς ἄξιος τοῦ πλουσίου ἐλεοῦντος· καὶ τοῦναντίον, ὁ πλούσιος κλέπτων φέρει μείζονα εὐθύνην τοῦ πτωχοῦ κλέπτοντος, ὃν ἐσχάτη ἀνάγκη ἐξώθησεν ἴσως εἰς τὴν κλοπήν. Ταῦτα καὶ ὁ πολιτ. νόμος λαμβάνει ὑπ' ὄψιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὠφελῶν τινὰ μετὰ

μειζονος δυσχερείας είναι άξιος μειζονος ανταμοιβής και

ε') "Οσο μεγαλυτέρα η μόρφωσις τινος τοσούτω μεγαλυτερος και ο καταλογισμός και τανάπαλιν. Λ. χ. ο έγγραμματος και ο επιστήμων ευθύνονται δια τας πράξεις των περισσύτερον των πολλά άγνωστών άγραμμάτων και άμορφώτων, οτινες πολλά πράττουσι πολλάκις έξ άγνοίας· αό γνούς το θέλημα Κυρίου και μη ποιήσας δαρήσεται πολλας· ο δέ μη γνούς ποιήσας δέ άξια πληγών δαρήσεται ολίγας» (Λουκ ιβ' 47, 48). Τοϋτο και ο πολιτ. νόμος δέν παραβλέπει.

*Ερωτ. Τι είναι ήθικός καταλογισμός των πράξεων του ανθρώπου και πόθεν εκπηγάει οϋτος; υπό ποιους όρους γίνεται ο καταλογισμός;

§ 13. Η άρετή.

1. Η άκριτής πλήρωσις πάντων των καθηκόντων και ο σεβασμός πάντων των δικαιωμάτων των άλλων χαρακτηρίζει τον άνθρωπον τον πράττοντα πάντα συμφώνως προς τον ήθικόν νόμον (§ 3). Η δέ σταθερά έξις του πράττειν πάντοτε το άγαθόν λέγεται άρετή¹.

2. Η άρετή είναι ο μέγιστος θησαυρός του ανθρώπου και το σπουδαιότατον κόσμημα αυτού, οδηγούσα αυτόν ασφαλώς εις τον άληθή άνθρωπισμόν. Δια τής άρετής ύψούται ο άνθρωπος από τής ψευδοϋς κτηνώδους σωματικης ζωής, εις ήν άγουσιν αυτόν οι πρόσκαιροι και μάταιαι επιθυμίαι αυτού, εις την άληθή πνευματικην και ήθικην ζωήν, ήν ο άνθρωπος ως λογικόν και ήθικόν έν όφείλει να ζη εάν θέλη όντως να διαφέρη των λοιπών ζώων. "Οθεν πρέπει να ασκώμεν την άρετήν.

3. "Ινα ή άρετή έχη άξίαν πρέπει να είναι α') Καθολική, τ. έ. ο άληθώς ενάρτεος δέν άρκει τά μεν των καθηκόντων να πράττη άλλων δέ να άμελή, λ. χ. να είναι άγαθός πατήρ αλλά κακός πολίτης, διότι άρετή μονομερής δέν δύναται να είναι άληθής και τελεία· β') Αμετάβλητος και καρτερική, τ. έ. ο άληθώς ενάρτεος πρέπει να είναι πάντοτε τοιοϋτος και ουχι ένίστε μόνον ή όταν είναι εύκολον πρό δε των δυσχερειών να άποδειλιχ· λ. χ. να έλεξη σήμεραν ουχι όμως και αύριον ή να είναι ενάρτεος καλώς έχόντων των πραγμάτων όταν δε πρόκειται

1 Άγαθόν μεν λέγεται πән ό,τι συμφωνεί τω ήθικω νόμω άγαθός δέ ο πράττων τοϋτο· άρετή δέ είναι το σύνολον των πράξεων του άγαθοϋ.

νά υποστῆ ὑλικήν τινα ζημίαν νά μὴ εἶναι τοιοῦτος· γ') Ἐνεργός, τ. ἔ-
 νά δεικνύεται καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν, διότι ταῦτα μαρτυροῦσιν ἀσφα-
 λῶς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγει «ἐὰν ἀδελφός ἢ ἀδελφὴ
 (χριστιανοί) γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὧσι τῆς ἑφημέρου τρο-
 φῆς εἴπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν ἀπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ
 χορτάζεσθε» μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος τί τὸ ὄφε-
 λος;» (Ἰακώβ. β', 15). Νά μὴ δεικνύεται δὲ μόνον διὰ λόγων, διότι ἡ ἐν
 λόγοις μόνον ἀρετὴ οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει, ὡς λέγει καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ «Οὐ-
 πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρα-
 νῶν ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου...» (Ματθ. ζ', 21). Τὸ νά ὁ-
 μιλῇ τις μάλιστα ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νά πλέκῃ
 αὐτῇ λαμπρὰ ἐγκώμια οὐ μόνον δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς ἐνδείξεις εἰ-
 λικρινουῶς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπης ἀλλ' ἐνίοτε μᾶλλον τὸναντίον μαρ-
 τυρεῖ, διότι φαῦλοι συνήθως ὁμιλοῦσι περισσότερον περὶ ἀρετῆς· καὶ δ')
 Καθαρά, τ. ἔ. νά γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ οὐχὶ
 ἐκ φόβου ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ δόξαν ἢ ἄλλην ἰδιοτέλειαν, ὅποτε καταπί-
 πτουςα εἰς ἄπλοῦν μέσον τῶν σκοπῶν ἡμῶν οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, δυνα-
 μένη οὕτω νά γίνῃ καὶ ὑπὸ τῶν χειρίστων ἀνθρώπων· λ.χ. ἐὰν ἐλεήσω
 τινὰ ἢ πιεζόμενος ὑπὸ τινος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι,
 ἢ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νά μεταχειρισθῶ αὐτὸν ὡς ὄργανόν μου κλπ. ἡ ἐλεημο-
 σύνη μου δὲν εἶναι καθαρὰ ἀρετὴ, διότι δὲν προῆλθεν ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης.

4. Ἡ τελεία ἀρετὴ δὲν δύναται βεβαίως νά εἶναι ἐφικτὴ τῷ ἀν-
 θρώπῳ, διότι εἶναι ἰδιότης μόνου τοῦ Θεοῦ, ὅστις, κατὰ τὴν ἀγ. Γρα-
 φήν, μόνος εἶναι ἀγαθὸς οὐδεὶς δ' ἄλλος (Μάρκ. ι', 18). Ἐν τούτοις ὁ
 ἄνθρωπος τεινεὶ πάντοτε πρὸς τὴν τελείαν ἀρετὴν ἀσχοῦμενος εἰς αὐτὴν
 διὰ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ συνκναστροφῆς μετ'
 ἐναρέτων ἀνθρώπων καὶ διὰ συνεχοῦς μελέτης τῆς ἀγ. Γραφῆς¹. Ἐν τῇ
 ἀσκήσει δὲ ταύτῃ οὐκ ὀλίγα οὐδὲ μικρὰ συναντᾷ προσκόμματα², πρὸς
 ἃ ὀφείλει σθεναρῶς ν' ἀγωνισθῇ τὸν μέγαν τῆς ἀρετῆς ἀγῶνα (Ἐφεσ. ζ',
 13—20) ἵνα λάβῃ τὸν στέφανον τῆς δόξης³.

1 Ματθ. ε', 42 «Ἔσεσθε οὖν τέλειοι ὡς ὁ πατὴρ ἡμῶν...»

2 Ἰωάν. ις', 33 «Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξετε...» καὶ Πράξ. ιδ', 22 καὶ
 Ῥωμ. ε', 3 καὶ ιγ', 12 καὶ Θεσσαλ. α', 6 καὶ γ' 3—5, καὶ Ἀποκαλ. ζ', 14.

3 Β' Τιμοθ. δ', 7 καὶ 8 «Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσαι, τὸν ὁρῶμον»

Τὰ μέγιστα προσκόμματα ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς εἶναι αἱ σωματικαὶ ἐπιθυμίαι καὶ ἡ φιλαυτία¹. Ἐπειδὴ δηλ. ὁ ἄνθρωπος συνίσταται καὶ ἐξ ὕλης, ἣτις ὡς τοιαύτη τείνει πάντοτε πρὸς τὰ ὑλικά, διὰ τοῦτο πρὶν οὗτος μορφωθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ, πρὶν ἔτι ἀκουσθῆ ἐν αὐτῷ ἰσχυρὰ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως καὶ ἰσχύσῃ ὁ ἠθικὸς νόμος, πρὶν αἰσθανθῆ τὸ κάλλος τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τὸ ὕψος τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἐπικρατοῦσιν ἐν αὐτῷ αἱ κτηνώδεις ὄρμηκεῖ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς φιλαυτίας, αἵτινες σκοποῦσι τὴν συντήρησιν τοῦ γένους καὶ τοῦ ἀτόμου. Κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες ἐλκύουσιν τὸν ἄνθρωπον ἐναντίον τοῦ καθήκοντος ὑποδουλοῦσιν αὐτὸν τελείως, ἂν τυφλῶς παραδοθῆ αὐταῖς, ὀφείλει οὗτος ν' ἀντιτάσῃ σθεναρῶς τὴν ἐγκράτειαν, ἥτοι νὰ χαλινώσῃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ νὰ υποτάσῃ ταύτας εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιτρέπων μόνον ὅσας ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιτρέπει. Κατὰ δὲ τῆς φιλαυτίας, ἣτις, μόνον τὸ ἴδιον συμφέρον ἐπιδιώκουσα παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, ὡσπύτως παρασύρει τὸν ἄνθρωπον πολλακίς εἰς κακὰς πράξεις, ὀφείλει ν' ἀντιτάσῃ τὴν αὐταπάρνησιν, τ.ἔ. τὴν ἀπαιτουμένην λογικὴν θυσίαν τοῦ ἰδίου συμφέροντος κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ αὐταπάρνησις εἶναι τὰ ἀσφαλέστερα ὄπλα κατὰ τῶν δύο μεγάλων τοῦ ἀνθρώπου ἐχθρῶν ἐν τῷ τῆς ἀρετῆς ἀγῶνι, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς φιλαυτίας (Πρβλ. καὶ § 3,3 καὶ § 11,2 καὶ 3).

5. Τὸν τῆς ἀρετῆς ἀγῶνα παριστᾷ ὡς δύσκολον ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν Ματθ. ζ', 13—15) καὶ «Ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυναθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ πονηρᾷ ἡμέρᾳ (ν' ἀγωνισθῆτε ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς)...» (Ἐφεσ. ς', 13). Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀρχατοὶ Ἕλληνες τοιοῦτον παρίστων αὐτὸν λέγοντες «τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρωτὰ θεοὶ προπάροισεν (ἔμπροσθεν) ἔθηκον» (Ἡσιόδ. Ἔργ. Ἡμ. 289²).

τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος».

1 Φιλαυτία, ἥτοι ὑπέρμετρος πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη, ὑπερβολικὸς ἐγωισμὸς, ἄμετρος ἀφοσίωσις εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον.

2 Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Ἐπιγάρμου «Τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τίγαθα ὁ θεοὶ» καὶ τὸ «Κόποις τὰ καλὰ κτώνται».

Ἐνισχύεται δ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ χριστιανὸς μελετῶν τὰ λαμπρὰ τῆς ἀρετῆς παραδείγματα, ὧν βρίθκει ἡ ἀγ. Γραφή ὡς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ἰερὰ Ἱστορία. Ἀλλὰ τέλειον πρότυπον ἀρετῆς εἶναι ὁ βίος αὐτοῦ τοῦ ἀναμαρτήτου Σωτῆρος, «ὃς ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. β', 22), καὶ ὅστις χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου ἐθυσίασεν ἑαυτὸν ἀπολιμπάνων ἡμῶν ὑπογραμμὸν ἵνα τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ ἐπακολουθήσωμεν» (Α' Πέτρ. β', 21).

Ἑρωτ. *Ἦ εἶναι ἀρετὴ; τίς ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς; ποία πρέπει γὰ εἶναι ἡ ἀληθῆς ἀρετὴ; εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεία ἀρετὴ; τί πρέπει γὰ πράττειν ὁ ἀνθρώπος πρὸς ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς; τίνα τὰ σπουδαιότερα προσκόμματα ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς ἀρετῆς καὶ διὰ τίνων ὀπλων καταπολεμοῦνται ταῦτα; πῶς παριστᾷ ἡ ἀγ. Γραφή καὶ πῶς οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἀρετὴν;*

§ 14. Ἡ κακία.

1. Ἡ πρὸς ἀλείψιν τῶν καθηκόντων καὶ ὁ παραβιασμός τῶν δικαιωμάτων χαρακτηρίζουσι τὸν κακὸν ἀνθρώπον, ἥτοι τὸν πράττοντα πάντα παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σταθερὰ ἕξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ κακὸν λέγεται κακία, ἥτις εἶναι τὸ ὅλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς¹.

2. Ἡ κακία εἶναι τὸ χεῖριστον κτήμα τοῦ ἀνθρώπου. Δι' αὐτῆς ὁ ἀνθρώπος συρόμενος ὀπισθεν τοῦ ἔργατος τῶν ἡδονῶν καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ (§ 13, 4) καὶ μηδεμίαν δίδων ἀκρόασιν εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀποκτηνοῦται καὶ ζῆ μακρὰν τῆς ἀνωτέρας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς βίον κατώτερον, σωματικόν, δουλικόν καὶ κτηνώδη. Δι' αὐτῆς ἐξομοιοῦμενος πρὸς τὰ κτήνη ἀπυθάλλει τὸν ἀνθρωπισμὸν τοῦ καὶ ἀπομακρύνεται τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ του. *Πρέπει λοιπὸν ν' ἀποφεύγωμεν τὴν κακίαν.*

3. Πρὸς καταπολέμησιν τῆς κακίας ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὰ μέσα

¹ Κακὸν μὲν εἶναι πᾶν ὃ,τι ἀπάθει τῷ ἠθικῷ νόμῳ. Τὸ κακὸν εἶναι ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄρσις αὐτοῦ δὲν ὑφίσταται δὲ κακὸν εἰμὴ μόνον ὅταν λαμβάνη ὑπόστασιν ἐν τῇ θελήσει ἡμῶν δι' ἔργων κακῶν. Κακὸς δὲ λέγεται ὁ πράττων τὸ κακόν, κακία δὲ εἶναι τὸ σύνολον τῶν πράξεων τοῦ κακοῦ ἢ δὲ κατάστασις τῆς κακίας (ἢ δι' ἔργων παραβάσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου) ἢ καὶ αὐτὴ ἡ ἕξις εἰς τὸ κακόν ἢ καὶ μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται *ἀμαρτία*. Ἐχεῖ δὲ ἡ κακία πρὸς τὸ κακὸς ὡς καὶ ἡ ἀρετὴ πρὸς τὸ ἀγαθόν (§ 13, 1 ὑποσημ.) καὶ ἡ δικαιοσύνη πρὸς τὸ δίκαιος καὶ ἡ ἀδικία πρὸς τὸ ἀδικός (§ 9).

τὰ κρατύνοντα καὶ ἐνισχύοντα αὐτὴν ἵνα ἀπέχωμεν αὐτῶν εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἐξῆς τέσσαρα·

α') Ἡ κακὴ ἀγωγή. Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι πολὺ εὐπλαστός, διαπλαττομένη εὐκόλως κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις ὁ δὲ παῖς μὴ ἔχων ἔτι τὴν διάνοιαν ἀνεπτυγμένην πράττει πάντα κατὰ τὸ παραδειγμα τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς καὶ ἐπειδὴ ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱφύσει μίμητικόν ζῶον ὁ ἄνθρωπος γίνεται τοιοῦτος ὅποιοι εἶναι καὶ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν ὁμοίων λαμβάνει κυρίως πάντα τὰ πρῶτα μαθήματα. Ὅθεν ὁ παῖς βλέπων κακὰς πράξεις εἰς τοὺς γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἀνάγκην διαπλάττεται κακῶς καὶ διαφθείρεται, τὸναντίον δὲ ἔχων ἐναρέτους γονεῖς γίνεται καὶ αὐτὸς ἀνεπισητῶς ἐνάρετος ἕνεκα τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ παραδείγματος (πρβλ. καὶ κατωτέρω δ'). Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς πρέπει νὰ προσέχωσι πολὺ ἐν τῇ ἀνατροφῇ τῶν τέκνων τῶν εὐτυχῆς δ' οἱ ἔχοντες ἐναρέτους γονεῖς. Ἡ μάλιστα δὲ μεγίστη εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς μητρὸς, ὅφ' ἧς τὴν διαπαιδαγώγησιν διατελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Ἡ μήτηρ εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς οἰκογενείας, ἡ δὲ καλὴ μήτηρ εἶναι τὸ πολυτιμότερον κόσμημα αὐτῆς καὶ τὸ δυσσευτέωτερον πρᾶγμα· εὐδαίμονες δ' οἱ ἔχοντες μητέρας ἐναρέτους, οἳ οὐκ ἦσαν οἱ τρεῖς μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες, Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἱερός Ἀγούστίνος καὶ ἄλλοι¹.

Πάντες οἱ ἄγιοι οὗτοι ὀφείλουσι τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν εἰς τὰς εὐσεβεῖς καὶ ἀγίας αὐτῶν μητέρας, τὴν Ἐμμέλειαν, τὴν Νόνναν, τὴν Ἀνθοῦσαν καὶ τὴν Μόνικαν, ἃς ἡ ἀνθρωπότης σύσσωμος ἐγκωμιάζει καὶ εὐγνωμονεῖ διαρκῶς. Οὐδεμία εὐτυχία δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὰ τέκνα μεγαλυτέρα τῆς ἐναρέτου μητρὸς οὐδεμία δὲ τιμὴ καὶ δόξα εἰς μητέρα εἶναι μεγαλυτέρα καὶ οὐδὲν κόσμημα δι' αὐτὴν λαμπρότερον τῶν ἐναρέτων τέκνων. Ἴδου ἡ βᾶσις τῆς εὐτυχίας ἀτόμων, οἰκογενειῶν, λαῶν, ἔθνων, ἀνθρωπότητος, ἡ μήτηρ. Λοιπὸν πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν τὴν κακὴν ἀγωγήν.

β') Ἡ ἑλλησιψιθορησκειτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία. Εἶναι

¹ Καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ Ἱστορίᾳ ἔχομεν πλείστα τοιαῦτα παραδείγματα, ὡς λ. χ. ὁ Τιβέριος καὶ ὁ Γράκχος ὑπῆρξαν ἐξοχοὶ τῶν δικαίων τοῦ λαοῦ προστάται καὶ ἐνάρετοι ἄνδρες διότι ἔσχον μητέρα τὴν φημιζομένην ἐπὶ ἀρετῇ καὶ μορφώσει Κορνηλίαν.

ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἐνάρετος καὶ νὰ μὴ ἐνισχυθῇ εἰς τὴν κακίαν ὁ μηδὺλως διδασχθεὶς τὰ πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον καθήκοντά του μηδὲ προτραπεί εἰς τὸ καλὸν ἢ ἀποτραπεί ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Ἡ θρησκευτικὴ μόρφωσις καὶ ἠθικὴ διδασκαλίᾳ τοῦ λαοῦ εἶναι ἀνατεθειμένη ὑπὸ τῆς Πολιτείας εἰς δύο σπουδαίους τῆς Κοινωνίας παράγοντας, τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Σχολεῖον. Ἡ μὲν Ἐκκλησία ὀφείλει ἀόκνως νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν τὸ δὲ Σχολεῖον ἐπιμελῶς μεταδίδον τοῖς μαθηταῖς τὰς διαφόρους γνώσεις καὶ πλουτίζων αὐτοὺς νὰ ἀναπτύσῃ τὸν νοῦν, νὰ διαπλάττῃ τὴν καρδίαν καὶ νὰ διαμορφώῃ οὕτω τὸ ἦθος αὐτῶν. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται κυρίως διὰ τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, ἅτινα διὰ τοῦτο προτιμῶνται παντὸς ἄλλου. Ὅταν τὸ Σχολεῖον δὲν στηρίζεται εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ δὲν ἐκπληροῖ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ὅταν ἡ Ἐκκλησία ἀδιαφορῇ καὶ δὲν ἐργάζεται διὰ τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, ὅταν οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου λησμονῶσι τὸν ὑψηλὸν αὐτῶν προορισμὸν εὐκόλως οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ λαοὶ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῆς ἀρετῆς καὶ διαφθείρονται ἢ δὲ κακία κρατυνομένη θριαμβεύει. Ὡστε καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Σχολεῖον εἶναι ἕτεροι ζωτικοὶ παράγοντες τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀτόμων, τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνῶν· εὐδαίμονες δ' αἱ Κοινωνίαι, αἵτινες ἔχουσιν Ἐκκλησίαν ἀγρυπνοῦσαν καὶ Σχολεῖον ἐπιμελῶς ἐργαζόμενον. Λοιπὸν πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν.

γ') Ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη θρησκευτικὴ ἠθικὴ διδασκαλία. Εἶναι ἥττον θλιβερόν νὰ ἐλλείπῃ ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἢ νὰ εἶναι κακὴ καὶ διεστραμμένη παριστάνουσα τὴν θρησκείαν ὅτε μὲν ὡς κατασκευάσμα τῶν ἀνθρώπων ἀβέβαιον, ὅτε δ' ὡς ἀνάγκην κοινωνικὴν καὶ ἄλλοτε, ὅπερ χεῖριστον ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων! Ἀληθὴς θρησκεία εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἢ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυομένη κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὰς ὀδηγίας τῆς συνειδήσεως, αἱ δὲ τελεταί, τὰ ἔθιμα κ.τ.τ. οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τύποι δι' ὧν ἐξωτερικεύεται ἡ ἀληθὴς θρησκεία καὶ ἐκδηλοῦται ἡ εὐσέβεια τοῦ ἀνθρώπου. Ὅθεν οἱ τηροῦντες μηχανικῶς μόνον τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους δὲν εἶναι εὐσεβεῖς καὶ ἐνάρετοι ἐὰν ἐν

τοὺς ἔργους εἶναι παραβάται τοῦ ἠθικοῦ νόμου, σκληροὶ καὶ ἀδικοὶ εἰς τὸ κακὸν δὲ τοῦτο ἄγει ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ διδασκαλία, καὶ τοῦτο πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψει οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας ἐὰν θέλωσι νὰ ἔχωσιν τὸν μισθὸν τῆς ἐργασίας αὐτῶν πλήρη καὶ νὰ μὴ ματαιοπονώσιν καὶ συντελώσιν εἰς τὴν κακοδαιμονίαν καὶ τὴν ἀνηθικότητα ἀτόμων καὶ Κοινωνιῶν ἀπεργάζονται δ' ἅμα καὶ τὸν ὄλεθρον τοῦ ἔθνους. Λοιπὸν πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν τὴν κακὴν καὶ διεστραμμένην θρησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ

δ') Αἱ κακαὶ δυναστροφαί. "Ὅσῳ καὶ ἂν παρασκευάσῃ τὴν ἀρετὴν ἢ ἀγωγὴν, ἢ Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Σχολεῖον αἱ κακαὶ συναναστροφαὶ δύνανται νὰ καταστρέψωσιν αὐτὴν ταχέως, διότι τὸ παράδειγμα λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης διδασκαλίας ἀσκεῖ μεγίστην ἐπίδρασιν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀκριτωτέρων καὶ ἀπειροτέρων ἀνθρώπων, οἵτινες μὴ δυνάμενοι ἀφ' ἑαυτῶν νὰ διακρίνωσι τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ μιμοῦνται πᾶν ὅτι βλέπουσι τοὺς ἄλλους πράττοντας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν συνετωτέρων καὶ ἐμπειροτέρων καὶ διαφθείρει καὶ τούτους ἀνεπαίσθητως. Διὰ τῆς κακῆς συναναστροφῆς, ἐν ἧ τὸ πᾶν ἀπόζει κακίας καὶ διαφθορᾶς, ψυχραίνεται κατ' ὀλίγον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ πρὸ τῶν ὁμμάτων ἡμῶν καταπατιούμενον καὶ περιυβριζόμενον ἀγαθόν, κλονίζονται αἱ πεποιθήσεις ἡμῶν, σαλεύεται ἡ ἀρετὴ, ἐκλείπει ἡ εὐσέβεια καὶ τέλος ἐπέρχεται πλήρης τὸ ἠθικὸν ναυάγιον. Διὸ καὶ ὁ ἔνθερμος τῆς θρησκείας διδάσκαλος Παῦλος λέγει, τὴν τοῦ "Ἐλληνος ποιητοῦ Μενάνδρου ῥῆσιν ἐπικυρῶν, «φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί» (Α' Κορινθ. ιε', 33). Πρέπει λοιπὸν ἐν τε τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ καὶ ἐν ταῖς κοινωνικαῖς ἡμῶν σχέσεσι νὰ προσπαθῶμεν κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς κακὰς συναναστροφὰς καὶ νὰ ζητῶμεν τὰς συναναστροφὰς τῶν ἠθικῶν καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων. Οὗτοι μόνον δύνανται νὰ εἶναι ἀληθεῖς φίλοι ἡμῶν, ἦτοι νὰ ἀγαπῶσιν ἡμᾶς εἰλικρινῶς μόνον ἕνεκα τῶν ἀρετῶν ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἐξ ἰδιοτελείας. Πάντα δὲ ἄλλως ἐπιζητοῦντα τὴν φιλίαν ἡμῶν νὰ ἀποφεύγωμεν νὰ συναναστρεφώμεθα, διότι φιλία στηριζομένη οὐχὶ εἰς ἐκτίμησιν τῆς ἀρετῆς ἀλλ' εἰς εὐχάριστον ἀπλῶς καὶ ἐπωφελεῖ συνα-

1. Φιλία εἶναι ἡ δι' εἰλικρινοῦς ἀγάπης ἔνωσις δύο προσώπων ἢ γινομένη ἕνεκα τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν προτερημάτων αὐτῶν καὶ σκοποῦσα τὴν κοινὴν ἀμφοτέρων εὐδαιμονίαν.

ναστροφήν ἢ εἰς ἰδιοτέλειαν εἶναι ψευδής· εὐτυχεῖς δ' οἱ ἔχοντες ἀληθεῖς φίλους, οἵτινες, κατὰ τὴν Ἰσοκράτην, μόνοι ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινωνοὶ τῆς εὐτυχίας αὐτῶν ἐν δὲ ταῖς δυστυχίαις παραμυθῶσι καὶ στηρίζουσιν αὐτούς¹.

Ἔρωτ. Τί λέγεται κακία; τί εἶναι αὕτη ὡς πρὸς τὴν ἀρετήν; πῶς χαρακτηρίζεται ἡ κακία; τίνα τὰ ἐνισχύοντα τὴν κακίαν μέσα; τίς ὁ σπουδαιότερος παράγων τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδῶν; τίς εἶναι ἀγαθευμένη ἢ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ; τίς ὁ σπουδαιότερος παράγων τῆς μορφώσεως τῆς Κοινωνίας; εἰς τί ἄγει ἡ κακὴ διδασκαλία; πῶς ἐπιδρᾷ τὸ κακὸν παράδειγμα; πῶς πρέπει νὰ συνάπτωμεν φιλίαν καὶ νὰ ἔχωμεν συναναστροφάς; τίνας εἶναι ἀληθεῖς φίλοι καὶ τί χρησιμεύουσιν οὗτοι;

1. Τοιοῦτους φίλους καὶ ἡ Ἱστορία καὶ ἡ Μυθολογία ἀναφέρουσι πολλούς, οἷον τὸν Δάμωνα καὶ Φιντίαν, τὸν Ἀχιλλέα καὶ Πάτροκλον κλπ.

ΕΙΔΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἀναπτύσσονται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, τ. ἔ. ἐκτίθενται εἰδικῶς τὰ διάφορα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

Πρὸς τὸν Θεόν, τὸν οὐράνιον ἡμῶν Πατέρα, ὀφείλομεν πίστιν, ἀγάπην, ἐλπίδα, εὐσέβειαν, λατρείαν, προσευχὴν καὶ σεβασμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

§ 15. Πίστις πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποιθήσις ὅτι ὑπάρχει Θεὸς καὶ ἡ παραδοχὴ αὐτοῦ τε καὶ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν λέγεται πίστις πρὸς τὸν Θεόν. Τοιαύτην πίστιν ὀφείλομεν πρὸς μὲν τὸν Θεὸν διότι οὗτος εἶναι, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφήν, ὁ φιλόστοργος πατὴρ καὶ εὐσπλαγχνος προνοητὴς ἡμῶν (§ 2)· εἰς πάσας δὲ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας διότι αὗται διδάσκονται παρὰ τῶν ἀξιοπίστων καὶ θεοπνεύστων συγγραφέων τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ εἶναι λογικαί. Αἱ θρησκευτικαὶ δ' αὗται ἀλήθειαι εἶναι αἱ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς Πίστεως περιλαμβανόμεναι γνωσταὶ τοιαῦται, ὅτι δηλ. ὑπάρχει Θεὸς ποιητὴς καὶ προνοητὴς ἡμῶν, ὅτι ὁ Χριστὸς ἔσωσε τὸν Κόσμον, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα φωτίζει ἡμᾶς, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία καθοδηγεῖ ἡμᾶς, ὅτι τὸ ἀγ. Βάπτισμα καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ὅτι ὑπάρχει μέλλουσα κρίσις καὶ ἀνταπόδοσις καὶ τέλος ὅτι ὑπάρχει καὶ μέλλουσα ζωὴ, τ. ἔ. ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος.

Καὶ ὄντως καὶ εἰς τὴν ἀγ. Γραφήν ἀντιβαίνει καὶ παράλογον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ἔτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς ἀλλ' ὅτι ὁ Κόσμος, τὸ πάγκαιον καὶ τέλειον τοῦτο δημιουργημα, ἐπλάσθη τυχαίως, ὅπως μωρὸν εἶναι νὰ υποθέσωμεν ὅτι οἰκία τις ἐγένετο τυχαίως καὶ οὐχέ

υπό τεχνιτών. Ἄλλὰ καὶ τὸ ὅτι προνοεῖ περὶ ἡμῶν ὁ τόσον πανάγαθος πατὴρ ἡμῶν Θεὸς εἶναι λογικόν, ἀφ' οὗ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποκτήσας τέκνον ἢ κτῆμά τι προνοεῖ περὶ αὐτῶν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει αὐτὰ εἰς τὴν τύχην των. Ὡσαύτως λογικόν εἶναι ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔσωσε τὸν Κόσμον, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφήν, ἀφ' οὗ ἐκ τῆς Ἱστορίας γνωρίζομεν ὅτι διὰ τοῦ Σωτῆρος τούτου ἀνεμορφώθη ἠθικῶς ὁ Κόσμος, ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας Κοινωνίας, ἐμετριάσθη ἡ ἀκολασία καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη, κατέπεσεν ὁ θεσμὸς τῆς ἐπαράτου δουλείας, ἐξισώθη ἡ γυνὴ πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ ἐν γένει ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἡ ἀδελφότης, αἱ συνδέουσαι καὶ προάγουσαι τὰς Οἰκογενείας καὶ τὰς Κοινωνίας. Ὡσαύτως λογικόν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος φωτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος καὶ καθοδηγεῖται εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῶν μυστηρίων. Ὡσαύτως λογικόν εἶναι ὅτι ὁ τὰ φαῦλα πράττων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξισωθῇ τῷ ἐνζέτω ἄλλὰ κατ' ἀνάγκην θὰ τιμωρηθῇ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ, διότι, τοῦναντίον, ἀντίκειται τῇ πανσοφίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ. Ὡσαύτως λογικόν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι προσωρισμένος νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὡσπερ τὰ κτήνη, ἀλλ' ἔχει ὑψηλότερον προσωρισμόν, νὰ ἐξομωθῇ διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῷ Θεῷ καὶ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ὡσαύτως εἶναι λογικόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει μόνον σῶμα ἀλλὰ καὶ ψυχὴν, ἣτις ὡς αἴλος εἶναι καὶ ἀθάνατος.

Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὑπάρχει Θεὸς καὶ νὰ παραδεχώμεθα καὶ πάσας τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας.

Τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς παρεδέχθησαν ὡς λογικὴν καὶ ὀρθὴν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν π. Χ. καὶ μ. Χ. μεγάλων σοφῶν τοῦ Κόσμου, διότι ἡ ἀληθὴς σοφία καὶ χρηστότης ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν πίστιν καὶ ὁ ὑγιὴς νοῦς, καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας παιδείας πεφωτισμένος, βλέπει πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ ἐννοεῖ τὸ τῆς ἀγ. Γραφῆς «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμ.» (Ψαλμ. ιη', 2). Τοῦναντίον, οἱ ἄφρονες καὶ οἱ ἀμαθεῖς ἢ οἱ διεστραμμένην παιδείαν ἔχοντες καὶ οἱ ἀσυνεῖδητοι, ἀνίκανοι ὄντες ἢ μὴ θέλοντες νὰ ἐννοήσωσι τὸ μεγαλεῖον τοῦ παγκάλου τούτου δημιουργήματος καὶ νὰ αἰσθανθῶσι τὴν ἐν τῷ σύμπαντι θεῖαν ἁρμονίαν καὶ νὰ ἐξυψωθῶσι μέχρι τοῦ δημιουργοῦ ἀρνοῦνται τὴν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει ὅτι

μόνον ὁ ἄφρων εἶπεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ «Οὐκ ἔστι Θεός» (Ψαλμ. γ', 1). Οἱ τοιοῦτοι λέγονται ἄπιστοι.

2. Ἴνα ἡ πίστις εἶναι ἀληθῆς πρέπει νὰ εἶναι α') *Λογική*, τ. ἔ. πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πιστεῦῃ μετὰ λόγου εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας μὴ ἀναμειγνύων μετ' αὐτῶν καὶ ἄσχετα πράγματα καὶ μὴ παραδεχόμενος τυφλῶς πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὡς θρησκευτικὴν ἀληθειαν· β') *Σταθερά*, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἐμμένῃ σταθερῶς εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις του ἑτοιμὸς ὦν ἐν ἀνάγκῃ καὶ νὰ θυσιάσῃ ἑαυτὸν χάριν ἐκείνων, ὡς ἔπραξαν οἱ προφῆται, οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἅγιοι, οἵτινες πολλαχῶς καταδιωχθέντες καὶ τὰ πάνδεινα ὑποστάντες ἐδέχθησαν καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον χάριν τῆς πίστεώς των· γ') *Καθολική*, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ πιστεῦῃ καὶ νὰ παραδέχεται πᾶσας τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ οὐχὶ τινὰς μὲν νὰ παραδέχεται ἄλλας δὲ νὰ ἀπορρίπτῃ, νὰ παραδέχεται λ. χ. τὸν Θεὸν νὰ μὴ παραδέχεται ὅμως τὸν Χριστὸν ἢ τὴν ἀθανάσιαν τῆς ψυχῆς κλπ.· δ') *Ἐνεργὸς καὶ ζῶσα*, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ λέγῃ μόνον ὅτι πιστεύει ἢ νὰ ὁμιλῇ περὶ πίστεως καὶ νὰ ἀκηθῆται εἰς τοὺς λόγους μόνον ἀλλὰ νὰ δεικνύῃ τὴν πίστιν του καὶ δι' ἔργων· διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει ὅτι ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων εἶναι νεκρὰ (Ἰακώβ. β', 14) καὶ ὁ Πέτρος λέγει ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ ἐκδηλοῦται διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε', 6). Τὰς ιδιότητας ταύτας ἔχουσα ἡ πίστις εἶναι ἀληθῆς καὶ ἀκλόνητος· διὸ καὶ παραβάλλεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πρὸς οἰκίαν ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους ὑποδομημένην ἢ δε ψευδῆς πίστεως παραβάλλεται πρὸς οἰκίαν ὑποδομημένην ἐπὶ ἐδάφους ἐπισηλοῦς καὶ εὐκόλως κατακρούσων ἐκ τῆς προσβολῆς τῶν ἀνέμων· καὶ τῆς βροχῆς (Ματθ. ζ', 24).

3. Ἡ ἀξία τῆς πίστεως εἶναι μεγίστη καὶ ἄνευ αὐτῆς, λέγει ὁ Παῦλος, ἀδύνατον νὰ ἀρέσκωμεν εἰς τὸν Θεόν (Ἑβρ. ια', 6). Καὶ ὄντως ἡ πίστις α') *Φωτίζει* καὶ *διαμορφώνει* τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ ὁμοιωθῇ πρὸς τὸν Θεόν, τ. ἔ. νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμὸν του. Πολὺ δὲ φωτίζεται, διαμορφοῦται καὶ τελειοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς μανθάνει πάντα τὰ ἐξηγουῦντα τὸ αἰνίγμα τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Τοῦναντίον, ὁ ἄπιστος εὐρίσκεται ἐν τῷ σκότει ἀγνωῶν τὸν ἀληθῆ προορισμὸν του καὶ ζῶν ὡς τὰ κτήνη βίον μόνον ὑλικόν.

β') *Ἡθικοποιεῖ* καὶ *ἐξημερώνει* τὸν ἄνθρωπον. Δὲν δύναται τις νὰ

είναι ἠθικός, τ. ἔ. πλήρης ἀγάπης, καὶ νὰ ἀποβάλλῃ τὴν σκληρότητα καὶ ἀγριότητα ἢ διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας. Διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος ἐνισχύεται εἰς τὴν τήρησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἐνθαρρύνεται ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς· διὰ τῆς πίστεως θριαμβεύει τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐπικρατεῖ ὁ ἠθικός νόμος καὶ ἠθικοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ Κοινωνία. Τούναντίον διὰ τῆς ἀπιστίας παραβαίνεται ὁ ἠθικός νόμος καὶ ἐπικρατεῖ ἡ κακία καὶ ἡ σκληρότης καὶ ἀγριότης. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται ὅτι μετὰ τῆς πίστεως ὑπῆρξεν ἀνεκάθεν συνδεδεμένη ἡ ἠθικὴ τῶν λαῶν καὶ οἱ λαοὶ οἱ ἀποβαλόντες τὴν πίστιν συναπέβαλον καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ κατεστράφησαν, διότι ἠθικὴ ἄνευ πίστεως δὲν δύναται νὰ νοηθῇ.

γ') Ἐνθαρρύνει καὶ παραμυθεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχερείαις καὶ ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Θεὸν ἀναγκάτως περιμένει παρ' αὐτοῦ βοήθειαν καὶ δὲν ἀποθαρρύνεται πρὸ τῶν δυσχερειῶν τοῦ βίου καὶ τῶν θλίψεων ἀλλὰ μετὰ θάρρους ἀγωνιζόμενος ὑπερνικᾷ καὶ τὰς μεγίστας δυσκολίας καὶ παρέρχεται ἀβλαβῶς καὶ τὰς μεγίστας θλίψεις. Ἄν δὲ πάθῃ δυστύχημά τι δέχεται ἀγογγύστως αὐτό, ὡς τὸ τέκνον τὰς πατρικὰς τιμωρίας, διότι πιστεύει ὅτι οὐδὲν γίνεται ἄνευ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ. Διὰ τῆς πίστεως δύναται τις νὰ ἀναδειχθῇ ἀληθὴς ἥρως ἐν τῷ πλήρει θλίψεων τούτῳ Κόσμῳ. Τούναντίον, ὁ ἀπιστος ἀποθαρρυνόμενος ἀποδειλιᾷ καὶ πρὸ τῶν ἐλαχίστων πολλακίς δυσχερειῶν καὶ μαραίνεται καὶ πρὸ τῶν μικροτέρων θλίψεων καὶ καταστρέφεται.

4. Πᾶς χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἔχῃ τὸν καλούμενον θρησκευτικὸν ζῆλον ὑπὲρ τῆς πίστεώς του, τ. ἔ. οὐ μόνον αὐτὸς νὰ πιστεύῃ καὶ νὰ καλλιεργῇ τὴν πίστιν του ἀλλὰ καὶ ἄλλους πρὸς τοῦτο νὰ προτρέπῃ· ἐν γένει δὲ νὰ ἐπιδιώκῃ μὲ πᾶσαν θυσίαν τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς πίστεώς του. Ἄλλ' ὁ ζῆλος οὗτος πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε γνήσιος καὶ εἰλικρινὴς συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς πραότητος, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀνεξικακίας. Τέλειον πρότυπον γνησίου θρησκευτικοῦ ζήλου ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, ὅστις ἠγωνίσθη νὰ διαδώσῃ τὴν εἰς τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ τὰς ὀρθὰς θρησκευτικὰς δοξασίας πίστιν, ὡς πρόβατον ἐν μέσῳ λύκων (Ματθ. ι', 16), μετ' ἀνεξικακίας καὶ πραότητος καὶ τέλος ἐθυσίασε καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως, δι' ἧς καὶ μόνον θὰ ἐσώζετο ὁ Κόσμος. Ἄλλὰ καὶ

τούς μαθητάς του οὕτως ἐδίδαξεν εἰπὼν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας του ἦτο φιλόανθρωπον καὶ ἀνεξίκακον (Λουκ. θ', 55) καὶ ὅτι τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ὤφειλον καὶ αὐτοὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου νὰ κηρύξωσι καὶ οὐχὶ διὰ τῆς βίας, δεχόμενοι ἐν ἀνάγκῃ καὶ πᾶσαν κῆκωσιν (Ματθ. ι', 16—31). Ὡσαύτως γνήσιον ζῆλον ἔδειξαν καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ ἐργασθέντες ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως μετ' αὐταπαρνήσεως ὄντως καὶ αὐτοθυσίας, κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ διδασκάλου των. Προσέτι γνήσιον ζῆλον ἔδειξαν καὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διαδώσαντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐν μέσῳ φοβερῶν κηκώσεων καὶ παντοειδῶν διωγμῶν διὰ μόνου τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς πειθοῦς καὶ οὐχὶ διὰ βιαίων μέσων, οὔτε ὅτε ἀκόμη ἄφθονα τοιαῦτα ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσιν.

Οὐδέποτε δὲ ὁ ζῆλος πρέπει νὰ εἶναι νόθος, ἦτοι α') ψευδῆς καὶ ὑποκριτικῆς, ὑπάρχων δηλ. μόνον εἰς τὸ χεῖλος καὶ οὐχὶ ἐν τῇ καρδίᾳ, ὅποιος ἦτο ὁ τῶν Φηρισαίων, οἵτινες περιήγον γῆν καὶ θάλασσαν ἵνα ποιήσωνται ἓνα προσήλυτον ἀπλῶς καὶ μόνον ὅπως ἐπιδεικνύονται πρὸς τὸν λαόν (Ματθ. ε', 16—31). β') τυφλὸς καὶ ὑπέρομετρος ἦτοι φανατικῆς, ὅποιον ἔδειξαν οἱ Μωαμεθανοὶ ἐπιβαλόντες τὸν ἰσλαμισμόν διὰ τοῦ πυρός καὶ τοῦ σιδήρου. Καὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν δὲ τὰ ὄργανα τῶν Παπῶν, οἱ Δομινικανοὶ καὶ ἄλλοι μοναχοὶ τῆς Δύσεως μετεχειρίσθησαν τὴν βίαν καταδιώξαντες διὰ τῶν διαβοητῶν μυστηρίων τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως πάντας τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Καὶ ἄλλοι δὲ τινες χριστιανοὶ τῶν μέσων αἰώνων ἔδειξαν φανατικὸν ζῆλον παρὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου.

5. Ἐναντίον τῆ πίστει εἶναι ἡ ἀπίστία, τ. ἔ. τὸ νὰ ζητῆ τις διὰ σοφιστικῶν συλλογισμῶν νὰ ἀποδείξῃ προφορικῶς ἢ ἐγγράφως ψευδεῖς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας ἢ καὶ τὸ νὰ ζῆ βίον ὅλως ἀντικείμενον τῇ πίστει, καὶ ἂν διὰ λόγων δὲν ἀρνήται αὐτὴν. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ὅλως ἀπίστων ὑπάρχουσι καὶ τινες ἔχοντες ἀτελῆ καὶ πεπλανημένην πίστιν. Τοιοῦτοι εἶναι α') οἱ εἰδωλολάτραι, ἦτοι οἱ ψευδεῖς θεοὺς πιστεύοντες β') οἱ ἐπιπολαίως ἐλευθεριάζοντες, τ. ἔ. οἱ θέλοντες νὰ δεικνύωσιν ὅτι δῆθεν σκέπτονται περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἐλευθέρως καὶ ἄνευ προκαταλήψεως· οὗτοι ἐπιπολαίως κρίνοντες ἄλλας μὲν θρησκευτικὰς διδασκαλίας παραδέχονται ἄλλας δὲ ἀπορρίπτουσιν. Ἡ τοιαύτη ἐπιπολαίαι κρίσις βλάπτει καὶ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους· γ') οἱ δεισι-

δαίμονες, τ. ἔ. οἱ πιστεύοντες εἰς τυχαῖα γεγονότα (συνάντησιν προσώπου τινός, βοήν τῶν ὄτων, φωνήν πτηνοῦ) ἢ εἰς τύπους προσευχῶν (μαγικὰς προσευχάς, ἐξουρισμούς) ἢ εἰς φυσικὰ φαινόμενα (ἔκλειψιν σελήνης, ἡλίου, βροντήν, ἀστραπήν) καὶ θεωροῦντες τζῦτα ὡς ἐκδήλωσιν τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ δεισιδαιμονία εἶναι ἀποτέλεσμα ἀμυθείας ἢ διεστραμμένης διδασκαλίας καὶ βλάπτει τὸν ἄνθρωπον, διότι μολύνει τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀνκμείξεως μετ' αὐτῆς ὅλων ἀσχέτων πραγμάτων, διαστρέφει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἀντιφάσεως αὐτῆς καὶ ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῶν μακαρίων καὶ ἀβασίμων φόβων οὓς ἐμβάλλει καὶ δι' ὧν γελοιοποιεῖται πολλάκις ὁ ἄνθρωπος.

Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς πίστεως σφίζεται ὁ χριστιανὸς μελετῶν τὴν ἀγ. Γραφήν καὶ παρακολουθῶν τὴν περὶ πίστεως ὀρθὴν διδασκαλίαν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου.

Ἔρωτ. *Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν; διατί ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν εἰς τὸν Θεόν; τίνας παραδέχονται τὴν πίστιν καὶ τίνας ἀρνοῦνται αὐτήν; ποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀληθὴς πίστις; τίς ἡ ἀξία τῆς πίστεως καὶ τίνα τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς; μετὰ ποίου ζήλου πρέπει νὰ καλλιεργῆται ἡ πίστις; τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει καὶ πῶς σφζόμεθα ἀπὸ τούτων;*

§ 16. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ἡ ἀφοσίωσις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἡ ὑποταγὴ τοῦ θελήματος ἡμῶν εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ λέγεται ἀγάπη. Τὸν Θεόν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ ὡς δημιουργόν, προνοητὴν καὶ κύριον ἡμῶν ἀλλὰ κυρίως ὡς πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ, καλοῦ καὶ ἀληθοῦς, ἥτοι ὡς τέλειον ὄν (Ματθ. ε', 48 καὶ Ἰακώβ. 16, 17), ἄξιον πάσης ἀγάπης καὶ παντὸς σεβασμοῦ, διότι οὐδὲν ἄλλο ὄν, ὅσον δῆποτε τέλειον καὶ εὐεργετικόν ἡμῶν καὶ ἂν εἶναι, δύναται, ἔστω καὶ πύρρωθεν, νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν Θεόν κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ δικνοίᾳ σου» (Ματθ. κβ', 37), ἥτοι δι' ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεών σου. Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης ἐνούμενοι μετὰ τοῦ Θεοῦ (Α' Ἰωάν. δ', 16) καὶ οὕτω γινόμενοι κοινωνοὶ τοῦ ἀπειροῦ καὶ τελείου ἀγαθοῦ εὐρίσκομεν τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν καὶ μα-

καριότητα ἡμῶν, ἣν οὐδὲ τὰ μεγαλύτερα ὑλικὰ (ἐπίγεια) ἀγαθὰ δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν.

2. Ἴνα ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι ἀληθῆς πρέπει νὰ εἶναι α) εὐκρινής, τ. ἔ. ἀληθὲς αἶσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν πραγματικῶς ἐν πάρχον καὶ οὐχὶ ἐπίδειξις ἀγάπης.

β) καθαρά, τ. ἔ. νὰ ὑπάρχη ἐν ἡμῖν ἕνεκα τῆς τελειότητος τοῦ Θεοῦ ἀδόλως καὶ οὐχὶ ἕνεκα ἰδιοτελείας ἢ συμφέροντος, ἐφ' ὅσον δηλ. μόνον λαμβάνομεν ἢ ἐλπίζομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθὰ.

γ) Ὑμνή, τ. ἔ. τρυφερὰ καὶ ἀπηλλαγμένη φόβου, ὅποια ἀρμόζει εἰς υἱοὺς πρὸς πατέρα, ἦτοι πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεὸν διότι εἶναι ἄξιος ἀγάπης καὶ ὄχι διότι φοβούμεθα τὴν τιμωρίαν του. «Ὁ φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελειώται ἐν τῇ ἀγάπῃ» (Α' Ἰωάν. δ', 18).

δ) Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης, διότι καὶ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀνώτατον καὶ τελειότατον ὄν, ὑπὲρ ὃ οὐδεὶς ὀρθοφρονῶν δύναται νὰ ἀγαπήσῃ ἄλλο ὄν. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Ἀγαπήσεις τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου».

ε) Ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, τ. ἔ. νὰ δεικνύεται δι' ἔργων, μὴ περιοριζομένων ἡμῶν μόνον εἰς λόγους. Διὸ ὁ Ἰωάννης λέγει: «Τεχνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλῶσση ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 18).

ς) Σταθερὰ καὶ καρτερικὴ, τ. ἔ. νὰ μὴ διακμῆν ἐν ἡμῖν πρὸς κκίρον ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς μεγίσταις δυσχεραῖαις. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ἐμμείναντος μέχρι θανάτου ἀγογγύστως εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ τῶν Ἀποστόλων, ὧν τὴν ἀγάπην πάνυ ἐφραστικῶς εἰκονίζει ὁ Παῦλος λέγων «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα;... ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ῥωμ. η', 35).

3. Ἐνκντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ εἶναι ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὸν Θεόν, τ. ἔ. ἡ κατὰστασις ἐκείνων οἵτινες δὲν θέλουσι νὰ ὑποτάξωσι

τὸ θέλημα αὐτῶν εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα ἀλλὰ πράττουσιν ὅ,τι αὐτοὶ θέλουσιν ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Οὗτοι δὲν ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν ἀλλ' ὡς μόνον νόμον ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν ἔχουσι τὸ συμφέρον καὶ τὸ ἐγώ. Χάριν αὐτῶν καὶ τὸ κακὸν εὐχαρίστως πράττουσιν οὗτοι ὅταν εἶναι βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ φωραθῶσι καὶ δὲν θὰ τιμωρηθῶσι. Μείζων βαθμὸς τῆς τσιαύτης ἀδιαφορίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν θὰ ἦτο ἀποστροφὴ ἢ καὶ μῖσος κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τσιαύτη κατάστασις, ἀν ὑπάρχη, εἶναι σπανιωτάτη χαρακτηρίζουσα τοὺς τελείως πεπωρωμένους τὴν συνειδήσιν.

4. Ἡ κατάσταση αὕτη τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς ἀποστροφῆς, ἦτις εἶναι φοβερὰ παρεκτροπὴ ἀπὸ τῆς ἀγάπης, ἄγει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν δυστυχίαν, διότι μακρὰν τοῦ Θεοῦ, τῆς πηγῆς πάσης εὐδαιμονίας, ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ εὐδαιμονῆ. Μόνον ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσει ἱκανοποιεῖται ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ εὐρίσκει οὗτος τὴν πραγματικὴν εὐτυχίαν. Τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ, μάταια ὄντα καὶ ἀβέβαια, εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀνίσχυρα νὰ καταστήσωσι τὸν ἀνθρώπον πραγματικῶς εὐτυχῆ. Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς ἀγάπης σφζόμεθα καλλιεργοῦντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀγ. Γραφῆς, δι' ἀκρόάσεως τοῦ θείου λόγου, νουθετούμενοι ὑπὸ τῶν καθημερινῶν δυστυχημάτων εἰς ἃ περιπίπτουσιν οἱ μὴ ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν κλπ.

Ἔρωτ. Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν; Διὰ τί κυρίως ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεόν; Τί κερδίζομεν ἐκ τῆς ἀγάπης ταύτης; Ποία ἀγάπη εἶναι ἀληθῆς; Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ; Τίς ἡ βλάβη ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τοῦ μίσους καὶ πῶς σφζόμεθα ἀπ' αὐτῶν;

§ 17. Ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ὅταν πράττη τις τὸ ἀγαθὸν προσδοκᾷ βεβαίως ἀνταμοιβὴν παρὰ τοῦ παναγάθου πατρὸς Θεοῦ. Ἡ προσδοκία αὕτη, ὅτι ὁ περὶ ἡμῶν προνοῶν Θεὸς θὰ ἀνταμείψῃ τὴν ἀρετὴν ἡμῶν, λέγεται ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ προνοεῖ μὲν διότι εἶναι φιλόστοργος πατὴρ καὶ προνοητὴς ἡμῶν προστατεύει δὲ ἡμᾶς διότι γνωρίζει τὰς ἀνάγκας ἡμῶν ὡς παντογνώστης καὶ δύναται νὰ βοηθῆ ἡμᾶς ὡς παντοδύναμος καὶ θέλει νὰ βοηθῆ ἡμᾶς ὡς πανάγαθος. Εἰς τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ ἐλπίζωμεν δι' οὓς λόγους ὀφείλομεν καὶ νὰ πιστεύωμεν εἰς αὐτόν (§ 15), διότι δηλ. θὰ ἦτο μωρὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργήσας τὸν ἀνθρώπον

ἀφήκεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην του οὐδὲως προνοῶν περὶ αὐτοῦ, ὡς εἶναι μωρὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ γονεῖς δὲν μεριμνῶσι καὶ δὲν προνοοῦσι περὶ τῶν τέκνων των ἢ οἱ ἰδιοκτῆται περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν ἀλλ' ἀφήνουσιν αὐτὰ ἀπροστάτευτα. Μόνον δὲ ὁ ἄπιστος δὲν δύναται νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὸν Θεόν.

Τὸ καθήκον ἡμῶν τοῦτο, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα, ἐνισχύομεν ἀναλογιζόμενοι τὰ ἄπειρα ἀγαθὰ ἅτινα ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐχομεν δὲ ἀνάγκην νὰ ἐνισχύομεν τὴν ἐλπίδα καὶ νὰ καλλιεργῶμεν αὐτήν, διότι αὕτη χρησιμεύει ἡμῖν καὶ πάντοτε μὲν ἰδίως ὅμως ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ταῖς δυστυχίαις τοῦ βίου ἡμῶν, ἐν αἷς μόνῃ αὕτη ἐπιγέει βάλσαμον εἰς τὴν πάσχουσαν καρδίαν ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει ἡμᾶς ἐμπνεύουσα καρτερίαν καὶ ὑπομονήν. Μόνον οἱ ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεόν, τ. ἔ. οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ἂν ἐνίστε δοκιμάζει ἡμᾶς πάντως ὅμως καὶ θέλει καὶ δύναται νὰ σώσῃ ἡμᾶς, ὑπομένουσι καὶ σφύζονται. Τοῦναντίον δὲ οἱ μὴ ἐλπίζοντες, ἐπειδὴ θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ὅλως ἐγκαταλελειμμένους, καταλαμβάνονται ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας καὶ καταστρέφονται. Ὅθεν οφείλομεν νὰ ἐλπίζωμεν πάντοτε εἰς τὸν Θεόν.

2. Ἴνα ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν εἶναι ἀληθῆς πρέπει νὰ εἶναι

α') Λογική, τ. ἔ. δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ παράλογα, ἀνάρμοστα αὐτῷ καὶ μωρὰ πράγματα ἢ ἐν γένει ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν (πλοῦτον, δόξαν κλπ.), διότι ταῦτα δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι συμφέροντα ἡμῖν, ἀλλὰ πρέπει ἐκπληροῦντες πρῶτοι ἡμεῖς ὅσα οφείλομεν τῷ Θεῷ νὰ ἐλπίζωμεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ εὐχόμενοι νὰ γίνεται πάντοτε τὸ θέλημα αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39).

β') Σταθερὰ καὶ καρτερικὴ, τ. ἔ. πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν πάντοτε καὶ νὰ ἐμμένωμεν ἐν τῇ ἐλπίδι καὶ νὰ μὴ ἀπελπιζώμεθα, καὶ πρὸ οἶων δῆποτε δυσχερειῶν ἂν εὑρεθῶμεν, καὶ ἰδίως ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅποτε πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγκαταλείπει ἡμᾶς. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε· κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν» (Ματθ. ζ', 7). Τοιαύτην ἐλπίδα εἶχον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρωποτάτοις διωγμοῖς ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν Ῥωμαίων.

3. Ἐναντίον καὶ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν χριστιανικὴν ταύτην ἐλπίδα εἶναι

α') Ἡ δεισιδαίμων ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν, ἣν ἔχουσιν οἱ ζητοῦντες

πρὸ αὐτοῦ τὴν διὰ θυματουργίας ἐκπλήρωσιν παρὰ λογῶν ἐπιθυμιῶν. Τοιοῦτοι λ. γ. εἶναι οἱ φαῦλοι, οἱ κκοῦργοι, οἱ ἀνόητοι οἱ νομίζοντες ἔτι ὁ Θεὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτελῆ τὰς φύλους καὶ ἀνόητους ἐπιθυμίας αὐτῶν, ὅσον νὰ δώσῃ χρήματα, νὰ βοηθήσῃ τὴν κλοπὴν καὶ τὸν φόνον, νὰ τιμωρήσῃ τινὰ διὰ θύματος, νὰ δώσῃ τὴν νίκην ἐν μάχῃ! κλπ. (Πρβλ. § 23,3).

β') Ἡ ὑπέρομιτος πεποιθῆσις εἰς τὴν ἀνθρώπινην βάρθειαν καὶ εἰς ὑλικά ἀγαθὰ, διότι οἱ ἄνθρωποι εἰς οὓς ἐλπίζομεν πολλάκις διαψεύδουσι τὰς ἐλπίδας ἡμῶν οὐδὲ δύνανται πάντοτε καὶ θέλοντες νὰ σώζωσιν ἡμᾶς. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Μὴ πεποιθῆτε ἐπ' ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἳς οὐκ ἔστι σωτηρία (=οἵτινες δὲν δύνανται νὰ σώζωσι)» (Ψαλμ. ρε', 3). Ἀλλὰ καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ ἡμῶν οὐδεμίαν ἀσφάλειαν δύνανται νὰ παρέχωσιν ἡμῖν, διότι ὁ σήμερον πλούσιος αὐριον εὐρίσκεται πτωχός, ὡς ὁ Ἰώβ, ἢ νεκρός, ὡς ὁ πλούσιος ἐκεῖνος τοῦ Εὐαγγελίου (Λουκ. ιβ', 19), ἔστις ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν ἐλπίδων ἀσφαλεστάτης κατ' αὐτὸν εὐτυχίας! Μόνον λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν τὰ δὲ ὑλικά ἡμῶν ἀγαθὰ νὰ μὴ παραμελῶμεν βεβαίως, ἀλλ' ὅμως νὰ μὴ θεωρῶμεν ὡς σκοπὸν τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν ἀλλ' ὡς μέσα τοῦ βίου καὶ νὰ μὴ ἐπιδιώκωμεν μὲν αὐτὰ ἀλλὰ νὰ ἀναλογιζώμεθα πάντοτε τὸν Θεόν, ἀφ' οὗ καὶ μῖνου τὰ πάντα ἐξαρτῶνται. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Τοῖς πλουσίοις παράγγελλε μὴ ἠλπικένοι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότῃ ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ.. » (Α' Τιμ. στ', 17).

γ') Ἡ παντελής ἀπελπισία, ἥτις προερχομένη εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε ἐκ κακῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, εἴτε ἐκ φαύλου καὶ ἀσώτου βίου ἀπομακρύνει ἐντελῶς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, φθείρει καὶ καταστρέφει καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν αὐτοῦ, φυγαδεύει ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν εἰρήνην, πληροὶ αὐτὸν βασάνων καὶ τέλος καθιστᾷ αὐτὸν δυστυχῆ πολλάκις ὀδηγοῦσα εἰς τὴν τελείαν ἀπόγνωσιν καὶ εἰς τὴν αὐτοκτονίαν, τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο κακούργημα (§ 32,2).

Ἔρωτ. Τι λέγεται ἐλπίς; διὰ τί ὀφείλομεν νὰ ἐλπίζωμεν εἰς τὸν Θεόν; ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀληθὴς ἐλπίς; τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ ἐλπίδι καὶ ποῦ ἄρῃσι τὸν ἄνθρωπον ταῦτα;

§ 18. Εὐσέβεια καὶ λατρεία.

1. Ἡ ἔνωσις τῆς πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος ἀποτελεῖ τὴν εὐ-

σέβειν τοῦ ἀνθρώπου. Εὐσέβεια λοιπὸν εἶναι τὸ ἔχειν ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν, τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν πραγματικῶς καὶ τὸ ἐλπίζειν εἰς αὐτόν. Ὁθεν ἡ εὐσέβεια περιλαμβάνει τὰ τρία ταῦτα, πίστιν, ἀγάπην, ἐλπίδα, στηρίζεται ὅμως κυρίως εἰς τὴν ἀγάπην, ἥτις προϋποθέτει μὲν πίστιν, διότι ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὸν Θεὸν δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ αὐτόν, συνεπάγεται δὲ καὶ τὴν ἐλπίδα, διότι ὁ ἀγαπῶν περιμένει ἀναπόδοσιν εἰς τὴν ἀγάπην καὶ ἀνταμοιβὴν παρὰ τοῦ ἀγαπωμένου παναγθοῦ πατρός. Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ φόβος ἀλλὰ τοῦτον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη αἰ Ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον» (Ἰωάν. δ', 18). Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἔρειπαι νὰ δεικνύωμεν διαρκῶς καθ' ὅλον τὸν βίον ἡμῶν νὰ φανερώνωμεν δ' αὐτὴν δι' ἀγαθῶν πράξεων καὶ ἐν γένει δι' ἐνκράτου βίου. Ὁ ἔχων εὐσέβειαν λέγεται εὐσεβής, τὸν κεντίον δὲ ἀσεβής.

2. Ὅταν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν δια λόγων ἢ σχημάτων ἢ ἐξωτερικῶν κινήσεων τότε ἀποτελεῖται ἡ λατρεία. Λατρεία δὲ εἶναι ἡ ἐξωτερικεὺς τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Πᾶσα δ' ἄλλη λατρεία μὴ στηριζομένη εἰς τὴν εὐσέβειαν εἶναι ὑποκριτικὴ. Ἡ λατρεία δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεταί πάντοτε ἀλλὰ καθ' ὠρισμένους καιροὺς καὶ τόπους (§ 19 καὶ 20). Τὸν Θεὸν λοιπὸν λατρεύομεν ὅταν ἐκφράζωμεν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν καὶ διὰ λόγων. Ὁ διάλογος δὲ οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ προσευχή.

Ἔρωτ. Τί καλεῖται εὐσέβεια; ποῦ κυρίως στηρίζεται ἡ εὐσέβεια; εἶναι ὠρισμένος ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς εὐσεβείας; ποῖος λέγεται εὐσεβής καὶ ποῖος ἀσεβής; τί ἀποτελεῖ τὴν λατρείαν καὶ πότε λατρεύομεν τὸν Θεόν; τίς ἡ σχέση τῆς εὐσεβείας καὶ λατρείας;

§ 19. Προσευχή.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ λέξεων ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν, ἥτοι ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβὴς διάλογος ἡμῶν, λέγεται προσευχή. Ἡ προσευχὴ εἶναι ὁ σπουδαιότερος τύπος τῆς λατρείας καὶ εἰς αὐτὴν κυρίως συγκεντρῶνται ἡ λατρεία¹. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ εὐγενεστέρη καὶ ὑψη-

1. Διότι καὶ ἄλλοι τυποὶ τῆς λατρείας ὑπάρχουσιν· οἷον ἡ προσοχὴ πρὸ τῶν θείων, τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ θεία, ἡ μετάβασις εἰς τοὺς νεοὺς, ἡ προσφορὰ δώρων κλπ.

λοτέρα πράξις τοῦ ἀνθρώπου, διότι δι' αὐτῆς ἐξυψούμενος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦ ὑλικοῦ καὶ φθαρτοῦ κόσμου φθάνει μέχρι τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ ὀμιλεῖ μετ' αὐτοῦ. ἂν δὲ μεγάλη ἀπαιτεῖται προσοχὴ ὅταν ὀμιλῶμεν μετὰ τινος σπουδαίου προσώπου (βασιλέως, ὑπουργοῦ κλπ.) πολὺ μεγαλύτερα βεβαίως ἀπαιτεῖται ὅταν ὀμιλῶμεν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

2. Ἡ προσευχὴ εἶναι προσευχὴ αἰτήσεως ὅταν ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ὅ,τι ἐλλείπει ἡμῖν, προσευχὴ μετανοίας ὅταν ἐκφράζωμεν τῷ Θεῷ μεταμέλειαν διὰ τὰ ἁμαρτήματά μας καὶ ζητῶμεν τὴν συγχώρησιν αὐτῶν, προσευχὴ δοξολογίας ὅταν ὑμνῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ καὶ προσευχὴ εὐχαριστίας ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν δι' ὅσα ἀ^καθὰ ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ.

3. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἀναγκαία καὶ πρέπει νὰ γίνεται οὐχὶ ἔνθα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα ὧν χρεῖαν ἔχομεν, διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν (Ματθ. 5', 8), οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει ἀνάγκην τῶν εὐχῶν ἡμῶν ἀλλὰ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α') Διότι εἶναι ἀναγκαία ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Ὅπως δηλ. ὁ αἰσθανόμενος ἐν τῇ καρδίᾳ του συναίσθημά τι εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκφράσῃ αὐτὸ πρὸς ἄλλους οὕτω καὶ ὁ εὐσεβὴς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὸν Θεὸν τὸ τὴν καρδίαν του καταπλημμυροῦν αἶσθημα τῆς εὐσεβείας· εἶναι λοιπὸν φυσικὸν νὰ προσεύχεται ὁ εὐσεβὴς ἄνθρωπος καὶ τόσον στενωδῶς συνδέεται ἡ προσευχὴ μετὰ τῆς εὐσεβείας ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι δικαίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔλλειψις εὐσεβείας. Ὅθεν ὁ εὐσεβὴς χριστιανὸς ἔχων ἀνάγκην τινὸς ἰκετεύει περὶ τούτου τὸν Θεόν, λαμβάνων αὐτὸ εὐχαριστεῖ αὐτόν, μετανοῶν δι' ἁμαρτήματά του προσέρχεται τῷ Θεῷ καὶ ζητεῖ συγχώρησιν, βλέπων τὴν ἀρμονίαν τοῦ σύμπαντος καὶ θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ δοξολογεῖ αὐτόν κλπ.

β') Διότι ἡ προσευχὴ ἐπιδοῶ ἐπὶ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν καὶ ζωογονεῖ αὐτήν, διότι δηλ. τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Καὶ ὄντως πολλοὶ προσευχόμενοι αἰσθάνονται πολλακίς ἀναζωογονούμενα τὰ θρησκευτικὰ συναίσθηματά των καὶ ἐν ᾧ ἤρχισαν ψυχροὶ ἐτελείωσαν θερμοὶ τὴν προσευχὴν των.

γ') Διότι ἡ προσευχὴ προσεγγίζουσα ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν· καὶ

δ') Διότι στηρίζει τὴν εὐσέβειαν τῶν περὶ ἡμᾶς, οἵτινες βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους παρκαينوῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχὴν καὶ γίνονται εὐθεβέστεροι. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ ἁγ. Γραφή προτρέπει ἡμᾶς εἰς τὴν προσευχὴν λέγουσα « Ἄγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε » (Μάρκ. ιγ' 33) καὶ « Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε » (Κολοσ. δ', 2).

4. Ἴνα ἡ προσευχὴ ἔχῃ ἀξίαν καὶ ἀποβαίνῃ εὐπρόσδεκτος τῷ Θεῷ πρέπει νὰ γίνεται α') μετὰ προσοχῆς, δὲν πρέπει δηλ. προσευχόμενοι νὰ φλυκρῶμεν¹ ἀπλῶς προσφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ὅσα λέγομεν καὶ χωρὶς νὰ προσέχωμεν εἰς αὐτά, διότι τοιαύτη προσευχὴ εἶναι ἐμπαιγμὸς πρὸς τὸν Θεόν. Ἄν δέ τις ὀμιλῶν πρὸς βασιλέα ἢ ἄλλο σπουδαῖον πρόσωπον συγκεντρῶναι ὅλην τὴν προσοχὴν του πολὺ περισσότερον βεβαίως πρέπει νὰ συγκεντρῶνται τὴν προσοχὴν μας ὅταν συνδιαλεγώμεθα πρὸς τὸν Θεόν.

β') Μετὰ καθαρῶς καρδίας, τ. ἔ. προκειμένου νὰ προσευχηθῶμεν πρέπει νὰ ἀποβάλλωμεν ἀπὸ τῆς καρδίας ἡμῶν πᾶν μῖσος καὶ πᾶσαν κακίαν κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν (Μάρκ. ια', 25), διότι ἄλλως ὁ Θεὸς γνωρίζων τὴν κακίαν ἡμῶν δὲν δέχεται τὴν προσευχὴν μας. Τοῦτο διδάσκει καὶ ἡ ἁγ. Γραφή ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ λέγουσα « Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματά (τὰ παραπτώματά) ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν (ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήνωμεν) τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (τοῖς ἁμαρτήσασιν ἡμῖν) » (Ματθ. σ', 12) καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσπλάγχχνου δούλου (Ματθ. ιη', 28), ὅστις κλίπερ συγχωρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου του αὐτὸς δὲν συνεχώρησε τὸν σύνδουλόν του κλπ.

γ') Μετὰ πλήρους πεποιθήσεως πρὸς τὸν Θεόν, τ. ἔ. προσευχόμενοι πρέπει νὰ ἔχωμεν ἀκράδαντον πεποίθησιν εἰς τὸν Θεόν ὅτι καὶ δύναται καὶ θέλει νὰ ἀκούσῃ τὴν προσευχὴν μας. Διὸ πρέπει νὰ εὐχώμεθα νὰ γίνεταὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἰδικόν μας (Ματθ. κς' 39) καὶ

δ') Ἄνευ ἐπιδείξεως, οὐχὶ δηλ. ὅπως φκνῶμεν τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι (Ματθ. σ', 5), διότι τότε οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν (Ματθ. σ', 6). Καὶ δύναται μὲν ἡ προσευχὴ νὰ γίνεταὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ μάλιστα νοερώς, διότι ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρὼν, κυρίως ὅμως ὁ χριστιανὸς προσεύχεται ἐν τῷ οἴκῳ του καὶ

1. Ματθ. σ', 7 « Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε ὡς περὶ οἱ ἔθνη... ».

έν ώρισμέναις σχεδόν ώραις, τῇ πρωΐα, τῇ έσπέρα, πρό τοῦ φαγητοῦ
καί μετ' αὐτό κλπ.

Τὴν οὕτω γενομένην προσευχὴν καί δέχεται καί έκτελεῖ ὁ Θεός
ὡς εὖσπλαγγχνος καί παντοδύναμος, πᾶσαν δ' ἄλλην τοιαύτην ἀπο-
ρίπτει.

Ἐρωτ. Τί εἶναι προσευχή; Τίς ἡ ἀξία τῆς προσευχῆς; Πόσων εἰδῶν εἶναι
ἡ προσευχή; Διὰ τί εἶναι ἀνάγκη νά γίνεται ἡ προσευχή; Πῶς πρέπει νά γίνεται
ἡ προσευχή ἵνα ἔχη ἀξίαν;

§ 20. Ἡ κοινὴ λατρεία.

1. Ἡ ἐξωτερικεὺς τῆς εὐσεβείας ἡμῶν εἴτε διὰ λόγων (προσευ-
χῆς) εἴτε διὰ σημάτων ἢ σημείων ἢ κινήσεων κλπ. (§ 18, 2 καί 19)
καλεῖται λατρεία, ἣς σπουδαιότερος τύπος εἶναι ἡ προσευχή (§ 19).
Κυρίως ἔμως λατρεύομεν τὸν Θεόν ὅταν πολλοὶ ὁμοῦ ἄνθρωποι προσευ-
χώμεθα ἀπὸ κοινοῦ προσερχόμενοι εἰς ὠρισμένους πρὸς τοῦτο τόπους,
τοὺς ναοὺς. Ἡ τοιαύτη κοινὴ ἡμῶν ἐν τοῖς ναοῖς προσευχή εἶναι ἡ κυ-
ρίως λατρεία τῶν χριστιανῶν. Ὁ χριστιανός λοιπὸν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν
πρέπει νά προσεύχεται ἀλλὰ καί δημοσίᾳ μετ' ἄλλων ἐν τοῖς ναοῖς (ἢ
ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἄλλαχού), ἤτοι νά λατρεύῃ καί δημοσίᾳ τὸν Θεόν. Ἡ
τοιαύτη λατρεία τῶν χριστιανῶν εἶναι ἀναγκαίᾳ νά γίνεται ἐν τοῖς
ναοῖς (ἐν ἀνάγκῃ δὲ καί ἄλλαχού, οἷον ἐν ταῖς λιτανείαις κλπ.), διότι
οἱ ναοὶ καί ὁ ἐν αὐτοῖς ἱερός διάκοσμος καί ἐν γένει τὸ περιβάλλον ἐκεῖ
συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχὴν, διότι ἐπιδράζ' ἐπ' ἀλλήλους τὸ τῶν
συμπροσευχομένων παράδειγμα, διότι ἀναπτύσσεται ἀδελφικός τις συν-
δεσμός τῶν ἀνθρώπων, διότι δίδεται ἀφορμὴ κατὰ τὴν λατρείαν ταύ-
την νά ἀναπτυχθῇ ἐνώπιον πολλῶν ὁμοῦ ὁ θεῖος λόγος δι' ἀναγνώσεως
ἢ ἐρμηνείας τῆς ἀγ. Γραφῆς κλπ. Ἐνὶ δὲ λόγῳ ἡ λατρεία αὕτη εἶ-
ναι ἀναγκαίᾳ, διότι στηρίζει τὴν εὐσεβειαν ἡμῶν καί ἁμέσως καί ἐμ-
μέσως διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων καί παρακι-
νοῦσα ἡμᾶς εἰς εὐσεβῆ ἔμιλλαν παρέχει ἡμῖν ἄφθονα τὰ μέσα τῆς
εὐδαιμονίας.

2. Διὰ τὴν λατρείαν κυρίως κατὰ δεύτερον δὲ λόγον διὰ τὴν ἀπὸ
τῆς ἐργασίας ἀνάπαυσιν τοῦ τε σώματος καί τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἡ
Ἐκκλησίᾳ καθιέρωσεν ὠρισμένους τινὰς ἡμέρας, τὰς καλουμένας ἑορ-

τάς¹. Κατ' αὐτάς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει

α) *Νὰ καταπαύῃ τὰς σὺνήθεις βιοποριστικὰς ἐργασίας του καὶ νὰ ἀναπαύεται ἀπὸ τῶν κόπων αὐτοῦ, διότι καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ἔχουσιν ἀνάγκην τοιαύτης ἀναπαύσεως πρὸς ἀποφυγὴν καταπτώσεως τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον δὲ ἐργασίαι ἐπείγουσαι καὶ ἀναπόφευκται ἢ χάριν φιλάνθρωπικοῦ σκοποῦ γινόμεναι ἐπιτρέπονται κατὰ τὰς ἐορτάς, ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐδίδασκεν εἰπὼν «Οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ Σάββατον ἀλλὰ τὸ Σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον (Μάρκ. β', 27). Ἄλλὰ καὶ ἤλεγξε τοὺς Ἰουδαίους ὁ Σωτὴρ διὰ τὴν σχολαστικὴν τήρησιν τῆς ἀργίας κατὰ τὰς ἐορτάς εἰπὼν « Ὑποκριτὰ, ἕκαστος ὑμῶν τῷ Σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βυθὸν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;... » (Λουκ. ιγ', 15). Πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν ὅπως μὴ κάμνωμεν κατάχρησιν τῆς ἐν ταῖς ἐορταῖς ἀναπαύσεως ἡμῶν ἐπιδιδόμενοι ὑπερμέτρως εἰς νοχέλειαν ἢ εἰς τέρψεις καὶ διασκεδάσεις. Καὶ ἐπιτρέπονται μὲν αἱ τέρψεις κατὰ τὰς ἐορτάς, διότι καὶ αὗται συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνακούφισιν τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν (ὅπερ εἶναι εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἐορτῆς), ἀλλ' ὅμως πρέπει αὗται νὰ εἶναι πάντοτε ἀθῶκι καὶ μεμετροημένοι ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ νὰ μὴ μεταπίπτωμεν εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, τ. ἔ. ἐξυτλῶμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀντὶ νὰ ἐνισχύωμεν αὐτάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ μὴ παρακλωθεῖται δι' αὐτῶν ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐορτῆς, δηλ. ἡ λατρεία. Ἐντελῶς δε πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶσαν ἄσεμνον καὶ ἀνήθικον διασκέδασιν ὡς πολλαχῶς ἐπιβλαβή.*

β') *Νὰ μεταβαίῃ εἰς τοὺς ναοὺς κατὰ τὰς ὥρας τῆς λατρείας καὶ μετὰ προσοχῆς καὶ προθυμίας νὰ ἀκροᾶται τῆς λειτουργίας ὅλης. Το καθήκον τοῦτο παρβαίνουσιν οὐ μόνον οἱ ἀνευ εὐλόγου αἰτίας μὴ μετα*

1 Ἐορταὶ εἶναι 1) Αἱ Κυριακαὶ ἐορταί, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμέναι· 2) Αἱ Δεσποτικά, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τοῦ δεσπότου ἡμῶν Σωτῆρος, οἷαι εἶναι ἡ τῆς Γεννήσεως (25 Δεκεμβρίου), ἡ τῆς Βαπτίσεως (7 Ἰανουαρ.), ἡ τῆς Μεταμορφώσεως (6 Αὐγ.), ἡ τῆς Σταυρώσεως καὶ Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ (τὸ Πάσχα) κλπ.· 3) Αἱ Θεομητορικά, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τῆς Θεομήτορος (Παναγίας) ἀφιερωμέναι, οἷαι εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου (25 Μαρτ.), ἡ τῆς Κοιμήσεως (15 Αὐγ.) κλπ.· καὶ 4) Αἱ πρὸς τιμὴν τῶν Ἁγίων ἐορταί, οἷαι εἶναι αἱ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ ἁγ. Βασιλείου, τοῦ ἁγ. Δημητρίου, τοῦ ἁγ. Νικολάου κλπ.

βαίνοντες εἰς τοὺς ναοὺς ἀλλὰ καὶ οἱ μεταβλίνοντες μὲν σωματικῶς ἀπουσιάζοντες ὁμῶς νοερῶς, εἴτε διότι ἀποπλανῶσι τὸν νοῦν αὐτῶν εἰς ἄλλα ἀντικείμενα εἴτε διότι φλυαροῦσιν ἢ συνδιαλέγονται ἐν τῷ ναῷ· εἴτε διότι φέρονται ἀπρεπῶς καὶ ἀνευλαβῶς.

γ') *Νὰ μελετᾷ ἐν τῷ οἴκῳ του τὰς ἀγ. Γραφὰς ἢ καὶ ἄλλα ὠφέλιμα καὶ ἠθικὰ συγγράμματα*¹, ὅπερ τὰ μέγιστα ὠφελεῖ ἡμᾶς, διότι καὶ τὰς θρησκευτικὰς γνώσεις ἡμῶν πλουτίζει καὶ τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν στηρίζει καὶ κρατῦνει ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρετὴν. Τοῦναντίον πράττουσιν οἱ μολύνοντες τὰς ἀρετὰς διὰ τῆς ἀναγνώσεως ἀσέμνων βιβλίων· καὶ

δ') *Νὰ ἀσχολῆται καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς εὐποίας, ἅτινα κατὰ τὰς καθημερινὰς καὶ ἐργασίμους ἡμέρας δὲν λαμβάνει κκιρὸν νὰ καλλιεργῆ ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν του.* Ἡ εὐεργεσία κοσμεῖ τὴν ἀρετὴν περισσότερον πάσης ἄλλης λατρείας, διότι ὁ Θεὸς θελεῖ κυρίως ἔργα φιλανθρωπίας καὶ οὐχὶ ἀπλῶς θυμιάματα καὶ προσφορὰς, ὡς διδάσκει ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ματθ. θ', 13).

3. Διὰ τῆς κοινῆς ταύτης λατρείας καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἐνισχύομεν ἐν τῇ εὐσεβείᾳ. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ λατρεύωμεν τὸν Θεὸν καὶ τὸν ὁμοούσιον αὐτῷ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν τοῖς ναοῖς καὶ πανταχοῦ νὰ τιμῶμεν δὲ καὶ γεραίρωμεν καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ πάντας τοὺς Ἁγίους καὶ τὰς Ἁγίας, ἀπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ὁποίων ἀντλοῦμεν ἀδρὰ διδάγματα καὶ ἡ πρὸς τῷ Θεῷ μεσιτεία τῶν ὁποίων πολὺ χρησιμεύει ἡμῖν.

Ἐρωτ. *Τί εἶναι λατρεία; ποῦ πρέπει νὰ γίνεται ἡ κοινὴ λατρεία καὶ διὰ τί; τί εἶναι ἐορτὴ καὶ πόσων εἰδῶν ἐορτὰς ἔχομεν; ποῖα εἶναι τὰ κατὰ τὰς ἐορτὰς καθήκοντα ἡμῶν; ἀπὸ τίνων πρέπει νὰ προσφυλατῶμεθα κατὰ τὰς ἐορτὰς; τί πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν ἐν τοῖς ναοῖς; ποῖα βιβλία πρέπει νὰ μελετῶμεν καὶ ποῖα ν' ἀποφεύγωμεν; ποῖος εἶναι ὁ ὠραιότερος στολισμὸς τῆς ἐορτῆς;*

§ 21. Σεβασμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ.

1. Ἐκτός τῆς ἄλλης λατρείας ὀφείλομεν νὰ δεικνύωμεν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν ἡμῶν καὶ διὰ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ,

¹ Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὴν μόρφωσιν εἶναι 1) Ἡ ἀγ. Γραφή, τ. Ἐ. ἢ Π. καὶ Κ. Διαθήκη, καὶ 2) Πλεῖστα ἄλλα ψυχοφελῆ βιβλία, ἃ μόνον Θεολόγοι καὶ διδάκταλοι δύνανται νὰ συστήσωσιν.

ὅπερ ὀφείλομεν νὰ μεταχειρίζομεθα μετὰ μεγίστης προσοχῆς καὶ εὐλαβείας ὡς τὸ ἱερώτατον καὶ ἁγιώτατον τῶν ὀνομάτων. Οἱ πράττοντες τὸ ἐνκντίον, τ.ἔ. οἱ ἀνευλαβῆ καὶ ἐπιπολαίαν ἢ κακὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιούμενοι, εἶναι ἀσεβεῖς. Τοιοῦτοι δὲ εἶναι α') οἱ ἀνευ λόγου ἐν ταῖς παιδαῖς καὶ τοῖς ἀστεῖομοῖς μεταχειρίζομενοι τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ ὄνομα· β') οἱ καταρώμενοι τοὺς ἄλλους, οἵτινες ὡσάυτως ἀνευλαβῶς μεταχειρίζονται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ κακὸν διὰ τοὺς ἄλλους, ὅπερ βδελύσσεται ὁ Θεὸς ὡς ἀντικείμενον τῆ ἀγαθότητι καὶ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἀποκρούων τὴν κατάραν λέγει «Εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε» (Ῥωμ. ιβ', 14), ὁ δ' Ἰάκωβος θεωρεῖ αὐτὴν ἀσεβῆ λέγων ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης νὰ εὐλογῶμεν τὸν Θεὸν καὶ νὰ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες εἶναι ὁμοίωμα αὐτοῦ (Ἰακώβ. γ', 9)· γ') οἱ βλάσφημοι οἱ τὸ ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ καὶ πᾶν ἄλλο ἱερὸν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα ἀφόβως ὑβρίζοντες. Οὗτοι μαρτυροῦσιν οὐ μόνον ἔλλειψιν παντὸς ἔχρους εὐσεβείας ἀλλὰ καὶ τελείαν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ εἶναι τὰ μέγιστα ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν Κοινωνίαν. Διὸ ἔπρεπε καὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἀμειλίκτως νὰ τιμωρῶσιν αὐτούς· καὶ δ') οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι, ὧν ἡ ἀσεβεία ὑπερβαίνει πᾶν ὄριον· οὗτοι εἶναι αὐτόχρημα μωροὶ παραδεχόμενοι οἱ δειλαῖοι ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ εὐτυχήσωσιν ἐν τῷ Κόσμῳ τούτῳ ὅταν ἐξαπατῶσι καὶ ὑβρίζωσι τὸν καρδιογνώστην καὶ δίκαιον κριτὴν.

2. **"Ὀρκος** εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας ἢ πράξεώς τινος ὡς ἀληθοῦς μετ' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ ὄρκῳ μεταχειρίζομεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ὀφείλομεν νὰ προσέχωμεν καὶ νὰ μὴ κάμνωμεν κακὴν χρῆσιν τοῦ ὄρκου· ὅθεν ἢ πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν τὸν ὄρκον, ἂν μὴ ἀνάγκη ἐπιβάλλῃ τοῦτον, ἢ ὀρκιζόμενοι ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας. Τὸν οὕτως εὐλαβῶς γινόμενον ὄρκον ἐπιτρέπει ἡ Ἐκκλησία ὅταν εἶναι ἀνάγκη, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς ἐξώρτισεν αὐτὸν νὰ εἴπῃ ἂν ὄντως αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστὸς ἀπήντησε καταφατικῶς εἰπὼν «Σὺ εἶπας» (Ματθ. κς', 63) καὶ οἶονεὶ παρεδέχθη τὸν ὄρκον καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος πολλακίς μὲν ὠρκίσθη διὰ τῶν φράσεων «Μάρτυς ὁ Θεὸς τῇ ἐμῇ ψυχῇ»¹ ῥητῶς δὲ

1. Ῥωμ. α' 9 καὶ Φιλιππησ. α', 8—11 καὶ Α' Θεσσαλον. β', 5.

εἶπεν ὅτι ὁ ὅρκος δύναται νὰ εἶναι πέρας πάσης ἀντιλογίας ('Εβρ σ', 16). Δι' ἐκείνου δὲ τὸ ὅποσον εἶπεν ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς μαθητάς του ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζωνται ὅλως ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ εἰς τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34) δὲν ἐσκόπει νὰ ἀπαγορεύσῃ πάντα ὅρκον ἀλλὰ τὸν ἐπιπολαίως καὶ ἀσυνειδήτως καὶ ὅλως ἄνευ ἀνάγκης γινόμενον τότε κατὰ κακὴν συνήθειαν τῶν Ἰουδαίων (ὅπως καὶ σήμερον δυστυχῶς συμβαίνει παρὰ τισιν)· ἄλλως ὁ Σωτὴρ τότε ὠμίλει πρὸς τοὺς μαθητάς του, οὓς πάντες ἔμελλον νὰ ἔχωσιν ὡς πρότυπον ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν.

Καὶ ὄντως ὁ ὅρκος εἶναι πολλάκις ἀναγκαῖος πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ μάλιστα μεταξὺ κακοπίστων καὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἵτινες μόνον διὰ τοῦ ὅρκου δύνανται νὰ εἰπωσι τὴν ἀλήθειαν φοβούμενοι τὴν δικαίαν τοῦ Θεοῦ τιμωρίαν· μόνον δ' οἱ πολὺ ἐξηχρηωμένοι καὶ πεπωρωμένοι τὴν συνείδησιν εἶναι δυνατὸν καὶ ὀρκιζόμενοι νὰ εἰπωσι ψεῦδη. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Πολιτεία ἐπέβλεπε τὸν ὅρκον εἰς τε τοὺς ὑπάλληλους αὐτῆς, ὀρκιζομένους νὰ διαχειρισθῶσι τιμῶς καὶ εὐσυνειδήτως τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτοῖς δημοσίαν ὑπηρεσίαν, καὶ εἰς τοὺς στρατιώτας, ὀρκιζομένους νὰ μὴ καταλείπωσι τὴν σημαίαν τῆς Πατρίδος καὶ νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς μέχρι τελευταίας ῥανίδος τοῦ αἵματός των, καὶ εἰς τοὺς μάγιστρος, ὀρκιζομένους νὰ εἰπωσι τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ πάθους¹.

3. Ὁ ὅρκος εἶναι δύο εἰδῶν, ὅρκος ὁμολογίας ὅταν ὀρκιζώμεθα ὅτι θα εἰπώμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅρκος ὑποσχέσεως ὅταν ὑποσχώμεθα ἐνὸρκως νὰ τηρήσωμεν τὸν λόγον μας. Ἀμφοτέρους τοὺς ὅρκους τούτους ὀφείλομεν νὰ ὀρκιζώμεθα ἐν ἀπολύτῃ ἀνάγκῃ καὶ ἀδόλως καὶ εὐσυνειδήτως πάντοτε, τ. ἔ δὲν πρέπει οὔτε νὰ βεβαιώμεν ὡς ἀληθὲς ὅ,τι ἢ ἐντελῶς ἀγνοοῦμεν ἢ γνωρίζομεν ὡς ψευδὲς οὔτε νὰ ὑποσχώμεθα ὅσα γνωρίζομεν ὅτι δὲν δύναμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν νὰ ἐκπληρώμεν δὲ τὰ ὑπεσχημένα πάντοτε. Τὸ ἐν γνώσει ψεῦδεσθαι κατὰ τὸν ὅρκον λέγεται ψευδορκία ἢ δὲ μὴ τήρησις τῶν ἐνὸρκως ὑπεσχημένων λέγεται ἐπιορκία.

Ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων καὶ φυβερωτάτων ἐγκλημάτων, διότι οὐ μόνον ἀσέβειαν καὶ ἀθεοφοβίαν δεικνύου-

1. Ὡσαύτως ὀφείλει νὰ ὀρκισθῇ ὁ ζητῶν νὰ ἀποκτήσῃ δικαίωμα ψήφου, ἰθαγενείας κλ.

σιν ἀλλὰ καὶ ὕβριν καὶ ἐμπαιγμὸν πρὸς τὸν Θεόν! Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος ἀλλ' ὑβρίζων αὐτὸν πολὺ περισσότερον δὲν θά φοβηθῆ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους ἀλλὰ θά ὑβρίσῃ καὶ θά παραβῆ αὐτοὺς ἀσφαλῶς ἔταν δυνηθῆ· διὰ τοῦτο εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν Κοινωνίαν. "Ὅθεν οὐ μόνον ὁ ἠθικὸς νόμος ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ νόμοι βαρύτερα τιμωροῦσι τὰ τοιαῦτα ἐγκλήματα. Πολὺ δὲ δικαίως καὶ ἡ Κοινωνία στιγματίζει τοὺς ψευδορκοὺς καὶ ἐπιόρκους ἀνθρώπους καὶ ἀποστρεφεται καὶ ἀποδοκιμάζει αὐτούς. Λοιπὸν πρέπει πάντοτε ἀδόλως καὶ εὐσυνειδήτως νὰ γίνεται καὶ νὰ τηρῆται πᾶς ὄρκος. Μόνον δὲ ὁ ὅρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ λυθῆ ἐν ὠρισμέναις τισὶ περιστάσεσιν, οἷον ἔταν ὁ λαθὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκουσίως παραιτῆται αὐτῆς, ἔταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἀποδειχθῆ φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἀδύνατος ἢ ἐπιζήμιος τῷ ἄλλῳ, ἔταν ἐκλίπωσιν οἱ ὅροι ὑφ' οὓς ἐγένετο ἡ ἐνορκος ὑπόσχεσις γλπ.

4. Οἱ τὸν τοιοῦτον εὐσυνειδήτην καὶ ἄδουλον ὄρκον μεταχειριζόμενοι δὲν ἀσεβοῦσιν, ὡς κακῶς τινες νομίζουσι. Τοῦναντίον ἔχει καθήκον πᾶς χριστιανὸς καλούμενος ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὀρκισθῆ πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας νὰ μὴ ἀρνηθῆ νὰ προσέλθῃ ἵνα βεβαιώσῃ αὐτὴν ἐνόρκως· ζητῶν δὲ αὐτὸς νὰ εὕρῃ τὴν ὑπ' ἄλλων κρυπτομένην ἢ διαστρεφόμενην ἀλήθειαν δικαιουται νὰ καλέσῃ ἐν ἀνάγκῃ ἄλλους ὅπως ὀρκισθῶσι χάριν αὐτῆς, ἀρκεῖ νὰ λείπῃ ὁ δόλος καὶ νὰ ὑπάρχῃ ἡ θεοφοβία καὶ ἡ εὐσέβεια, νὰ προβαίῃ δὲ τις μετὰ πολλῆς προφυλάξεως εἰς τὸν ὄρκον ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι ἀπάτη καὶ ῥαδιουργία καὶ τεχνάσματα οὐχὶ σπανίως συμβαίνουσιν. Ὁφείλει ὅμως πᾶς τις νὰ μὴ ἐπιβάλλῃ ποσῶς ὄρκον εἰς ἀνθρώπους οὓς γνωρίζει ὡς ἀσεβεῖς καὶ χλευαστὰς τῶν ἱερῶν καὶ περὶ τῆς ψευδορκίας τῶν ὁποίων εἶναι βέβαιος ἐκ τῶν προτέρων, διὰ νὰ μὴ γίνεται οὕτω παραίτιος τῆς ἀσεβοῦς χρήσεως τοῦ ἁγίου ὀνόματος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταπτώσεως τῆς τοῦ ὄρκου ἱερότητος. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν παντὶ τρόπῳ νὰ προλαμβάνωμεν τὴν ψευδορκίαν καὶ ἐπιορκίαν.

* Ἐρωτ. Πῶς ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ; τίνας ἀσεβῶς μεταχειρίζονται αὐτό; τί εἶναι ὄρκος καὶ πῶς ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ κατ' αὐτόν; ἐπιτρέπεται ὁ ὄρκος; εἶναι ἀναγκαῖος ὁ ὄρκος καὶ διὰ τί; πῶς θεωρεῖ αὐτὸν ἡ Πολιτεία; πόσων εἰδῶν εἶναι ὁ ὄρκος; τί καλεῖται ψευδορκία καὶ τί ἐπιορκία; πῶς χαρακτηρίζονται ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπι-

ορκία ; ποίον μόνον ὄρκου ἐπιτρέπεται ἡ λύσις καὶ πότε ; ἀσεβοῦσιν οἱ ὄρκιζόμενοι ; ὀφείλομεν γὰ ὄρκιζόμεθα ; τί ὀφείλομεν γὰ προλαμβάνομεν ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

Ὅπως πρὸς τὸν Θεὸν οὕτω καὶ πρὸς τὸν πλησίον, ὅστις εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφὸς ἡμῶν, ἔχομεν διάφορα καθήκοντα, ἧτοι ὀφείλομεν γὰ ἀγαπᾶμεν αὐτόν, γὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν, τὴν τιμὴν αὐτοῦ, γὰ εὐεργετῶμεν αὐτόν κλπ.

§ 22. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη (§ 16) συμπληροῦται διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον τοιαύτης, ἣν ὡσαύτως ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ὁ ἠθικὸς νόμος κατὰ τὴν ἀγ. Γραφήν λέγουσαν α' Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» (Ματθ. κβ', 39). Οὐδεὶς δὲ δύναται γὰ εἶπῃ ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐὰν δὲν ἀγαπᾷ καὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, ὅστις εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ εἰκὼν αὐτοῦ (Α' Ἰωάν. δ', 20). Ἀγάπη δὲ πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν γὰ προξενήσωμεν αὐτῷ ἀλλὰ καὶ προθυμοποιούμεθα γὰ εὐεργετήσωμεν αὐτόν, εἰ δυνατόν, ἐν ταῖς ἀνάγκαις αὐτοῦ. Ἀγαπῶμεν δὲ τὸν πλησίον ὅταν εἴμεθα δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι πρὸς αὐτόν, ὅταν συμπάθωμεν πρὸς αὐτόν, τ. ἔ. χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ. Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν γὰ ἀγαπᾶμεν, διότι καὶ οὗτος εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ ὅμοιον ἡμῖν φέρον ἐν ἑαυτῷ τὴν θεῖαν εἰκόνα, λογικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ μὲ προσρισμὸν γὰ φθάσῃ τελειούμενον μέχρι τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἡμεῖς. Διὰ τὴν λογικὴν καὶ φυσικὴν ταύτην ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ προσρισμοῦ του ὀφείλομεν γὰ σεβώμεθα καὶ γὰ ἀγαπᾶμεν πάντα ἐν γένει ἀνθρώπων. Μόνον δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως ἐκπηγάζουσα ἀγάπη ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον ἔχει ἀξίαν πᾶσα δ' ἄλλη ἀγάπη προερχομένη ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἄλλου τινὸς σκοποῦ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν.

2. Ἡ ἀξία τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι μεγίστη καὶ δυνά-

μεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι μόνη ἡ ἀγάπη δίδει ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν καὶ λαμπρύνει ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. Καὶ ἡ μεγαλύτερα σοφία καὶ τὰ μεγαλύτερα πλούτη καὶ τὰ μέγιστα ἄλλα χαρίσματα τοῦ κόσμου οὐδὲν εἶναι ἄνευ τῆς ἀγάπης. Καὶ μία μόνη σταγὼν ἀγάπης εἶναι κρείττων ὠκεανοῦ γνώσεων! Αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας ἀτόμων, Οἰκογενειῶν, Κοινωνιῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ὤρισεν ὡς ἀσφαλὲς μέσον διακρίσεως τῶν μαθητῶν του τὸ «Ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάν. ιγ', 35) καὶ ἔθηκεν ὡς βᾶσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ «Ἀγαπάτε ἀλλήλους» (Ἰωάν. ιε', 17). Καὶ ὅλη δὲ ἡ ἀγ. Γραφὴ βρῖθει παραδειγμάτων καταδεικνυόντων τὴν ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης (Ματθ. κε', 41—46 καὶ Ματθ. ς', 21 κλπ.). Ἄλλ' ἐκφραστικώτατα γράφει ὁ Παῦλος περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀγάπης, ὅτι δηλ. εἶναι τοιαύτη ὥστε καὶ ἂν τις εἶχε τὰ μεγαλύτερα τοῦ κόσμου χαρίσματα καὶ ἦτο ὠφελιμώτατος ἐν τῷ Κόσμῳ καὶ ἔπραττε τὰ μεγαλύτερα καλὰ καὶ ἐδίδοτεν ὅ,τι εἶχε, καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ζωὴν του, ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἔπραττεν ὅμως ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν καὶ δὲν εἶχεν ἀγάπην πάντα τὰ ἔργα του ταῦτα οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). «Θθεν ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι τὸ γενικώτερον καὶ σπουδαιότερον καθήκον τοῦ χριστιανοῦ.

3. Ἴνα ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι ἀληθὴς πρέπει νὰ εἶναι:

α') *Καθολικὴ*, τ. ἔ. νὰ ἐπεκτείνεται ἐξ ἴσου πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως συγγενείας, φιλίας, ἐθνικότητος, θρησκείας καὶ οὐχὶ μόνον μέχρι τῶν συγγενῶν ἢ φίλων ἢ ὁμοεθνῶν ἢ ὁμοθρήσκων, ὡς ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοὶ καὶ Ἰουδαῖοι. Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ (Γαλατ. γ', 28) καὶ πᾶς ἄνθρωπος εἶναι πλησίον (Λουκ. ι', 33) οὐδ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ἐξαιρουμένων. πρὸς οὓς ὁ Χριστὸς ὡσαυτως παραγγέλλει ἡμῖν ἀγάπην λέγων «Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» (Ματθ. ε', 44). Καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, γενναῖοι καὶ ἀμνησικακοὶ μηδὲν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν πρὸς ἡμᾶς κακίαν καὶ ἐχθρικὴν ἐκείνων συμπεριφορὰν, διότι θὰ εἶναι μωρὸν νὰ κανονίζωμεν τὸν βίον ἡμῶν κατὰ τὰς κακὰς τῶν κακῶν ὑπαγορεύσεις καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος ἀπηγόρευσε τὴν αὐτοδικίαν καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ βρῖθει παραδειγμάτων ἀμνησικακίας. Ὁ Χριστὸς λ. χ. προδιδόμενος ὑπὸ τοῦ Ἰούδα δὲν ὀργίζεται κατ' αὐτοῦ ἀλλὰ

πλήρης γαλήνης και ἀμνησικακίας φέρεται πρὸς αὐτόν. Σταυρούμενος δὲ ὅλως ἀμνησικακῶς εὐχεταὶ ὑπὲρ τῶν σταυρωτῶν του λέγων «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσιν» (Λουκ. κγ', 34). Ὁ δὲ πρωτομάρτυς Στέφανος ἀποθνήσκων λέγει κατ' ἀπομίμησιν τοῦ διδασκάλου του ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτὸν Ἰουδαίων «Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς (μὴ λάβης ὑπ' ὄψιν) τὴν ἁμαρτίαν ταύτην» (Πράξ. ζ', 60).

β') *Εὐλικρινής και καθαρά*, τ. ἔ. νὰ κρίσθῃμεθ καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἔτι ἀγαπῶμεν πράγματι τὸν πλησίον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῶ ἀνθρωπίνην και θεῖαν ἀξίαν και οὐχὶ νὰ ὑποκρινώμεθα ἀγάπην πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἄλλην ἰδιοτέλειαν, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι.

γ') *Ἐνεργὸς και ζῶσα*, τ. ἔ. νὰ δεικνύεται και δι' ἔργων ἀγαθῶν μὴ περιοριζομένων ἡμῶν μόνον εἰς λόγους, ὡς λέγει και ὁ Ἰωάννης, «Ὅς ἂν ἔχη τὸν βίον (τὰ πλούτη) τοῦ κόσμου και θεωρῇ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα και κλείῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ (= δὲν τὸν ἀγαπᾷ και δὲν τὸν εὐσπλαγχνίζεται) πῶς ἢ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ (μόνον) ἀλλ' ἔργῳ και ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 17).

δ') *Δικαία και ἀμερόληπτος*, τ. ἔ. μηδένα βλάπτουσα χάριν ἄλλου· ὅθεν δὲν πρέπει νὰ παραλείπη τις τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς φιλάνθρωπίας· λ. χ. νὰ ἀρνῆται νὰ πληρώσῃ τὰ χρέη του ἵνα εὐεργετῇ ἄλλους ἢ νὰ κλέπτῃ τινὰ ἵνα εὐεργετῇ ἄλλον, διότι τότε θὰ εἶναι ἀδικος και μεροληπτικὴ ἢ ἀγάπῃ του.

ε') *Συνετής*, τ. ἔ. συνετῶς ἐφαρμοζομένη ὅπου δεῖ και ὅπως δεῖ, ἀναλόγως δηλ. τῆς ἀξίας τῶν προσώπων και τῆς χρείας αὐτῶν, οἷον δὲν πρέπει νὰ ἀφαιρῶμεν τὴν ἀγάπην ἡμῶν ἀπὸ τῶν συγγενῶν και οἰκείων ἵνα ἀγαπῶμεν και εὐεργετῶμεν ἄλλους ἢ νὰ ἀφήσωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν ἔχοντας ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους ἢ ττον ἐνδεεῖς ἢ νὰ περιβάλλωμεν διὰ τῆς ἀγάπης και ὑποστηρίξεως ἡμῶν τοὺς ἀμελεῖς και ὀκνηροὺς και νὰ ὑποστηρίζωμεν οὕτω τὴν ἀκνηρίαν και τὴν ἀργίαν· και ς') *Σταθερὰ και καρτερική*, τ. ἔ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν και νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον σταθερῶς πάντοτε και ἀμεταβλήτως και ὅταν πρὸ δυσχερειῶν ἔτι εὐρεθῶμεν και ἂν πρόκειται νὰ ὑποστῶμεν και μεγάλας ὕλικὰς ζημίας ἢ νὰ θυσιάσωμεν και αὐτὴν τὴν ζῶην ἡμῶν (πρβλ. και § 16, 2).

4. Ἐναντία τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ εἶναι α') ἡ ἀδιαφορία, τ. ἔ.

ἡ κατὰστασις ἡμῶν ἐκείνη καθ' ἣν οὔτε χαιρόμεν ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ αὐτοῦ οὔτε λυπούμεθα ἐπὶ τῇ δυστυχίᾳ αὐτοῦ ἀλλ' εἴμεθα ψυχροὶ καὶ ἀδιάφοροι πρὸς πᾶσαν αὐτοῦ κατὰστασιν (πρβλ. καὶ § 16, 3). Τοῦτο οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ ἔλλειψιν τῆς ἀγάπης· εἶ) ἡ *δυσμενεία*, ἣτις εἶναι πλέον τι τῆς ἀδιαφορίας, τ. ἔ. κακὴ πάντοτε γνώμη ἡμῶν περὶ τοῦ πλησίον· χείρων βαθμὸς τῆς *δυσμενείας* εἶναι γ') ὁ *φθόνος*, τ. ἔ. ἡ λύπη ἡμῶν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων· ἔτι δὲ χείρων τοῦ φθόνου εἶναι δ') ἡ *χαιρεκακία*, τ. ἔ. ἡ *χρὰ* ἡμῶν ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις (κακοῖς) τῶν ἄλλων· καὶ ἔτι χείρων εἶναι ε') τὸ *μῖσος*, ὅπερ εἶναι φθόνος καὶ *χαιρεκακία* ὁμοῦ ἐν μείζονι ὅμως βαθμῷ. Ὁ μισῶν δηλ. οὐ μόνον λυπεῖται ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων καὶ χαίρει ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτῶν ἀλλὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπαυξήσῃ τὰ δεινὰ αὐτῶν κακολογῶν ἢ ἄλλως βλάπτων αὐτούς. Ἀπὸ πάντων τούτων ὀφείλει ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχη πᾶς χριστιανός. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς τυφλῆς παραδόσεως εἰς τὴν τρυφήν καὶ ἀπὸ τῆς ἀκορέστου εἰς τὸ πλουτεῖν ἐπιθυμίας καὶ ἀπὸ τῆς τυφλῆς πρὸς τινὰς ἐξαίρετικῆς εὐνοίας καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς τινὰς ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος καὶ ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου καὶ δυσκανλόγου πρὸς τινὰς ἀγάπης πρέπει νὰ ἀπέχωμεν, διότι καὶ ταῦτα πολλάκις (ὅπως καὶ ἡ ἀδιαφορία, ἡ *δυσμενεία*, τὸ *μῖσος*) ἐξασθενοῦσι τὴν ὀφειλομένην φιλαδελφίαν καὶ ἀγάπην.

5. Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον ἐκπηγάζουσι πάντα τὰ ἄλλα πρὸς αὐτὸν καθήκοντα ἡμῶν, οἷον νὰ διορθοῦμεν καὶ νὰ προφυλάττωμεν αὐτὸν ἀπὸ πάσης παρεκτροπῆς διὰ συμβουλῶν¹ καὶ διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος,² νὰ ἀποφεύγωμεν καὶ νὰ προλαμβάνωμεν τὰ σκάνδαλα,³ νὰ μὴ μισῶμεν μηδὲ νὰ ἐξοργίζωμεν καὶ νὰ λυπῶμεν αὐτόν⁴, νὰ εὐεργετῶμεν, νὰ περιθάλπωμεν καὶ νὰ παρηγορῶμεν αὐτόν⁵, νὰ προφυλάττωμεν τὴν ζωὴν, περιουσίαν, ὑπόληψιν

1. Γαλάτ. 5', 1.

2. Ματθ. ε', 16 καὶ Ῥωμ. ιε', 2.

3. Ματθ. ιη', 6, 10, 15 καὶ 16 Ἀ' Κορινθ. ιε', 33. Ῥωμ. ιδ', 13, 20, 24. Ματθ. ε', 37. Ἰωάν. η', 44. Ἀ' Πέτρου β', 22. Ἐφεσ. δ', 25.

4. Ματθ. ε', 22. Ἀ' Ἰωάν. γ', 15.

5. Λουκ. ι', 33-37 καὶ 5', 30 καὶ 35. Ματθ. κε' 31 καὶ ἐφεξ. καὶ ι' 42. Ἰακώβ. β', 15 καὶ ἐφεξ. Ἀ' Πέτρ. γ' 17. Ματθ. ς', 2-4 καὶ ζ', 19.

αὐτοῦ ἀποφεύγοντες ἀπροφασίστως πᾶσαν σπερμολογίαν¹ κλπ. Πόσα ἀγαθὰ ἤθελον προκύψει καὶ πόσαι θλίψεις καὶ ἔχθραι καὶ καταστροφαι ἤθελον λείψει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἂν πάντα ταῦτα ἐτηροῦντο, ἂν οἱ ἄνθρωποι ἔθετον ἕρια εἰς τὴν ἀθυροστομίαν αὐτῶν ὑπ' ὅψει ἔχοντες τὸ «Καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (Λουκ. 5' 31)!

Ἐρωτ. *Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον καὶ πόθεν ἐκπηγάζει αὐτή; διὰ τί ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον καὶ ποία ἀγάπη ἔχει ἀξίαν; ποία ἢ ἀξία τῆς ἀγάπης ταύτης; ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη; τίνα τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ; τίνα ἄλλα καθήκοντα ἐκπηγάξουσιν ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον;*

§ 23. Σεβασμὸς τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον.

1. Τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην ἡμῶν δεικνύομεν κυρίως ὅταν σεβώμεθα τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ. Ὅθεν σπουδαῖον καθήκον ἔχομεν ἵνα σεβώμεθα καὶ προφυλάττωμεν παντὶ τρόπῳ καὶ τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον, ἥτις εἶναι τὸ σπουδαιότερον αὐτοῦ ἀγαθόν. Παραβαίνοντες τὸ καθήκον τοῦτο, τ. ἔ. προσβάλλοντες τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, καὶ αὐτοὺς δὲν ἀγαπῶμεν καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀσεβοῦμεν, οὕτινος καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα· οὔτε ἀμέσως λοιπὸν οὔτε ἐμμέσως (δι' ἄλλης χειρὸς, διὰ βίας, διὰ δόλου, διὰ βραδουργίας κλπ.) ἐπιτρέπεται νὰ καταστρέψωμεν τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει τὸν φόνον λέγουσα «Οὐ φονεύσεις» ('Εξὸδ. κ').

Καὶ ὄντως ὁ φόνος εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι καὶ καταφρόνησις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τῆς φιλαδελφίας εἶναι καὶ καταπάτησις τῆς θείας δικαιοσύνης. Ἄλλὰ καὶ ζημία ἀνεπανόρθωτος εἶναι ὁ φόνος εἰς τε τὸν φονευθέντα, διότι στερεῖται τοῦ πολυτίμου δώρου τῆς ζωῆς καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν, καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ, στερηθέντας τῆς χαρᾶς καὶ τοῦ στηρίγματος αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν Κοινωνίαν ὅλην, σκαιῶς οὕτω περιουριζομένην καὶ ἀδικουμένην, ὅταν μάλιστα ὁ φονευόμενος εἶναι χρήσιμος αὐτῇ. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ φονεὺς κατατρύχεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του καὶ βλάπτεται καὶ ὕλικῶς καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ

1. Γαλάτ. ε', 14, 15. Ῥωμ. ιδ', 12 καὶ 13. Ματθ. ιη', 15 καὶ ζ', 19. Λουκ. 5', 31.

οὐκ ὀλίγον ὑποφέρουσι. Διὰ τὰ πολλὰ καὶ πολλαπλᾶ ταῦτα κακὰ τοῦ ἐγκλήματος τούτου καὶ ἡ Πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φόνον ἐπιβάλλουσα ποινὰς ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν κίτιων ἢ ἀφορμῶν καὶ τοῦ βχθμοῦ τῆς συνειδήσεως μεθ' ἧς διεπράχθη (παρὰ παιδός, μεθύοντος, παράφρονος).

2. Ἡ εὐθύνη τοῦ ἐγκλήματος τοῦ φόνου μετριάζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κατὰ τὰς ἐξῆς περιστάσεις· α') "Όταν οὗτος διαπραχθῆ ἀκουσίως ἢ κατὰ λάθος, ἐκτὸς ἂν τὸ λάθος ἦτο ἀσύγνωστον· β') "Όταν γίνῃ ἐν ἐσχάτῃ ἀμύνη, ὅποτε αἴτιος καὶ ὑπεύθυνος εἶναι οὐχὶ ὁ ἀμυνόμενος φονεὺς ἀλλ' ὁ προσβάλλων καὶ φονευόμενος. Ἡ ἄμυνα ἐπιτρέπεται κατ' ἀνάγκην ἐπιβαλλομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αἰσθηματος τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τοῦ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καθήκοντος (§ 32). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἔχῃ εὐθύνην καὶ ὁ ἀμυνόμενος φονεὺς ἂν δὲν προσεπάθησε παντοειδρῶς καὶ πάσῃ θυσίᾳ νὰ ἀποφύγῃ τὸν φόνον. Ἐπι δὲ μᾶλλον μετριάζεται καὶ σχεδὸν ἐκλείπει ἡ εὐθύνη καὶ γ') "Όταν ὁ φόνος γίνεται ἐν τῷ ὑπὲρ Πατριδος ἢ ὑπὲρ Πίστεως πολέμῳ, διότι καὶ ὁ τοιοῦτος πόλεμος εἶναι ἄμυνα τοῦ ὅλου Ἐθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ἐλευθερίαν ἢ θρησκείαν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲν συμβαίνει ἂν πρόκειται περὶ πολέμου κατακτητικῆς ἢ ἄλλως ἀδίκου, ὁ ὅποιος δὲν πρέπει νὰ γίνεται καὶ δὲ ὄν μεγίστην εὐθύνην ἔχουσιν οἱ αἴτιοι αὐτοῦ δυνάμενοι νὰ παραβληθῶσι πρὸς φονεὺς ἢ πρὸς ληστὰς ἢ πειρατὰς.

Κατὰ τῶν αἰτίων τοιούτων ἀδίκων καὶ ὀλεθρίων πολέμων ὡς καὶ κατὰ τῶν λυμαινομένων τὴν κοινωνίαν ἀπανθρώπων ληστῶν, πειρατῶν καὶ λοιπῶν κακούργων ἡ Πολιτεία εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιβάλλῃ, πολλάκις ὡς τιμωρίαν καὶ κῦτὴν τὴν θανατικὴν ποινὴν ἀμυνομένη οὕτως ὑπὲρ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας τῶν πολιτῶν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπετράπη κατ' ἀνάγκην εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς αὐτὰς περιστάσεις τῆ Πολιτείας μόνῃ, ἥτοι τῇ νομίμῳ ἀρχῇ, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφὴν λέγουσαν «Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται» (Γεν. θ', 6) καὶ «Οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μάχαιρᾷ ἀπολοῦνται» (Ματθ. κς', 52) καὶ «Οὐκ εἰκὴ τὴν μάχαιραν φορεῖ (ὁ ἀρχων). Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἐκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι» (Ῥωμ. ιγ', 4). Ἐν τούτοις εὐχῆς ἔργον εἶναι νὰ καταργηθῇ ἡ θανατικὴ ποινὴ, διότι πάντως ἡ θανάτωσις ἀντιστρατεύεται τῷ ἠθικῷ

νόμῳ, καὶ νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἰσοβίου κατὰναγκαστικῆς ἐργασίας
πολλαχῶς ὠφελίμου τῷ τε κκοῦργῳ καὶ τῇ Κοινωνίᾳ καὶ τῇ Πολι-
τείᾳ. Κατήργησαν δ' ὄντως αὐτὴν ἤδη πολλὰ τῶν πεπολιτισμένων κρα-
τῶν. Ὅπου δὲ θεωρεῖται ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχη ἡ θανατικὴ ποινὴ καὶ
ἐφ' ὅσον ὑπάρχει, πρέπει νὰ ἐκτελεῖται οὐχὶ ἀπανθρώπως ἀλλὰ μετὰ
χριστιανικῆς ἐπιεικειᾶς καὶ κοσμιότητος. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ θανατικὴ
ποινὴ καὶ οἱ πόλεμοι καθόλου οὐδ' αὐτῶν τῶν δικαίων ἴσως ἐξαιρουμέ-
νων εἶναι κακὰ ἀναγκαῖα καὶ πρέπει νὰ εὐχωνται πάντες ὅπως παύ-
σωσιν ὑπάρχοντα ἐν τῷ Κόσμῳ ἵνα βσιλεύσῃ ἡ ἀγάπη, ἡ ὁμόνοια καὶ
ἡ εἰρήνη ἐπικρατήσῃ δὲ τελείως ὁ ἠθικὸς νόμος.

3. Ὅπως ἀσυγχώρητος καὶ ἀδικαιολόγητος εἶναι ὁ φόνος καὶ ἐν
ταῖς μονομαχίαις. Ἡ μονομαχία εἶναι ὅπως ἐνκντία τῷ πνεύματι τοῦ
χριστιανισμοῦ (Ματθ. ε', 39—42), ἥτις τῷ ἠθικῷ νόμῳ, ὡς ἀμαρτία
διττῶς βρεῖται διότι ὁ μονομαχὼν προτίθεται καὶ ἄλλον νὰ φονεύσῃ
καὶ ἑαυτόν. Εἴτε δὲ ὁ προσβληθεὶς φονευθῇ (ὅποτε τὸ ἀδίκημα διπλα-
σιάζεται) εἴτε ὁ προσβαλὼν ἢ πρᾶξις εἶναι μέγα κκοῦργημα, διότι
διὰ μικρὰν καὶ ἀσήμαντον ἴσως ἀφορμὴν ἐπιβάλλεται ὡς τιμωρία ὑπὸ
τῶν μονομαχοῦντων ὅπως αὐθαίρετως καὶ παρανόμως ἡ ἐσχάτη τῶν
ποινῶν. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου διδάσκεται καὶ ἡ αὐτοδικία, ἥτις εἶναι
ἀφαίρεσις τῆς ἰσχύος τῶν πολιτικῶν νόμων καὶ τῶν δικαστικῶν ἀποφά-
σεων ἰσοδυναμοῦσα μὲ κοινωνικὴν παραλυσίαν καὶ ὀδηγοῦσα εἰς ἀναρ-
χίαν. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν νόμον ἀντίκειται ἡ μονομαχία, διό
καὶ οὗτος αὐστηρῶς ἀπαγορεύει αὐτήν, καὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, διότι
ἀνατίθεται ἡ κρίσις καὶ ἡ εὔρεσις τῆς ἀληθείας εἰς τὸν ἀψυχον σίδηρον!
ἀντὶ νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, εἰς τὴν διαίτησίαν ἄλλων. Διὰ
τοῦτο πολλάκις φονεύεται οὐχὶ ὁ ἀδικήσας ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς! Κατὰ
ταῦτα αἱ μονομαχίαι οὔσαι ἐλκεῖνὰ ἐπινοήματα τῶν μεσαιωνικῶν χρό-
νων τοῦ σκότους, τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς διαφθορᾶς ἐν οὐδεμίᾳ εὐνο-
μουμένη καὶ πεπολιτισμένη Κοινωνίᾳ εἶναι ἀνεκταὶ τὴν σήμερον καὶ
θεωροῦνται ἄξιαι αὐστηρᾶς καταδιώξεως καὶ τιμωρίας παρὰ τῆς Πολι-
τείας. Εὐχῆς δ' ἔργον εἶναι καὶ αὗται νὰ παύσωσι γινόμεναι πρὸς ἐνί-
σχυσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἡ ἐπικρατήσις τοῦ ὁποίου θὰ ἐπιφέρῃ τὴν γα-
λήνην καὶ τὴν εὐτυχίαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἔρωτ. Τί κυρίως τοῦ πλησίον ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ διὰ τί; ἡ Γραφή
ἀπαγορεύει τὸν φόνον; διὰ τί ὁ φόνος εἶναι μέγα ἔγκλημα καὶ τί πράττει διὰ τοῦτο

ἢ Πολιτεία ; πότε μετριάζεται ἢ ἐκ τοῦ φόβου εὐθύνη ; ἐπιτρέπεται ἢ ἄμυνα ; ἐπιτρέπονται οἱ πόλεμοι ἀδιοκροῦται ; ἐπιτρέπεται ἢ θανατικὴ ποινὴ ; τίνοι καὶ κατὰ τίνων μόνον ; πῶς θεωρεῖται καὶ πῶς προέπει νὰ ἐπιληθῆται αὐτῇ ; τί εἶναι ἢ μονομαχία ; τίνοι ἀντίκειται αὐτῇ ; πόθεν προήλθε καὶ πῶς θεωρεῖται ;

§ 24. Σεβασμὸς περιουσίας τοῦ πλυσίου.

1. Ἡ περιουσία τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι πᾶν ὅ,τι οὗτος δικαίως ἀπέκτησε καὶ νομίμως κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ πρὸς ἀνάπτυξίν του, εἶναι τὸ σπουδαιότερον μέσον τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ πλυσίου ὀφείλομεν κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον νὰ σεβώμεθ καὶ νὰ προφυλάττωμεν ἀπροφασίστως σεβόμενοι τὰ ἐπ' αὐτῆς δικαιώματά του¹.

Καὶ τὸ καθῆκον τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον, διότι ἡ περιουσία εἶναι τὸ μέσον τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ζήσει καὶ νὰ μορφωθῆ καθ' ὃν ἔχει προορισμὸν ἄνευ περιουσίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ τήρησις τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ ἡ εὐημερία τῆς Κοινωνίας ἐκ τῆς τηρήσεως τούτου ἐξαρτῶνται. Ἄνευ τῆς τηρήσεως τοῦ καθήκοντος τούτου ἡ ἀνθρωπότης ἀναγκάσιως ἤθελεν ἐξαρκνισθῆ ἐντὸς ὀλίγου δι' ἄλληλοσπαραγμῶν ἢ ἐκ πείνης καὶ ἡ γῆ ἢ ὑπὸ τοσοῦτων μυριάδων ἀνθρώπων κατοικουμένη σήμερον δὲν θὰ ἦτο εἰμὴ ἀπέραντός τις ἔρημος ἢ κατοικία ἐνίων ἴσως ἡμιαγρίων πλανήτων ἢ καὶ σαρκοβόρων μόνον θηρίων! διότι

1 Ἡ νόμιμος καὶ δικαία ἰδιοκτησία ἀποκτᾶται α') διὰ προσωπικῆς ἐργασίας, ἥτις πρέπει νὰ μὴ εἶναι μῆτε ἐξευτελιστικὴ, διότι ἔχομεν καθῆκον νὰ προφυλάττωμεν καὶ τὴν ὑπόληψιν ἡμῶν (§ 36), μῆτε ἀδικος καὶ ἀνῆθικος, διότι πρὸ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ ὑποχωρῆ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, μῆτε ἐξαντλητικὴ τῶν δυνάμεων ἡμῶν, διότι καὶ τοῦτο ἀντιβαίνει εἰς τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα ἡμῶν (§ 33), β') διὰ νομίμου καὶ δικαίας κληρονομίας, γ') δι' ἀμοιβαίας συμφωνίας ἀνάγκη δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ γίνωνται ἐλευθέρᾳ συγκαταθέσει ἀμφοτέρων τῶν συμβαλλομένων, ἄνευ δόλου καὶ ἐπὶ πραγμάτων θεμιτῶν καὶ ἀνηκόντων ἀποκλειστικῶς τοῖς συμφωνοῦσι. Μόνον δ' ὅταν αἱ συμφωνίαι γίνωνται ὑπὸ ὄρους δύναται νὰ λυθῶσιν, ἂν τινες τῶν ὄρων μεταβληθῶσιν ἢ οἱ συμφωνήσαντες παραιτηθῶσιν ἀμοιβαίως ἢ ἡ ἐκτέλεσις τῆς συμφωνίας ἀποδειχθῆ ἀδύνατος κλπ., καὶ δ') διὰ καταλήψεως ὅλως ἀδέσποτου τινὸς πράγματος. Μόνον δ' ἀποδεδειγμένως ἀδέσποτα πράγματα δυνάμεθα νὰ καταλαμβάνωμεν. Εὐρίσκοντες δὲ πρᾶγμα τι ἀδέσποτον ὀφείλομεν δημοσίᾳ νὰ ἀναζητήσωμεν τὸν κύριόν του καὶ μόνον ὅταν βεβαιωθῶμεν ὅτι τοιοῦτος δὲν ὑπάρχει νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸ ἰδικόν μας.

ἄνευ ἀσφαλείας οὐδεὶς θὰ εἰργάζετο οὐδὲ θὰ ἐφρόντιζε περὶ τῶν κοινῶν, περὶ τέχνης, περὶ ἐμπορίου, περὶ γεωργίας, περὶ βιομηχανίας καὶ ἐν γένει περὶ τῆς προαγωγῆς τῆς Κοινωνίας. Καὶ ἡ παγκόσμιος δ' ἱστορία ἀποδεικνύει ὅτι ὅσῳ ἐναργεστέρα ἦτο ἡ ἰδέα τοῦ δικαϊώματος τῆς ιδιοκτησίας τοσοῦτω προώθευον αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ Κοινωνίαι προήγοντο εἰς ἀκμὴν καὶ εὐημερίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἐπιβάλλει τὸ καθήκον τοῦτο ἀπαγορεύουσα πᾶσαν ἰδιοποίησιν ἢ ἀρπαγὴν ξένης ιδιοκτησίας¹ καὶ ἡ Πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ αὐτήν. Ὅθεν ὀφείλομεν α') Νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν ἢ βλάβωμεν (διὰ βίας ἢ δόλου) τὴν ξένην περιουσίαν, ἀλλὰ νὰ ἀποδίδωμεν ἐκάστῳ ὅ,τι ἀνήκει αὐτῷ καὶ β') Νὰ προφυλάττωμεν αὐτὴν ὅσον δυνάμεθα ἀπὸ πάσης ξένης βλάβης, ὡς καὶ τὴν ἰδίαν ἡμῶν περιουσίαν, ὑποστηρίζοντες τὴν αὔξησιν αὐτῆς καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ (ὡς μάρτυρες κλπ.).

2. Ἐναντία τῷ καθήκοντι τούτῳ καὶ ἀνατρεπτικὰ εἶναι α') Ἡ κλοπὴ (ἢ ἀφαιρέσις τινος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου) καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία (ἢ διὰ τῆς βίας ἀφαιρέσις ξένης ιδιοκτησίας). Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ ἐγκλήματα ταῦτα ἄγει ἡμᾶς ἡ ὀκνηρία, ἡ σπατάλη καὶ ἡ πλεονεξία ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα φίλεργοι, ὀλιγαρχεῖς καὶ ἀφιλοκερδεῖς, ὅποτε δὲν θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ παρασυρθῶμεν εἰς τὸ ἔγκλημα τοῦτο τὸ προσβάλλον τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον καὶ τὸ ὅποσον τοσοῦτω φρικωδέστερον γίνεται ὅσῳ αἰσθητοτέρα εἶναι τῷ ἀδικηθέντι ἡ ζημία. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ Πολιτεία κρίνουσι κυλάσιμα τὰ κακουργήματα ταῦτα καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει λέγουσα «Μὴ κλέψῃς» (Ἐξῆδ. κ'. 14) καὶ «Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω μᾶλλον δὲ κοπιᾷτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν τῆς χειρὸς ἵνα ἔχη μεταδιδόναι τῷ χρεῖαν ἔχοντι» Ἐφεσ. δ', 28.

β') Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμός. Εἶναι δὲ ἀπάτη λόγος ψευδῆς πρὸς τὸν πλησίον ὅπως οὗτος πεισθεὶς ἐπιχειρήσῃ τι βλαβερὸν μὲν αὐτῷ ὀφέλιμον δὲ τῷ ἀπατῶντι. Ἐνταῦθα ὑπάγεται καὶ ἡ τοκογλυφία, ἥτοι ἡ λῆψις ὑπερμέτρου τόκου ἕνεκα τῆς ἀνάγκης ἣν ἔχει ὁ πλησίον, καὶ τὸ δι' ἀπάτης κέρδος (ψευδῶν μέτρων καὶ σταθμῶν ἢ ψευδοῦς ἐκτιμήσεως) καὶ πᾶσα ἐν γένει αἰσχροκέρδεια καὶ πλεονεξία, ἅτινα δύναται

1 Ἐξῆδ. κ', 14 καὶ 17 «Οὐ κλέψεις» καὶ «Οὐκ ἐπιθυμήσεις ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστίν». Πρβλ. καὶ Ματθ. ιε', 18 καὶ Μάρκ. ι', 19 καὶ Λουκ. ιη' 20.

νά ἔχῃσι ἄπερ καὶ ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἐλατήρια καὶ ἄτινα ὡσαύτως καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ Πολιτεία τιμωροῦσι καὶ καταδικάζουσι καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ ἀπαγορεύει λέγουσα «Φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας» (Λουκ. ιβ', 15. Πρβλ. καὶ Α' Θεσσαλ. δ', 6).

γ') Ἡ ἀργία, ἡ μήτηρ πάσης κακίας, καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἀμέσως ἐκπηγάζοντα κακὰ, ὅσων ἡ ἀπόκτησις ἀνοήτων χρεῶν καὶ ἡ ἐκ τῆς καθυστερήσεως τούτων ἐπερχομένη μεγάλη κοινωνικὴ βλάβη, ἡ ἐπικριτεία κ.τ.τ., ἄτινα καὶ ἡ Πολιτεία καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ ἀπαγορεύουσι¹, καὶ δ') ἡ λαθραία αὐτομωθοποδοσία, ἥτοι τὸ ὅταν τις στερούμενος ὅ,τι δικαιοῦται νὰ λάβῃ παρ' ἄλλου ἀφαιρῆ λάθρα ἐκ τῆς περιουσίας ἐκείνου ὅ,τι δύναται εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ οὐ δικαιοῦται. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο κλοπὴ καὶ ὀφείλομεν νὰ ἀπέχωμεν αὐτοῦ ἀδικούμενοι δὲ νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὰ δικαστήρια ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην νόμιμον ἀρχήν.

3. Ἀπὸ πάντων τούτων ὀφείλομεν ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχωμεν, διότι πᾶν κέρδος (περιουσία) οὕτω κερδαινόμενον εἶναι ἀδικον καὶ προσκρούει τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ξένην ἰδιοκτησίαν οὐδεμίαν δὲ ἀληθῆ ἰδιοκτησίαν ἀποτελεῖ ἀλλὰ μόνον βλαβεῖν εὐθύνην ἐπισύρει ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων.²

Ἐρωτ. Τι ὀφείλομεν εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον; πότε αὕτη εἶναι νόμιμος; τίς ἡ ἀξία τοῦ καθήκοντος τούτου; τίνα τὰ ἐργατὰ καθήκοντα τούτου; πῶς πρέπει νὰ προφυλατίζεμεθα ἀπ' αὐτῶν;

§ 25. Σεβασμὸς τῆς τιμῆς τοῦ πλησίον.

1. Ἐκτὸς τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας πολυτιμώτατον ἀγαθὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι καὶ ἡ τιμὴ, ἥτοι τὸ καλὸν ὄνομα (ὑπόληψις) αὐτοῦ. Τόσον δὲ πολύτιμος εἶναι ἡ τιμὴ ὥστε καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσι ἀνευ αὐτῆς. Πολὺ δὲ περισσύτερον ἀμαρτάνει ὁ βλάπτων τὴν καλὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον ἢ ὁ τὰ ἄλλα αὐτοῦ ἀγαθὰ ἐπιβουλεύμενος, διότι ἡ βλάβη τῆς τιμῆς εἶναι βλάβη αὐτοῦ.

1. Β' Θεσσαλ. γ' 10 «Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐπιτέτω» καὶ Γεν. γ' 19 «Ἐν ἰσραῖτι τοῦ προσώπου σου φαγεῖν τὸν ἄρτον σου».

2. Διὸ καὶ ὁ λαὸς πολὺ ὀρθῶς ἐχαρακτήρισεν τὴν τοιαύτην περιουσίαν ὡς ματαίαν καὶ ἐπισηφάλη εἰπὼν τὴν γνωστὴν δημώδη ῥῆσιν «Ἄνεμομαζώματα διαβολοσκορπίσματα».

τοῦ προσώπου. Οὐδεὶς δὲ ἄνθρωπος δύναται νὰ προσδεύσῃ ἐν τῇ κοινῶνίᾳ καὶ νὰ εὐημερήσῃ ἄνευ καλοῦ ὀνόματος. Πᾶσα ἐνέργεια αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς καλῆς ὑπολήψεως τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ κόσμος περὶ αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἄρχων, ἱερεὺς, διδάσκαλος, ἰατρός, δικηγόρος, ἔμπορος, κτηματίας, οἰκοδεσπότης, τεχνίτης, ὑπηρετὴς δύναται νὰ ἀσκήσῃ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ ἄνευ καλῆς ὑπολήψεως. Οὐδεμία τέλος κοινωνία δύναται νὰ εὐημερήσῃ ἄνευ τῆς ὑπολήψεως καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὅλη θὰ ἔπλεεν ἐν τῷ πελάγει τῶν θλίψεων. Τὸ δὲ χεῖριστον εἶναι ὅτι εὐκολώτατα μὲν δύναται τις νὰ βλάψῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον δυσκολώτατα δὲ νὰ ἐπανορθώσῃ αὐτήν ἢ νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτόν. Ἄπειροι δὲ ζημίαι καὶ θλίψεις καὶ γογγυσμοί, φανεροὶ καὶ μυστικοί, καὶ μίση καὶ ἔχθραι γίνονται εἰς τὸν κόσμον ἐκ τοῦ κακοῦ τούτου.

Ὁθεν σπουδαιότατον καθήκον ἔχει κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον πᾶς ἄνθρωπος νὰ σέβεται τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον ὅχι μόνον μὴ προσβάλλων αὐτήν ἀλλὰ καὶ προφυλάττων καὶ υπερασπίζων κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς»¹ καὶ «Μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῆτε».²

2. Τὸ καθήκον τοῦτο παραχθίνουσιν, ἦτοι βλάπτουσι τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον, α') ὅσοι διαδίδουσιν εἰς τὸν λαὸν κακὰς ὑπονοίας περὶ τοῦ πλησίον β') ὅσοι ἀδίκως κατηγοροῦσιν αὐτόν καὶ ὑβρίζουσι παρρησίᾳ ἐνώπιον ἄλλων γ') ὅσοι συκοφαντοῦσιν αὐτόν πλάττοντες ἐκ δυσμενεῖς ἢ ζηλοτυπίας ἀνυπόκριτους κατηγορίας ἢ μεγαθύνοντες τὰ ἐλάχιστα σφάλματα ἢ ἐλαττώματα αὐτοῦ καὶ δ') ὅσοι ἀδίκως περιφρονοῦσιν αὐτὴν ἐνώπιον ἄλλων διὰ λόγων ἢ σημάτων. Πάντα ταῦτα τὰ κακὰ πράττουσιν ἄλλοι μὲν ἐκ κουφότητος καὶ ἀστεϊσμοῦ, ἄλλοι δὲ ἐκ συμφέροντος, ὅπερ θηρεύουσι διὰ τῆς ἀμαυρώσεως τῆς τῶν ἄλλων ὑπολήψεως, ἄλλοι δὲ, τὸ χεῖριστον, ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου ἐπιθυμοῦντες νὰ λυπή-

1. Ματθ. ζ', 12 πρὸς. καὶ Λουκ. ζ', 31. Γαλάτ. ε', 15. Ῥωμ. ιδ', 13. Ματθ. ιη', 15.

2. Ματθ. ζ', 1 πρὸς. καὶ τὸ «Ἀφρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς». Τοῦτο ἐκφραστικώτερον σήμερον λέγομεν «Καλύτερα τὸ μάτι νὰ τοῦ ἐγγὺ παρὰ τὸ ὄνομά του» ἢ καὶ εἰδικώτερον «Καλύτερα φουμιά τῆς γῆς παρὰ πομπὴ τᾶπανω κόσμου». Ἐν ἄξιαν τῆς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως καταδεικνύει καὶ τὸ δημῶδες λόγιον «Ἡ τιμὴ τιμὴ δὲν ἔχει καὶ χαρὰ ἔς τον ποῦ τὴν ἔχει».

σωσι τὸν πλησίον. Καὶ τὰ μὲν ἀποτελέσματα δύνανται νὰ εἶναι ἐξ Ἰσοῦ ἐπιβλαβῆ εἰς τὸν κατηγορούμενον ἢ εὐθύνῃ ἕως εἶναι διάφορος ἀνκλόγως τῆς διαθέσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως. Ἐλευθὸς μὲν εἶναι ὁ ἐκ κουφότητος κατακαλῶν, εὐτελής καὶ ὑπόλογος ὁ ἐκ συμφέροντος τὰ μέγιστα ἕως κκκουργεῖ ὁ ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου ἐπιδιώκων τὴν ἀμαύρωσιν τῆς τοῦ πλησίον ὑπόληψως· διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει τοῦτο καὶ ἡ Πολιτεία τιμωρεῖ.

3. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ λέγῃ ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου¹ ἔστω καὶ ἐν ἀστεϊσμοῖς, διότι καὶ τότε δύνανται νὰ ἐπέλθωσι τὰ αὐτὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Τοῦναντίον πρέπει νὰ προλαμβάνῃ τὸ κακὸν καὶ νὰ λέγῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον. Τοῦτο κυρίως χαρακτηρίζει τὸν εὐγενῆ καὶ ἀγαθὸν ἄνθρωπον.² Διὸ ὁ μὲν ἀγαθὸς συνήθως φάνεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινά, καὶ ἂν ἤκουσε καὶ γνωρίζῃ πολλὰ κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ σιωπῶν δεικνύει ὅτι φεῖδεται τῆς ὑπόληψως τῶν ἄλλων ὁ δὲ μοχθηρὸς καὶ φθῦλος φάνεται ἐκ τῆς ῥοπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν καὶ ἐπικρίνειν τοὺς πάντας καὶ τὰ παντὰ. Μόνον δὲ τῶν κακῶν καὶ φθύλων τὰς κακὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν

1 Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἔργον ἔχοντες τὸ περιεργάζεσθαι καὶ ἐρευνᾶν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ψεῖῃ τὸν πλησίον ἵνα προθύμως εἴτα διαδώσωσιν αὐτὸ εἰς ἄλλους ὁμοίους τῶν χαίροντας εἰς τὰ τοιαῦτα ἀκούσματα. Αἱ τοιαῦται εἰδήσεις οὕτω μανθανόμεναι καὶ διαδιδόμεναι ὀνομάζονται *σπερμολογίαι* οὕσαι μείγμα ψεύδους καὶ ἀληθείας τινὸς συγκεχυμένης ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον καὶ μεταβεβλημένης διὰ προσθηκῶν. Αἱ τοιαῦται σπερμολογίαι, εἴτε σιγῇ περιφέρονται εἴτε παρρησίᾳ διαβρῦλονται, μεταβάλλονται κατ' ὀλίγον εἰς συκοφαντίας καὶ καταστρέφουσι τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον. Συνεπάγονται δὲ διὰ τοῦτο μέγιστην εὐθύνῃ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Οὐδεμίᾳ δὲ δικαιολογίᾳ (ὅτι ἀστεϊζόμενοι εἶπον ταῦτα ἢ ὑπὸ αὐστηροῦς ἄλλων καὶ ὠρκισαν μάλιστα τὸν ἀκούσαντα (1) νὰ μὴ εἴπῃ τι) δύναται νὰ δικαιώσῃ αὐτούς. Τὸ ἔργον τῶν σπερμολόγων δὲν εἶναι οὔτε τίμιον οὔτε εὐγενὲς καὶ ἡ ὑγιὲς κοινωνία δικαίως περιφρονεῖ καὶ ἀποστρέφεται αὐτοὺς ὡς περ βῆτον πολυάκανθον, ἀφ' ἧς ἀδύνατον νὰ παρέλθῃ τις ἄληπτος καὶ ἀκέντητος.

2 Ὁ μέγας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας πατὴρ Αὐγουστίνος (354—430) εἶχεν ἐπιγράψαι ἐπὶ τῆς τραπέζης του τήνδε τὴν ῥῆσιν «Ὅστις συνηθίζει νὰ βλάβῃ διὰ λόγων τὴν τοῦ πλησίον ὑπόληψιν ἅς μάθῃ ὅτι ἡ τράπεζά μου αὕτη εἶναι ἀπηγορευμένη αὐτῷ».

καὶ πρὸς προφύλαξιν τῆς Κοινωνίας ἀπὸ τῆς ἐκ τούτων ζημίας· ἀλλὰ καὶ τότε μετὰ τῆς δεούσης διακρίσεως καὶ σεμνότητος καὶ μόνον πρὸς θεραπείαν καὶ παρακώλυσιν τοῦ κακοῦ. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει· «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους» (Α' Θεσσαλον. ε', 14). Πᾶσαι αἱ ἄλλαι δικαιολογίαι εἶναι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις.

Ἔρωτ. *Εἶναι πολὺτιμον τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθὸν ἢ τιμὴ; πῶς πρέπει νὰ προφυλάττωμεν αὐτὴν καὶ διὰ τί; τί λέγει ἡ ἀγ. Γραφή καὶ ὁ λαὸς περὶ αὐτῆς; τίνας παραβαίνοσι τὸ καθήκον τοῦτο καὶ διὰ τίνας λόγους; πότε ἢ παράβασις φερεται μείσθη ἐνθύνῃ; πῶς πρέπει νὰ ὁμιλῶμεν πάντοτε περὶ τοῦ πλησίον; πόθεν διακρίνονται οἱ εὐγενεῖς καὶ ἐνάρετοι ἄνθρωποι καὶ πόθεν οἱ φαῦλοι καὶ ἀνήθικοι; πῶς πρέπει νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τῶν κακῶν πράξεων τῶν φαύλων ἀνθρώπων; τί εἶναι τὸ ἔργον τῶν σπερμολόγων καὶ πῶς πρέπει νὰ φέρονται πρὸς αὐτοὺς οἱ τίμιοι καὶ φρόνιμοι ἄνθρωποι;*

§ 26. Εὐεργεσία τοῦ πλησίον.

1. Δὲν ἀρκεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν (§ 23), περιουσίαν (§ 24) καὶ τιμὴν (§ 25) τοῦ πλησίον, τ. ἔ. νὰ ἐκπληρώμεν τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ἀνάγκη καὶ τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα ἡμῶν νὰ ἀσκῶμεν, διότι ἐξ αὐτῶν κυρίως καταδεικνύεται ἡ ἀγάπη ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον (§ 6, 4). Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον. Εἶναι δὲ εὐεργεσία πᾶσα πρὸς τὸν πλησίον βοήθεια ἡμῶν ἔργῳ ἢ λόγῳ. Ἡ εὐεργεσία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀγάπης ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον, ἣτις τότε γίνεται πλήρης καὶ ἐνεργὸς (§ 22, 3, γ'). Εἶναι δὲ ἡ εὐεργεσία ἐκ τῶν εὐγενεστέρων καὶ ἱερωτέρων πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ εὐδαίμονες οἱ δυνάμενοι νὰ τύχῃσι τῆς ἐκ τῆς εὐεργεσίας προερχομένης ἀγκαλιάσεως. Παρουσιάζεται δὲ πρὸς τοῦτο εὐκαιρία συχνότατα, διότι ὑφ' ἃς συνθήκας ζῆ σήμερον ἡ ἀνθρωπότης τὰ δυστυχήματα καταπλημμυροῦσιν αὐτήν. Ἰδίως ὅμως ὀφείλομεν νὰ βοηθῶμεν τοὺς πάσχοντας ἕνεκα ἐκτάκτων συμφορῶν (πυρκαϊῶν, πλημμυρῶν, ναυαγίων, σεισμῶν, λιμῶν ἢ λοιμῶν, ἀσθενειῶν, ἐντίμων πτωχεύσεων, ληστρικῶν ἢ ἄλλων τυχαίων κακώσεων κλπ.), ὧν τὸ βᾶρος δὲν δύνανται νὰ βαστάσωσιν ἄνευ τῆς ἡμετέρας βοήθειας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ συνέστησε τὴν εὐεργεσίαν διὰ τῆς τοῦ φιλανθρώπου Σαμαρείτου παραβολῆς (Λουκ. ι', 30) καὶ διὰ τῆς ἀψευδοῦς ἐπαγγελίας ὅτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς Κρίσεως δὲν θὰ ἐρωτηθῶμεν μόνον ἂν ἡδίκησαμεν ἀλλὰ κυρίως ἂν εὐηρ-

γετήσαμεν τοὺς πάσχοντας¹ Ἄλλὰ καὶ ὁ θεὸς Ἰάκωβος συνέστησε νὰ ἐπισκεπτώμεθα ὄρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν καὶ νὰ βοηθῶμεν αὐτοὺς (Ἰακώβ. α', 27) καὶ ὅλη ἡ ἀγ. Γραφή βοᾷ ἵνα εὐεργετῶμεν παντοιοτρόπως τὸν πλησίον.

2. Ἰνα δὲ ἡ εὐεργεσία ἔχη ἀξίαν πρέπει νὰ γίνεται οὕτω· α') Νὰ ἔχωμεν ὡς μέτρον εὐεργεσίας τὰς ἰδίας ἡμῶν ὕλικὰς ἢ πνευματικὰς δυνάμεις, τὴν ἀνάγκην τοῦ πλησίον καὶ τὴν ἀξίαν τῶν εὐεργετουμένων προσώπων, τ. ἔ. νὰ δίδωμεν ἐκ τῶν ἰδίων τόσα ὥστε νὰ μὴ περιπίπτωμεν ἡμεῖς εἰς ἀνάγκην, νὰ εὐεργετῶμεν κατὰ προτίμησιν τοὺς ἔχοντας μεγαλυτέραν ἀνάγκην καὶ νὰ προτιμῶμεν μεταξὺ ἐχόντων τὴν αὐτὴν ἀνάγκην τοὺς γονεῖς, τοὺς οἰκείους, τοὺς ὠφελίμους εἰς τὴν Κοινωνίαν καὶ εἰς τὸ Ἔθνος κλπ. β') Νὰ προβαίνομεν ἐν ἀνάγκῃ μέχρι μεγάλων θυσιῶν μηδ' αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν φειδόμενοι, τ. ἔ. ὅταν ὁ πλησίον κινδυνεύῃ νὰ ἀπολέσῃ τὴν ζωὴν ἢ τὴν περιουσίαν ἢ τὴν τιμὴν του, ὀφείλομεν νὰ σπεύδωμεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἀψηφούντες πάντα κίνδυνον· τότε θὰ ἔχωμεν ὄντως τὴν ἀγάπην ἐκείνην «ἧς μείζονα οὐδεὶς ἔχει ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. ιε', 13)· γ') Νὰ εὐεργετῶμεν μετὰ συνέσεως, διότι ἡ βοήθεια τῶν ἀναξίων μᾶλλον κακοῦ πρόξενος γίνεται· καὶ δ') Νὰ εὐεργετῶμεν μετὰ προφυλάξεως καὶ ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἄλλον ἰδιοτελεῆ σκοπὸν ὑπ' ὄψει ἔχοντες τὸ «Σοῦ ποιούντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. ς', 3).

3. Ἄλλ' ἡ εὐεργεσία δὲν γίνεται μόνον διὰ παροχῆς χρημάτων ἢ ἄλλης βοήθειας ἀλλὰ καὶ δι' ἐπισκέψεως τῶν ἀσθενῶν, τῶν ἀτυχησάντων καὶ τῶν ἐν φυλακῇ (Ματθ. 31 κε', κφζ'ς), διὰ περιποιήσεως καὶ παραμυθίας αὐτῶν (Λουκ. ι', 30 κφζ'ς), διὰ συμβουλῆς καλῆς καὶ ὑποστηρίξεως τῶν δικαίων τοῦ πλησίον, διὰ παροχῆς τιμίου δανείου (Λουκ. ς', 35), διὰ παροχῆς ἐργασίας εἰς ἀπόρους, διὰ παραμυθίας καὶ ὑποστηρίξεως χηρῶν καὶ ὄρφανῶν κλπ. Ἄλλ' ἔτι μείζονα ἀξίαν ἔχει ἡ εὐεργεσία ὅταν γίνεται πρὸς πολλοὺς ὁμοῦ δι' ἀνεγέρσεως ἢ συντηρήσεως ὄρφανοτροφείων, νοσοκομείων, ἐργαστηρίων, διδασκαλείων κλπ.

1 Ματθ. κε', 31 καὶ ἐφεξ ἑβλ. καὶ Ματθ. ι', 42 ε' Ὁς ἂν ποτίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

ευεργετικῶν ἰδρυμάτων ἢ καὶ δι' ἐπιστημονικῆς ἐφευρέσεως. Οἱ τοιοῦτοι ἀγαθοεργοὶ εἶναι ἀληθεῖς καὶ διηκεῖς εὐεργεταὶ τῆς Κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

4. Ἀλλὰ καὶ λόγῳ μόνον δύναται νὰ γίνῃ ἡ εὐεργεσία. Ὅθεν εὐεργετοῦμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν φροντίζωμεν περὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τελειοποιήσεως αὐτοῦ, τ. ἔ. ὅταν πράττωμεν μὲν πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν νὰ μορφώσῃ ἀποφεύγωμεν δὲ νὰ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακῶν τι ἢ νὰ δίδωμεν αὐτῷ κακὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν ἢ νὰ συντελώμεν διὰ τῆς συμπράξεως καὶ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἀποπλάνησιν καὶ παρεκτροπὴν αὐτοῦ. Ἐχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ καθοδηγῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν διόρθωσιν τοῦ ἀποπλανηθέντος καὶ χάριν αὐτοῦ καὶ χάριν τῆς τρεφούσης αὐτὸν Κοινωνίας. Καὶ καθοδηγοῦμεν μὲν αὐτὸν ὅπωςδῆποτε φροντίζοντες περὶ τῆς πνευματικῆς ἢ ὑλικῆς αὐτοῦ ὠφελείας διορθοῦμεν δ' αὐτὸν ὡς ἐξῆς: α') Διὰ τῆς διδασκαλίας ἢ νοουθεσίας τῶν πεπλανημένων πρέπει δὲ νὰ γίνεται ἡ νοουθεσία μετὰ πραότητος, διότι ἡ μετ' ὀργῆς τοιαύτη δεικνύουσα διάθεσιν ἡμῶν οὐχὶ καλὴν δύναται νὰ μὴ ἔχῃ οὐδεμίαν δύναμιν καὶ ἀξίαν· μετὰ προσοχῆς, διότι νοουθεσία γινομένη πρὸς ἀνωτέρους μας (γονεῖς, διδασκάλους, πρεσβυτέρους, ἄρχοντας) δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένη ἅτε προσκρούουσα πρὸς τὸν ὀφειλόμενον πρὸς αὐτοὺς σεβασμὸν· μετὰ φειδοῦς, διότι δὲν ὠφελεῖ πάντοτε ἡ νοουθεσία, ὡς λ. χ. ὅταν εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς ἄλλοθεν ἢ οἴκοθεν διορθώσεως τοῦ πεπλανημένου ἢ, τοῦνκντίον, ὅταν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οὐδεμίαν ἐλπίδα διορθώσεως ὑπάρχει, ὅποτε ὀφείλομεν νὰ ἀπέχωμεν τῆς νοουθεσίας¹. β') Διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ὅπερ λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ρητορικῆς τέχνης (§ 14, 3, δ') ἔλκει περισσύτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ὀρθοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἀνεπαισθήτως τοὺς πεπλανημένους. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς παρέσχεν ἑαυτὸν ὑπογραμμὸν τοῖς πᾶσι (Α' Πέτρ. β', 21) καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐδίδαξε τὴν μεγάλην τοῦ παραδείγματος ἀξίαν εἰπὼν «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσιν τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16) ἄς

1. Ματθ. ζ', 6 «Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσίν».

μη νομίση δὲ τις ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ δώσῃ τὸ καλὸν παράδειγμα· τὰ συνήθη καθήκοντα ἡμῶν εὐσυνειδήτως τελοῦντες διδομέν ἄριστον παράδειγμα εἰς πάντας. Πόλῦ δὲ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ δύναμις τοῦ καλοῦ παραδείγματος ἔταν δεικνύωσιν αὐτὸ ἄνθρωποι ὑψηλῆς κοινωνικῆς θέσεως, αἵτινες δικαίως θεωροῦνται ὡς ὄδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἳ οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ κληρικοὶ, οἱ διδάσκαλοι καὶ λοιποὶ ἐπιστήμονες, οἱ προύχοντες κλπ.

5. Ὡσαύτως λόγῳ εδεργετοῦμεν τὸν πλησίον καὶ διὰ τῆς φιλοληθείας (τῆς ἐν λόγοις ἀληθείας) καὶ τῆς ελλεικρινείας (τῆς ἐν λόγοις καὶ πράξεσιν ἀληθείας) ἡμῶν, διότι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀνειλικρινεία δεικνύοντα ἔλλειψιν ἀγάπης καὶ τὸν ψευδόμενον διαφθείρουσι καὶ τὸν πλησίον ζημιούσι καὶ τὴν Κοινωνίαν καθόλου βλάπτουσιν ἀφαιροῦντα τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ελλεικρινεῖς καὶ ἄδολοι καὶ οὐδέποτε νὰ λέγωμεν ψεῦδη ἀλλὰ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ὑπ' ὅψε ἔχοντες τὸ τοῦ Κυρίου «Ἐστω ὁ λόγος ὑμῶν ναί, ναί καὶ οὐ, οὐ» (Ματθ. ε', 37) καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πέτρου βεβαιούντος ὅτι «Οὐχ εὗρέθη θόλος ἐν τῷ στόματι τοῦ Χριστοῦ» (Α' Πέτρ. β', 22) Ἄλλα καὶ τὴν κολακίαν, ἥτοι τοὺς ἀπατηλοὺς γοητευτικοὺς λόγους πρὸς ἀρέσκειαν καὶ εὐχαρίστησιν τοῦ ἀκούοντος, πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν, διότι καὶ αὕτη εἶναι ψεῦδος πολλαχῶς ἐπιζήμιον καὶ εἰς τὸν κολακεύοντα, διότι ἐξευτελίζει αὐτὸν καταφεύγοντα εἰς τοιαῦτα ποταπα καὶ κκκόβουλα καὶ ἀπατηλὰ μέσα ἀντικείμενα τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς τὸν κολακευόμενον, διότι ἀπατᾶται ἐὰν εἶναι κοῦφος καὶ πειθόμενος ὅτι ἔχει προτερήματα ἅτινα δὲν ἔχει γίνεται μᾶλλον κοῦφος καὶ ἀδιόρθωτος καὶ παρεκτρέπεται. Καὶ τὴν κρυψίνοιαν δέ, ἥτοι τὸ κρύπτειν πάντοτε ἀπὸ τοῦ πλησίον τὰ πάντα, καὶ τὴν ταύτη συγγενῆ ὑποκρισίαν πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν ὡς ἀντικειμέναν τῇ ἀγάπῃ καὶ βλαβερὰς. Μόνον δ' ἔταν πρόκειται διὰ τῆς προσωρινῆς ἀποκρυφείας τῆς ἀληθείας νὰ προλάβωμεν ζημίαν τοῦ πλησίον χωρὶς νὰ βλαψωμέν τινα δυνάμεθα νὰ ὑποκριθῶμεν ἢ νὰ ἀποκρυφώμεν πως τὴν ἀλήθειαν¹ ἢ ἐν ἀπλάτῃ καὶ ὄλωσ ἀθώαις παιδικαῖς· ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τούτου ὀφείλομεν ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχωμεν ἕσον δυνάμεθα, διότι ἂν μὴ ἄλλο τ.

¹ Περὶ τούτου συμφωνοῦσι καὶ ὁ Πλάτων καὶ οἱ Στωικοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ Χρυστόμοσ καὶ ὁ Ὀριγένης ἐκ τῶν χριστιανῶν.

πάντως ὅμως προσγίνεται ἡμῖν κακὴ ἔξις εἰς τὸ ψεῦδεςθαι.

Ἔρωτ. *Τί εἶναι εὐεργεσία καὶ ποῦ στηρίζεται αὕτη; τίνας ἰδίως ὀφείλομεν γὰ εὐεργετῶμεν; πῶς πρέπει γὰ γίνεσθαι ἢ εὐεργεσία ἵνα ἔχη ἀξίαν; ἢ εὐεργεσία γίνεται μόνον διὰ παροχής χρημάτων ἢ ἄλλης βοήθειας; πότε ἢ εὐεργεσία ἔχει μεγαλύτεραν ἀξίαν; τίνας οἱ εὐεργέται τῆς Κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος; πῶς γίνεται λόγῳ ἢ εὐεργεσία; πῶς καθοδηγοῦμεν τὸν πλῆστον εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν αὐτοῦ; πῶς πρέπει γὰ γίνεσθαι ἢ γουθεσία; πῶς πρέπει γὰ δεικνύμεν τὸ παράδειγμα καὶ τίς ἢ δύναμις αὐτοῦ; πῶς ἄλλως δύναται γὰ γίνῃ λόγῳ ἢ εὐεργεσία; διὰ τί ἢ φιλαλήθεια καὶ ἢ εὐκρίνεια εἶναι καθήκοντα ἡμῶν πρὸς τὸν πλῆστον; τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ φιλαληθείᾳ; διὰ τί ὀφείλομεν γὰ ἀποφεύγωμεν τὴν κολακείαν, κρυψίνοιαν καὶ ὑποκρισίαν; πότε μόνον δύναται γὰ ἐπιτραπῆ ἢ ἀπόκρισις τῆς ἀληθείας;*

§ 27. Καθήκοντα πρὸς τὴν Οἰκογένειαν.

1. Ἐκτὸς τῶν γενικῶν πρὸς πάντα πλῆστον καθηκόντων ἡμῶν (§ 22 — 27) ἔχομεν καὶ ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα ἕκαστος πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ Οἰκογένειαν. Οἰκογένεια δὲ εἶναι ἡ ὁμάς ἐκείνη τῶν ἀνθρώπων ἢ παραχθεῖσα ἐκ τῶν αὐτῶν γονέων (ἡμιφοτέρων ἢ τοῦ ἑνός) καὶ συζῶσα ἐν τῷ αὐτῷ συνήθως οἴκῳ. Παράγεται δὲ ἡ Οἰκογένεια διὰ τοῦ γάμου¹. ὅστις τοῦτον κυρίως τὸν σκοπὸν ἔχει καὶ εἶναι ἢ κρηπίς τῆς Κοινωνίας.

1 *Γάμος* εἶναι ἡ διὰ βίου συνένωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ τεκνογονίαν, δι' ἧς διακινῆσθαι καὶ αὐξάνεται τὸ ἀνθρώπινον γένος («Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθόν» Γεν. 6', 18'. «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» Γεν. α', 28). Αὕτη ἢ φύσις τοῦ γάμου προαπατεῖ μὲν ἀμοιβαίαν συγκατάθεσιν ἐπιβάλλει δὲ τὸ ἰσόβιον. Μόνον τὸν τοιοῦτον γάμον ἐπιτρέπει ἢ Πολιτεία καὶ εὐλογεῖ ἢ Ἐκκλησία τὴν δὲ ἄνευ ἀμοιβαίας συγκαταθέσεως γενόμενον θεωροῦσι παράνομον καὶ ἄκυρον· διὰ τοῦτο ἀπαγορεύουσι καὶ τὴν διάλυσιν παντὸς νομίμου γάμου («Οὓς ὁ Θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω». Ματθ 19', 6), ἐκτὸς ἂν ἐξαιρετικῆς περιπτώσεως καὶ σπουδαίωτατοι λόγοι καθιστῶσιν ὄλως ἀδύνατον τὴν συμβίωσιν, ὅποτε ἐπιτραπῆ κατ' ἀνάγκην τὸ διαζύγιον. Ὁ γάμος εἶναι καθῆκον ἐπιβεβλημένον παντὶ χριστιανῷ, μόνον δὲ τότε ἀπαλλάσσεται τις τούτου ὅταν δὲν ἔχη ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ἕνεκα ἐπισφαλοῦς ὑγείας ἢ καὶ ὅταν θέλῃ γὰ ἀφιερωθῆ ὄλως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπὸν· ὁ τοιοῦτος ὅμως ὀφείλει τότε γὰ τηρῆ τελείαν ἀγνότητα διὰ παντὸς τοῦ βίου αὐτοῦ, διότι μόνον ἢ σεμνότης καὶ ἢ τιμιότης πρέπει γὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανὸν ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἕγγαμον ἢ ἄγαμον αὐτοῦ βίον.

Ὅθεν ἡ Οἰκογένεια συνήθως ἀποτελεῖται ἐκ τῶν δύο γονέων ἢ συζύγων καὶ ἐκ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ Οἰκογένειαι ἔχουσι ἀνάγκην συνήθως καὶ ὑπηρετικῶν προσώπων ἐν τοῖς χρείαις αὐτῶν, διὰ τοῦτο συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Οἰκογενείας καὶ οἱ ὑπηρεταί. Τὰ μέλη ταῦτα τῆς Οἰκογενείας ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα ἴδια ἀμοιβαία καθήκοντα. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς συγγενείας γεννώμενα ἴδια ταῦτα καθήκοντα ἡμῶν τὰ ἐξῆς.

2. **Ἀμοιβαία καθήκοντα τῶν συζύγων.** Ἀφ' οὗ ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει παντὶ ἀνθρώπῳ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην πολὺ περισσότερον ἐπιβάλλει αὐτὴν πρὸς τοὺς συζύγους, ἦτοι τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα, οἵτινες συνεδέθησαν καὶ διὰ τοῦ ἱερωτέρου δεσμοῦ τοῦ γάμου. Ὅθεν οἱ σύζυγοι ὀφείλουσι α') *Νὰ ἀγαπῶσι ἀλλήλους ἀμοιβαίως.* Ἄνευ τῆς ἀμοιβαίας ταύτης ἀγάπης τῶν συζύγων παραβαίνεται ἡ ἱερότης τοῦ γάμου, ὅστις πλέον δὲν εἶναι ἔνωσις αὐτῶν ἐγκάρδιος πρὸς ἀμοιβαίαν βουθήειαν ἀλλὰ διηνεκῆς ἀφορμὴ λύπης καὶ στενοχωρίας. Ἡ ἀμοιβαία αὕτη ἀγάπη τῶν συζύγων αὐξάνεται καὶ στερεοῦται διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἠπιότητος, ὑπομονῆς, φιλοφροσύνης, εὐλικρινείας καὶ χρηστότητος, ἃς πρέπει νὰ καλλιεργῶσιν οἱ σύζυγοι· τούναντίον δ' ἐλαττοῦται καὶ διαλύεται διὰ τῆς σκαϊότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυψινοίας, ἃς διὰ τοῦτο ὀφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσι. Καταφαίνεται δὲ κυρίως ἡ ἀμοιβαία αὕτη ἀγάπη τῶν συζύγων καὶ εἶναι μᾶλλον ἀναγκαία ἐν ταῖς ἀτυχήμασιν, ἐν οἷς πᾶσα διάσπασις αὐτῆς ἢ καὶ πᾶσα ἐγκατάλειψις εἶναι φοβερὰ προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος. β') *Νὰ ἔχωσιν ἀμοιβαίαν πίστιν, τὴν παράβασιν τῆς ὁποίας ῥητῶς ἀπαγορεύει ἡ ἐβδόμη ἐντολὴ τοῦ Δεκαλόγου ὡς χαλαροῦσαν τὸν ἱερὸν δεσμόν τοῦ γάμου.* Καὶ πᾶσαν δὲ ἀπλὴν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως ταύτης ὀφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσιν οἱ σύζυγοι, διότι καὶ αὕτη δύναται νὰ ἐπιφέρῃ χαλάρωσιν τοῦ ἱεροῦ πρὸς ἀλλήλους δεσμοῦ· καὶ γ') *Νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν τε ταῖς οἰκιακαῖς φροντίσι καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων κλπ.*

3. **Καθήκοντα τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον.** Ἴδια καθήκοντα ὁ σύζυγος ἔχει πρὸς τὴν σύζυγόν του τὰ ἐξῆς· α') *Νὰ υπερασπίξῃ καὶ νὰ προφυλάτῃ τὴν σύζυγόν του (ὡς καὶ τὰ τέκνα) ἀπὸ παντὸς κακοῦ παρεχὼν αὐτῇ διὰ τῆς ἰδιαίτερας μερίμνης καὶ φιλοπονίας του τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ προαγωγῆς αὐτῶν· διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ ἐπροικίσθη ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ μεγαλυτέρως ἰσχύος.* Ἄνθρωπος παραβαίνων τὸ καθήκον

τουτο ἕνεκα ὀκνηρίας ἢ ἀχρειότητος ἀποβάλλει· τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωμα· καὶ καταπίπτει ἐν τῇ Οἰκογενεῖα· μόνον δ' ὅταν ἢ πρὸς τοῦτο ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς προέβη ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀναποφεύκτου ἀνάγκης εἶναι δεδικαιολογημένη. β') *Νὰ προσφέρεται πρὸς τὴν σύζυγον ὡς πρὸς σύντροφον καὶ οὐχὶ ὡς πρὸς δούλην, τ. ἔ. νὰ μὴ κάμνη κατάχρησιν τῆς ἰσχύος καὶ ἐξουσίας αὐτοῦ ἐπιβάλλον διὰ τῆς βίβης καὶ τοῦ φόβου τὴν θέλησίν του, ὅπερ εἶναι βάρβαρον καὶ ἴδιον τῶν ἐθνικῶν λαῶν παρ' οἷς ἡ γυνὴ εὐρίσκειται ἐν τῇ ταπεινῇ θέσει τοῦ δούλου· τοῦναντίον, ὀφείλει νὰ μεταχειρίζεται αὐτὴν μετ' ἀγάπης, προκρίτης, φιλοφροσύνης καὶ ἐκτιμῆσεως ὡς σύντροφον καὶ βοηθόν του νοηθετῶν καὶ πείθων αὐτὴν, διότι ὁ χριστιανισμὸς ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα καὶ ἐξίσωσεν αὐτὴν πρὸς τὸν ἄνδρα ὡς ὅμοιον αὐτῷ καὶ ἴσον κατ' ἀξίαν πλάσμα. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγει «Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὡμῶν καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς» (Κολοσ. γ', 19) καὶ ἀλλαχοῦ «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξιν κατὰ γνώσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκευεῖ τῷ γυναικίῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρ. γ', 7).*

4. *Καθήκοντα τῆς σύζυγου πρὸς τὸν σύζυγον.* Ἡ δὲ σύζυγος ἔχει ἴδια πρὸς τὸν σύζυγόν της καθήκοντα· α') *Νὰ σέβεται τὸν σύζυγόν της καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόμως ἐναντιουμένη ἀλλὰ μελιχίως πάντοτε προσφερομένη καὶ ὑποβάλλουσα μᾶλλον τὴν θέλησίν της ἢ ἐπιβάλλουσα αὐτὴν· καὶ β')* *Νὰ βοηθῇ αὐτὸν ἐν ταῖς βιοτικαῖς φροντίσιν οὐ μόνον μὴ παρέχουσα αὐτῇ ἀφορμὴν δυσαρεσκείας ἀλλὰ καὶ καταπραΰνουσα καὶ καθηδύνουσα τὰς ἐκ τῶν οἰκιακῶν μεριμνῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν θλίψεων προερχομένας στενοχωρίας του ὡς ἀληθὴς σύντροφος καὶ βοηθὸς αὐτοῦ. Τὴν βοήθειαν αὐτὴν δύναται πολλαχῶς νὰ παρέχῃ ἴδια ὅμως φροντίζουσα διὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ οἴκου διοίκησιν, δι' ἣν κυρίως αὕτη εἶναι προωρισμένη, καὶ διὰ τὴν ἀνατροφήν τῶν τέκνων καὶ ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν περιττὴν διασκέδασιν.*

5. *Καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα.* Οἱ γονεῖς δώσαντες εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὴν ὑπαρξιν ὀφείλουσι νὰ ἀγαπῶσιν αὐτὰ ὡς ἴδια αὐτῶν πλάσματα καὶ συμπληροῦντες τὸ ἔργον αὐτῶν νὰ ἀνατρέφωσιν αὐτὰ ἀναπτύσσοντες τὸ τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ διαπλάσσοντες τὴν καρδίαν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγει· «Οἱ πατέρες. . . ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοηθείᾳ Κυρίου» (Ἐφεσ. σ', 4).

Εἰς τοῦτο δὲ καὶ αὐτὴ ἡ φύσις ὀδηγεῖ αὐτούς. Ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν εἰς τὰ τέκνα των εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης τρυφερᾶς ἡλικίας των τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν Πατρίδα· μᾶλλον δὲ ὀφείλει νὰ προσέχη εἰς τοῦτο ἡ μήτηρ, διότι αὕτη μένουσα πλείονα τοῦ πατρὸς χρόνον πλησίον τῶν τέκνων εἶναι ὁ σπουδαιότερος παράγων τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν. Ὁ,τι δὲ ὁ παῖς ἐν τῇ πρώτῃ ἀνατροφῇ μάθη ἐκεῖνο καὶ ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ θὰ ἀναπτύξη. Διὸ οἱ γονεῖς ἔχουσι *μεγάλην εὐθύνην διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων* (πρβλ. καὶ § 14,3, α').

6. **Καθίκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς.** Τὰ τέκνα ἔχουσι ἱερὸν καθήκον· α') *Νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς των καὶ διὰ λόγων καὶ δι' ἔργων μηδὲν ποτε ἀσεβὲς λέγοντα ἢ πράττοντα πρὸς αὐτούς, διότι οὗτοι καὶ γεννήτορες αὐτῶν εἶναι καὶ ἀνώτεροι αὐτῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν πείραν καὶ ἐν γένει κατὰ τὴν ἀξίαν.* Διὸ καὶ ἡ πέμπτη ἐντολὴ λέγει **τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου ἐὰν θέλης νὰ εὐτυχήσῃς.** Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια τῶν τέκνων ἔθεωρεῖτο ὡς μεγίστη ἀρετὴ¹ ἢ δὲ πρὸς αὐτούς ἀσεβεία ἐτιμωρεῖτο διὰ νόμου. β') *Νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς γονεῖς των καὶ χάριν τοῦ πρὸς αὐτούς ὀφειλομένου σεβασμοῦ καὶ πρὸς τὸ ἑαυτῶν συμφέρον, διότι οἱ γονεῖς γνωρίζουσι κάλλιον τὸ ἀληθὲς αὐτῶν συμφέρον.* Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολοσ. γ', 20). γ') *Νὰ ἀγαπῶσι τοὺς γονεῖς των, διότι καὶ ἐκεῖνοι ἀγαπῶσιν αὐτὰ ὅσον οὐδεὶς ἄλλος καὶ οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ εἶναι αὐτοῖς ἀγαπητότερος ἐκείνων οἵτινες ἐγέννησαν καὶ ἀνέθρεψαν αὐτὰ τὸσαῦτα ὑπὲρ αὐτῶν μοχθήσαντες.* Ἡ τελεία υἱικὴ ἀγάπη δεικνύεται διὰ τῆς τελείας ὑπακοῆς εἰς πᾶν ὅ,τι οἱ γονεῖς διατάσσωσι καὶ διὰ τῆς ἐκτελέσεως μόνον ἐκείνου ὅπερ ἀρέσκει αὐτοῖς· καὶ δ') *Νὰ εὐγνωμονῶσι τοὺς γονεῖς των, διότι οὗτοι εἶναι οἱ μέγιστοι μετὰ τὸν Θεὸν εὐεργέται των ὑπομεινάντες ὅπως γεννήσωσι καὶ ἀναθρέψωσι καὶ μορφώσωσιν αὐτὰ ἀναριθμήτους λύπας καὶ θλίψεις, εἰς ἃς μόνον διακαῆς εὐγνωμοσύνη δύναται νὰ ἀνταποκριθῇ.* Τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτῶν εὐγνωμοσύνην ὀφεί-

¹ Κλέοβις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῳ. Αἰνείας, Αἰλ. Π. Ἱστορ. Γ, 28 — Δουκός·γ. κατὰ Λεωκράτους ΚΓ'.

λουσι νὰ δεικνύωσι τὰ τέκνα καὶ πάντοτε μὲν ἰδίᾳ ὅμως ἔταν πάσχωσι καὶ ὅταν γηράσωσι. Τὸ γηροκομῆν τοὺς γονεῖς ἐθεωρήθη πάντοτε ἱερώτατον καθήκον παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς.

7. **Καθήκοντα τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους.** Καὶ οἱ ἀδελφοί, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς Οἰκογενείας, ὡς ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ὁμοῦ ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ καὶ ὡς φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ τὸ αὐτὸ αἷμα, ὀφείλουσι πάντοτε καὶ ἰδιαίτερος νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ ὑποστηρίζωσιν ἀλλήλους εὐχαρίστως συγχωροῦντες τὰ σφάλματα ἀλλήλων. Ἰδίως δὲ οἱ ἀδελφοὶ ὀφείλουσι νὰ δεικνύωσι τὴν πρὸς τοὺς ἀδελφούς αὐτῶν ἀγάπην καὶ ἐν ἄλλοις μὲν ἀτυχήμασι καὶ ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς των, ὅποτε οἱ πρεσβύτεροι ὀφείλουσι νὰ περιβάλλωσι τοὺς νεωτέρους καὶ μάλιστα τοὺς ἀνηλίκους ἰδιαίτατα δὲ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν διὰ τῆς ἰδίᾳς ὑποστηρίξεως ἀναπληροῦντες οὕτω τὸν ἀποθανόντα πατέρα των. Ἐν γένει δὲ εἰς πᾶσαν δυσχέρειαν τῶν μικροτέρων, ἀνηλίκων καὶ ἀσθενεστέρων ἀδελφῶν οἱ πρεσβύτεροι ὀφείλουσι νὰ συντρέχωσιν αὐτούς.

8. **Καθήκοντα οἰκοδεσποτῶν πρὸς ὑπηρέτας.** Ὁ χριστιανισμὸς καταργήσας τὸν ἐπάρκτον θεσμόν τῆς δουλείας, ἣτις παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς κατέριπτεν εἰς κτηνώδη ἐξευτελισμὸν τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ κηρύξας πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφούς ἐξίσωσε τοὺς πρότερον δούλους πρὸς τοὺς κυρίους κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 19). "Ὅθεν οἱ οἰκοδεσπότες παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐπέχουσι σχεδὸν θέσιν πατρὸς τῶν ὑπηρέτων καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλουσι α') *Νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ὑπηρέτας ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ ἐργασίας των καὶ νὰ τηρῶσι πιστῶς πᾶσαν συμφωνίαν μετ' αὐτῶν, διότι εἶναι ἄδικον νὰ ἀπαίτῳσι βαρεῖας ἐργασίας ἀντὶ εὐτελοῦς τινος ἀντιμισθίας ἢ νὰ στερῶσιν ὅλως ἢ ἐν μέρει τὸν συμπεφωνημένον μισθὸν αὐτῶν, δι' ὃν οὗτοι τοσοῦτον ἰδρῶτα ἔχυσαν καὶ δι' ὃν ὁ Ἰάκωβος λέγει «Ἰδοὺ ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει καὶ αἰβοᾷ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὄτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰς τὴν ἐπισηλύθασιν» (Ἰακ. ε', 4)· β') *Νὰ μὴ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ὑπηρέτας ἐργασίαν ἐξευτελιστικὴν, ἀνήθικον ἢ ἐπικίνδυνον, ἀλλὰ τούναντίον νὰ προφυλάττωσιν αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἠθικοῦ ἢ σωματικοῦ κινδύνου ὀδηγοῦντες αὐτοὺς εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων, μεριμνῶντες περὶ τῆς ὑγιείας, περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν μορφώσεως κ.τ.τ.,**

διότι είναι και οὔτοι πλάσματα τοῦ Θεοῦ, ἀ οφείλομεν νὰ εὐσπλαγχνιζώμεθα πάντοτε· και γ') Νὰ μεταχειρίζονται τοὺς ὑπηρέτας πατρικῶς και φιλοφρόνως και δικαίως ἔχοντες ὑπ' ὄψει ὅτι είναι και οὔτοι ἀνθρωποι ἐλεύθεροι ἀναλαβόντες νὰ ἐργάζονται ἐπὶ μισθῷ και οὐχὶ ἀνδράποδα. Ταῦτα είναι τὰ καθήκοντα τῶν οἰκοδεσποτῶν, δι' οὓς ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Οἱ κύριοι τὸ δίκαιον και τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι και ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς» (Κολοσ. δ', 1).

9. **Καθήκοντα ὑπηρετῶν πρὸς οἰκοδεσπότας.** Οἱ ὑπηρέται ἐξισωθέντες ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις εὐρίσκονται σχεδὸν ἐν μοίρᾳ τέκνων ἀπέναντι τῶν οἰκοδεσποτῶν αὐτῶν. "Ὅθεν οφείλουσιν εἰς τοὺς οἰκοδεσπότας των σχεδὸν ὅ,τι και τὰ τέκνα εἰς τοὺς γονεῖς των, ἤτοι σεβασμὸν διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ὑπακοήν, ἀγάπην και εὐγνωμοσύνην οὐ μόνον διὰ τὸν μισθὸν ἀλλὰ και διὰ τὰ ἄλλα πνευματικὰ και ὕλικὰ ἀγαθὰ ἀ παρ' αὐτῶν λαμβάνουσιν· ἰδιαιτέρως δὲ οφείλουσι χρησιότητα και πίστιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν, τ. ἔ. δὲν πρέπει μῆτε νὰ λέγωσι μῆτε νὰ πράττωσι δούλιόν τι μηδὲ νὰ κοινοποιῶσι τοῖς ἄλλοις τὰ μυστικὰ τοῦ οἴκου ἢ νὰ νοσφίζονται τὰ τῶν οἰκοδεσποτῶν πράγματα κλπ.

Ταῦτα είναι τὰ καθήκοντα τῶν ὑπηρετῶν, δι' οὓς ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Δούλους ἰδίους δεσπόταις (δεῖ) ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐκρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθὴν» (Τίτ. β', 9).

Ἔρωτ. *Τί είναι Οἰκογένεια και πῶς παράγεται; τίνα τὰ μέλη τῆς Οἰκογενείας; τίνα τὰ ἀμοιβαῖα τῶν συζύγων καθήκοντα; τίνα τὰ καθήκοντα τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον και τὰγάπαλιν; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν γονεῶν πρὸς τὰ τέκνα και τὰγάπαλιν; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν οἰκοδεσποτῶν πρὸς τοὺς ὑπηρέτας και τὰγάπαλιν; [τί είναι γάμος και τίς ὁ σκοπὸς αὐτοῦ; ποῖος γάμος είναι νόμιμος; είναι ὑποχρεωτικὸς ὁ γάμος;]*

§ 28. Καθήκοντα πρὸς τὴν Πολιτείαν.

1. Ὁ ἀνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τοιοῦτος, ὥστε νὰ μὴ ἀρχῆται μόνον εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον ἀλλὰ φύσει νὰ βέπη εἰς τον ἐδρύτερον τούτου κοινωνικὸν βίον, τὸν προάγοντα και ἐξευγενίζοντα τελειότερον τὸν ἀνθρωπον, νὰ ἀποφεύγη δὲ τὴν ἀπομόνωσιν και τὴν

ἐρημίαν, αἵτινες ἐκθέτουσιν αὐτόν εἰς κινδύνους¹. Ἐπειδὴ ὁμοῦς αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ κοινωνικοῦ τούτου βίου ἀπαιτεῖ μέσα ἐνώσεως πρὸς ἀσφάλειαν τῆς συμβιώσεως ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ λεγόμενον Κράτος ἢ Πολιτεία. Εἶναι δὲ Πόλιτεία ἡ ὑπὸ κοινούς νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀμοιβαίων δικαιομάτων καὶ προαγωγὴν τῶν κοινῶν πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν συμφερόντων. Ἡ Πολιτεία ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐκουσίαν θέλησιν πολλῶν ὁμοῦ ἀνθρώπων, ἣν καὶ ἐπιβάλλει εἰς τὰ μέλη αὐτῆς διὰ τῆς ἐξουσίας τῶν νόμων. Ὅθεν καὶ ἡ ἐξουσία αὕτη τῶν νόμων ὡς καὶ αὐτὴ ἡ Πολιτεία δὲν εἶναι αὐθαίρετος ἀλλὰ νόμιμος καὶ σεβαστὴ καὶ οἱ ἐκπροσωποῦντες αὐτὴν ἄρχοντες ὡσπύτως. Ἡ Πολιτεία ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἀρχόντων (ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν) καὶ ἐκ τῶν ἀρχομένων (ἀπλῶν πολιτῶν) καὶ εἶναι οἰονεὶ μία μεγάλη Οἰκογένεια. Ἡ δὲ Πολιτεία ἐν ἣ ἔγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ οἱ προπάτορες ἡμῶν καλεῖται Πατρίς. Τὰ μέλη ταῦτα τῆς Πολιτείας, εἴτε ἄρχοντες εἶναι εἴτε ἀρχόμενοι, ἔχουσι κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ὠρισμένα καθήκοντα εἴτε πρὸς ἄλληλα εἴτε πρὸς τὴν Πολιτείαν. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς Πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα ἡμῶν τὰ ἐξῆς.

2. Καθῆκοντα ἀρχόντων πρὸς ἀρχομένους. Ἀρχοντες ἐν τῇ Πολιτείᾳ εἶναι οἱ τὴν ἐξουσίαν τῶν νόμων διαφοροτρόπως διαχειριζόμενοι, εἴτε ὡς νομοθέται εἴτε ὡς δικασταὶ εἴτε ὡς ἐκτελεσταί².

Καὶ οἱ μὲν νομοθέται ὀφείλουσι νὰ νομοθετῶσι νόμους α') δικαίους, τ. ἔ. ἀποβλέποντας εἰς τὴν ὠφέλειαν πάντων ὁμοῦ τῶν πολιτῶν καὶ οὐχὶ μιᾶς μόνον τάξεως, ὅπερ ἀντίκειται τῷ σκοπῷ τῆς Πολιτείας, σκοπούσης νὰ προκασπίσῃ διὰ τῶν νόμων καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ δικαιοματὰ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν πολιτῶν β') ἠθικούς, τ. ἔ. νόμους ἐπιβάλλοντας ἠθικόν τι καὶ οὐχὶ ἀνήθικον, ὅπερ ὡσπύτως ἀντιβαίνει τῷ σκοπῷ τῆς Πολιτείας, σκοπούσης τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν (διὰ τῆς πνευματικῆς) μύρφωσιν τῶν πολιτῶν. Νόμος ἀνήθικος ἐπιβάλλων ἢ ἐπιτρέ-

1 Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικὸν ζῷον (Ἀριστοτ.)· ἐκτὸς τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἢ ὡς θεός ἢ ὡς θηρίον (Πλούταρχ.).

2 Ὑπὲρ πάντας τούτους ἵσταται ὡς ἀνώτατος ἄρχων ὁ ἡγεμὼν τοῦ Κράτους (βασιλεὺς, αὐτοκράτωρ, πρόεδρος Δημοκρατίας), ὅστις ἔχει ὕψιστον καὶ ἱερώτατον καθήκον νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς καθόλου λειτουργίας πάντων τῶν νόμων τοῦ ὅλου πολιτειακοῦ οἰκοδομήματος.

πων τι ἀντικείμενον τῇ συνειδήσει ἢ καθ' ὄλου τῷ ἠθικῷ νόμῳ δὲν δύναται νὰ εἶναι σεβαστός. Ὁ πολιτικός νόμος πρέπει νὰ στηρίζεται πάντοτε εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅστις εἶναι πάντοτε ἀνώτερος παντὸς ἀνθρωπίνου νόμου· γ') *σαφεῖς*, διότι οἱ ἀσαφεῖς νόμοι διαφοροτρόπως ἐρμηνεύονται· δυνατὸν ἀνεθύνως καὶ νὰ ἐφαρμοζῶνται διαφοροτρόπως ἐπὶ βλάβῃ τῶν πολιτῶν· καὶ δ') *τόμους ὀρίζοντας ποινὰς δικαίας*, τ. ἔ. οὐ μόνον φιλανθρώπως πάντοτε τιμωρούσας ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων ἐπιδιωκούσας, πρῶτον μὲν διότι ἡ φιλανθρωπία δὲν πρέπει ἐντελῶς νὰ χωρίζεται τῆς δικαιοσύνης¹ καὶ ἰεύτερον διότι σκοπὸς τῆς ποινῆς δὲν εἶναι μόνον ἡ ἱκανοποίησις τῆς δικαιοσύνης ἀλλὰ καὶ ἡ βελτίωσις τῶν τιμωρουμένων, οἵτινες δυνατὸν νὰ περιπίπτωσιν εἰς τὸ δι' ὃ τιμωροῦνται ἐγκλημα ἀκουσίως. Διὰ τοῦτο τὴν πρὸς τοὺς τιμωρουμένους (τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς) φιλανθρωπικὰν συνιστᾷ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ² λέγων ὅτι πρέπει νὰ ἐπισκεπτόμεθαι καὶ νὰ παρηγορῶμεν αὐτούς.

Οἱ δὲ δικασταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν νόμων ὀφείλουσι

α') *Νὰ μελετῶσι καὶ νὰ γινώσκωσι καλῶς τοὺς νόμους καθ' οὓς θὰ κρίνωσι*, διότι ἡ ἄγνοια αὐτῶν μυρία κακὰ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ

β') *Νὰ ἐφαρμοζῶσι τοὺς νόμους ἀκριβῶς κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν* μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς δοξασίαις των

γ') *Νὰ συμπληρῶσιν ἐν ἀνάγκῃ εὐσυνειδήτως πάντοτε τοὺς τυχόν ἀσαφεῖς ἢ ἐλλειπεῖς νόμους*· καὶ

δ') *Νὰ μὴ μεροληπιῶσιν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν νόμων.*

Οὕτω μόνον ὀφείλουσι πάντες οἱ ἄρχοντες νὰ χειρίζωνται τὴν ἀνατεθεισάν αὐτοῖς ἐξουσίαν ἵνα τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως ἄρχωσι κατὰ τὸν ὄν ἔδωκεν ὄρον.

3. **Καθήκοντα ἀρχομένων πρὸς ἄρχοντας.** Οἱ ἀρχόμενοι ἢ ἄπλοὶ πολῖται ὀφείλουσι α') *Νὰ σέβωνται πάντα μὲν ἄρχοντα ἐξαιρέτως δὲ τὸν προϊστάμενον τῆς Πολιτείας* (βασιλέα, αὐτοκράτορα, πρόεδρον) ὡς ἱεράν ἐκπροσώπησιν τῆς **Δικαιοσύνης**, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τῆς **Πατρίδος**, ἣν διοικοῦσι. Τὸν σεβασμὸν τοῦτον συνιστᾷ ῥητῶς καὶ ἡ ἄγ. Γραφή λέγουσα «Τοὺς βσιλεῖς τιμᾶτε» (Α' Πέτρο. β', 17)· καὶ β') *Νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας*, ὡς ἀντιπροσώπους καὶ ἐκτε-

1 Ἡ ἄκρα δικαιοσύνη καταστᾷ ἄκρα ἀδικία.

λεστάς τῶν νόμων. Τοῦτο δὲ πράττουσιν οἱ πολῖται ὅταν ἐκπληροῦσι πάντα τὰ ὑπὸ τῶν νόμων ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, ὧν ἱερώτερον εἶναι τὸ νὰ καταβάλλωσι προθύμως τοὺς φόρους δι' ὧν πληροῦνται αἱ κοιναὶ τῆς Πολιτείας ἀνάγκαι καὶ δι' οὓς ἡ ἀγ. Γραφή λέγει: «Ἀπόδοτε πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν»¹. Οἱ τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων καθυστεροῦντες ἢ ὅλως ἀποφεύγοντες πολλαχῶς ἐγκληματοῦσι καὶ βαρέως ἀμαρτάνουσι, διότι πολλοὺς ὀμοῦ βλάπτουσι. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ οἱ λαθρέμποροι ἢ οἱ ὅπωςδῆποτε ἄλλως καταδολιευόμενοι τὰ τῆς Πολιτείας συμφέροντα, οὓς διὰ τοῦτο ἡ Πολιτεία ἀμειλίχτως τιμωρεῖ. Μόνον δὲ τότε ἐπιτρέπεται ἡ πρὸς τοὺς ἄρχοντας ἀπειθεῖα ὅταν οὗτοι τυχόν διατάξωσι τι παρὰ τὸν νόμον καὶ ὅλως ἀυθαιρέτως, διότι ὁ νόμος εἶναι πάντοτε ἀνώτερος τῶν ἀρχόντων, ἢ ὅταν τυχόν διατάξωσι τι ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθικῶν ἀντικειμένων εἰς τὸ αἰώνιον φυσικὸν δίκαιον, διότι ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀτελεῖς ἀνθρωπίνους νόμους ἴσταται ὁ τέλειος ἠθικὸς νόμος. Τότε οἱ πολῖται δύνανται νὰ ἀκολουθήσωσι τὸ τῆς ἀγ. Γραφῆς «Πειθοχρεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29).

4. **Καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων πρὸς τὴν Πολιτείαν.** Κοινὸν δὲ μέγιστον καὶ ἱερώτατον καθῆκον οἱ τε ἄρχοντες καὶ οἱ ἀρχόμενοι ὀμοῦ ἔχουσι τὴν πρὸς τὴν Πολιτείαν ἢ Πατρίδα ἀγάπην, ἥτοι τὴν φιλοπατρίαν. Κατ' αὐτὴν πάντες ἀδιακρίτως οἱ πολῖται ὀφείλουσι α') *Νὰ ἀποφεύγωσι πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ τὸ κοινὸν τῆς Πολιτείας συμφέρον* (τὴν ἐλευθερίαν, τιμὴν, πρόσδοκον κλπ. τῆς Πατρίδος), ὑπ' ὄψει ἔχοντες ὅτι ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι ὑπάρχει καὶ τὸ ἀτομικόν, τὸ ὑπερῷον δ' ὅταν τὰ κοινὰ βαίνωσι κακῶς τότε πάσχοι καὶ τὰ ἰδιαιτέρα ἐκάστου πολίτου συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἐπιχειρούντων τοιοῦτόν τι νὰ ἀγωνίζονται προθύμως καὶ μετὰ πάσης θυσίας, καὶ β') *Νὰ συντελῶσι κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Πατρίδος*, πράττοντες προθύμως καὶ μετ' αὐταπαρνήσεως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐημερίαν αὐτῆς. Ταιαύτη φιλοπατρία ἐπὶ

¹ Ῥωμ. ιγ', 7· πρβλ. καὶ Ματθ. κβ', 21 «Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ», ὅπερ καὶ εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ εἰς τὴν ὑπακοήν πρὸς τοὺς ἄρχοντας δύναται νὰ ἐφραμοσθῇ.

του ἠθικοῦ νόμου στηριζομένη σφίξει, δοξάζει καὶ κρατύνει τὰ Κράτη ὡς διδάσκει ἡ ἱστορία. Μόνον δὲ ὅσα Κράτη ἐστήριξαν τὴν φιλοπατρίαν αὐτῶν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον ἔσχον τοιαύτην φιλοπατρίαν. Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ φιλοπατρία ἣτις ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα. Τὰ τοιαῦτα Κράτη θυμαῖται ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα. Τὸ ὑπερῷον, ἡ ἀφιλοπατρία, τ. ἔ. ἡ ἰδιοτέλεια (ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀτομικοῦ μόνον συμφέροντος) καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὴν Πατρίδα ἐπήνεγκον πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸν ἐξευτελισμὸν καὶ τὴν παρχμὴν τῶν Κρατῶν. Διὰ τοῦτο τὰ πρὸς τὴν Πολιτείαν ἢ Πατρίδα καθήκοντα εἶναι τὰ ὑψηλότερα καὶ ἱερώτερα καὶ οἱ προδόται τῆς Πατρίδος ἐθεωρήθησαν ἀείποτε οἱ μέγιστοι καὶ ὄλως ἀσυγχώρητοι κακοῦργοι ¹. Ὅφείλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον ὀφείλει τοιαύτην πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν Πολιτείαν ἐν ἧ αὐτὸς ἀνήκει, τ. ἔ. τὴν Πατρίδα του.

Ἑρώτ. *Τί εἶναι Πολιτεία καὶ διὰ τί των ἐκπροσωπεῖται αὕτη; τί λέγεται Πατρίς; Τίνα τὰ μέλη τῆς Πολιτείας; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν καὶ τίνα τῶν δικαστῶν καὶ ἐκτελεστῶν; τίνα τὰ τῶν ἀρχομένων; τίνα τὰ κοινὰ πάντων πρὸς τὴν Πολιτείαν καθήκοντα; τί εἶναι φιλοπατρία; πῶς δοξάζεται καὶ μεγαλύνεται ἡ Πατρίς; πῶς θεωρεῖται ὁ προδότης τῆς Πατρίδος;*

§ 29. Καθήκοντα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

1. Ὁ ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ἠθικὸς νόμος, τὰ εὐγενέστερα τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα καὶ τὸ φύσει κοινωνικὸν αὐτοῦ ἐπέβηλον εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιδιώξῃ πλὴν τῆς οἰκογενειακῆς καὶ πολιτειακῆς συνενώσεως καὶ ἄλλο τι εἶδος, τὴν θρησκευτικὴν συνένωσιν τὴν ἀφορῶσαν τὸν ἀγιασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν μετὰ τοῦ θείου ἔνωσιν. Εἰς τὴν συνένωσιν ταύτην τῶν ἀνθρώπων στηρίζεται ἡ Ἐκκλησία, ἥς ὡσχύτως μέλος ἀποτελεῖ ὁ ἄνθρωπος. Εἶναι δὲ Ἐκκλησία ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἀγαγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς σωτήρα των καὶ ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των, ἡ σκοποῦσα τὸν ἀγιασμὸν καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ Ἐκκλησία, ὅπως ἡ Οἰκογένεια καὶ ἡ Πολιτεία, εἶναι τρόπον τινὰ νοερά τις Κοινωνία τῶν πιστῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ὑψηλὸς καὶ μέγας ἔχει καὶ

¹ Πολλοὶ μὲν τὴν προδοσίαν ἠγάπησαν τὸν δὲ προδότην οὐδεὶς

αὕτη ὅπως καὶ ἡ Πολιτεία ἴδιαν διοργανώσιν καὶ ἰδίους ἄρχοντας¹ τοὺς κλυομένους κληρικούς ἢ λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς λοιποὺς χριστιανούς ὅτινες καλοῦνται πιστοὶ ἢ λαϊκοί. Καὶ τῆς Ἐκκλησίας τὰ μέλη (κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ) ἔχουσιν ἰδιαίτερά τινε καθήκοντα εἴτε πρὸς ἄλληλα εἴτε πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας γεννώμενα ταῦτα καθήκοντα τῶν Χριστιανῶν τὰ ἐξῆς.

2. **Καθήκοντα κληρικῶν.** Οἱ κληρικοὶ ὡς ἄρχοντες τῆς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ πνευματικοὶ πατέρες τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο πρὸς μὲν τὴν Ἐκκλησίαν ὀφείλουσι προθύμως καὶ εὐσυνειδήτως νὰ ἐκπληρώσιν πασας αὐτῶν τὰς ὑποχρεώσεις ὡς πιστοὶ στρατιῶται, ἤτοι νὰ τελῶσιν εὐλαβῶς τὰς ὀρισμένους τελετάς τῆς λατρείας (§ 20) καὶ νὰ διοικῶσιν τὴν Ἐκκλησίαν κοσμίως καὶ κατὰ τοὺς κανόνες αὐτῆς, πρὸς δὲ τὸν λαὸν ὀφείλουσι νὰ προσφέρωσιν ἀνάγκως καὶ διηνεκῶς α') *Τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν.* Τὸ πρῶτιστον ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως νὰ διδάσκη τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο ἡ ἁγ. Γραφή θέλει αὐτὸν οὐ μόνον ἀπλῶς διδασκτικόν (Α' Τιμ. γ', 3) ἀλλὰ καὶ ἰσχυρὸν καὶ ἱκανὸν ῥήτορα ὥστε καὶ ἀντοχὴν νὰ ἔχη ἐν τῷ λόγῳ καὶ προσελκυστικὴν καὶ πιστικὴν πρὸς τοὺς ἀντιλεγόντας καὶ ἀντιφρονούντας δύναμιν (Τίτ. α', 9). Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ὀφείλει νὰ εἶναι κάτοχος τῆς ἀναγκαιᾶς παιδείας καὶ νὰ καλλιερῆ αὐτὴν διὰ διηνεκοῦς μελέτης καὶ ἀσκήσεως, ἄλλως ἀδύνατον νὰ κηρύξη ἐπιωφελῶς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ διδασκτικὴν μόρφωσιν τῶν κληρικῶν καὶ αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία φροντίζει καὶ ἡ Πολιτεία μεριμνᾷ ὡς ἔχουσα καὶ αὕτη καθήκον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι εἰς αὐτὴν εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν β') *Τὸ καλὸν παράδειγμα αὐτῶν.* Ἄν ἡ δύναμις τοῦ παραδεί-

1 Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἴδιόν τι πνευματικὸν Κράτος ἐν Κράτει καὶ ὑποτάσσεται μὲν τῇ Πολιτεῖα ὁρατῶς ἐκ ἀμφανομένη ἀλλ' ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς πνευματικῷ κύκλῳ, ἤτοι ἡ ἄρατος Ἐκκλησία εἶναι ἀνωτέρα πάσης ἐξουσίας ὡς ὑπερκόσμιος διὰ ταύτην σέβονται καὶ πρέπει νὰ σέβωνται καὶ νὰ τιμῶσι πάντες ἀνεξαίρετως. Ἡ διαφορὰ τῆς πολιτείας ἀπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν Πολιτεία σκοποῦσα νὰ ὑπερασπίῃ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ νὰ κωλύῃ πᾶσαν βλάβην αὐτῶν δικαιοῦται νὰ μεταχειρίζεται καὶ τὴν βίαν ἢ δὲ Ἐκκλησία, τὸναντίον, σκοποῦσα νὰ διδάσκη, νὰ φωτίῃ καὶ νὰ σώῃ τοὺς ἀνθρώπους οὔτε δύναται οὔτε δικαιοῦται νὰ μεταχειρισθῇ τὴν βίαν ἀλλ' ὡς μόνον ὄπλον ἔχει τὸν λόγον καὶ τὴν πειθῶν.

γματος είναι ἀναμφισβητήτως πάντοτε μεγάλη (§ 14, 35) προκειμένου περί κληρικῶν εἶναι μεγίστη. Ὁ κληρικός ὀφείλει νὰ παρέχη ἕλον τὸν βίον αὐτοῦ τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς, διότι εἶναι οἷονεὶ ὁ λύχνος τῆς Ἐκκλησίας ὁ φωτίζων πάντας τοὺς χριστιανούς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἄγ. Γραφή θέλει αὐτὸν ἀνέγκλητον καὶ ἀνεπίληπτον νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην καὶ αἰσχροκερδῆ, ἄμαχον καὶ ἀφιλάργυρον καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἀπὸ τῶν ἐξωθεν ἔχοντα (Α' Τιμοθ. γ'. 1-8)· ἐν γένει δὲ τύπον τῶν πιστῶν (χριστιανῶν) ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνεΐᾳ (Α' Τιμ. δ', 12). "Ἄν μὴ εἶναι τοιοῦτος ὁ κληρικός ἡ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ὅσον καὶ ἂν εἶναι καλὴ οὐδεμίαν δύναμιν θὰ ἔχη. Διὰ τοῦτο εἶναι προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικός ἢ ὁ σοφὸς καὶ φαῦλος, διότι ἡ φαυλότης καθιστᾷ αὐτὸν ὅλως ἄχρηστον.

3. **Καθῆκοντα λαϊκῶν.** Οἱ λαϊκοί, ὡς πνευματικὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ὀφείλουσι α') *Νὰ σέβωνται* τοὺς κανόνας καὶ τὰς διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἄλλως ἀπειλεῖται αὐτὴ ἡ ὑπαρξὶς καὶ συντήρησις καὶ προαγωγή αὐτῆς· β') *Νὰ ἀκροῶνται προθύμως* τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ νὰ μετέχωσιν εὐλαβῶς τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ γ') *Νὰ τιμῶσι καὶ νὰ σέβωνται* τοὺς λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ προσορισμοῦ αὐτῶν καὶ διὰ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν εὐχὰς τῶν, κατὰ τὴν ἄγ. Γραφὴν λέγουσαν «Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπέικετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες» Ἐβρ. ιγ', 17.

4. **Κοινὰ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν καθῆκοντα.** Πάντα ἀδιακρίτως τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλουσι α') *Πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν* εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Διὸ δικαίως ἢ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἐγκλημα κατ' αὐτῆς καὶ δεῖγμα μεγάλης ἀγνωμοσύνης πρὸς τὴν πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατήσαντα· β') *Ζῆλον ὑπὲρ τῆς δόξης καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς Ἐκκλησίας* μετ' αὐταπαρνήσεως καὶ μάλιστα ὅταν αὕτη κινδυνεύῃ· καὶ γ') *Μέριμναν* πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ὅπως ταχύτερον αὕτη ἐπιτύχη τοῦ ὕψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Διὸ προθύμως πάντες οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ δαπανῶσιν ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ περὶ ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως ναῶν καὶ περὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

Ὅταν τὰ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ταῦτα καθήκοντα τῶν τε κληρικῶν καὶ τῶν λαϊκῶν ἐπιμελῶς ἐκπληροῦνται καὶ ἡ Ἐκκλησία λαμπρύνεται καὶ δοξάζεται καὶ ἡ κοινωνία καὶ ἡ Πολιτεία ἠθικοποιοῦνται καὶ εὐημεροῦσιν.

Ἔρωτ. Μόνον τὴν οἰκογενειακὴν καὶ τὴν πολιτειακὴν συνένωσιν ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος; τί εἶναι χριστιανικὴ Ἐκκλησία; τίς ἡ διοργάνωσις καὶ τίνα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν κληρικῶν; τίνα τὰ καθήκοντα τῶν λαϊκῶν; τίνα τὰ κοινὰ καθήκοντα κληρικῶν καὶ λαϊκῶν;

§ 30. Πρακτικὰ παραγγέλματα.

- 1 Ἀγάπα εἰλικρινῶς τὸν πλησίον σου·
 - 2 Σέβου τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον σου (ζωὴν, τιμὴν, περιουσίαν)·
 - 3 Εὐεργέτει τοὺς δεομένους λόγῳ καὶ ἔργῳ·
 - 4 Φέρου πρὸς πάντας εὐαρέστως καὶ ἀδόλως ἀποφεύγων τὴν τραχύτητα, τὴν περιφρόνησιν, τὸ δηκτικόν·
 - 5 Παρατήρει μᾶλλον τὴν ἀρετὴν καὶ τὰ προτερήματα ἢ τὴν κακίαν καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων·
 - 6 Νόμιζε πάντα ἄνθρωπον χρηστὸν καὶ τίμιον μέχρι τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου·
 - 7 Φεῦγε τὴν ὑπόψιν τὴν ἐν σοὶ ἀλόγως διεγειρομένην ἢ παρ' ἄλλων σοὶ ἐμπνεομένην·
 - 8 Πρόσεχε εἰς τὰς περὶ τοῦ πλησίον σου κατεσπευσμένας κρίσεις τῶν ἄλλων·
 - 9 Μὴ κρίνε πάντοτε ὅλον τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου ἐκ μιᾶς καὶ μόνης πράξεώς του·
 - 10 Κρίνε πάντοτε τοὺς ἄλλους ἐκ τῶν ἔργων μᾶλλον ἢ ἐκ τῶν λόγων μόνον.
- Τούτων τηρουμένων ἐκλείπει πᾶν κακὸν καὶ βασιλεύει ἡ εἰρήνη, ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐδαιμονία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Ἐκτός τῶν πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα, οἷον νὰ ἀγαπᾷ ἑαυτόν, νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ζωῆς του, περὶ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεώς του, περὶ ἀποκτήσεως καὶ διατηρήσεως τῆς περιουσίας του καὶ περὶ τῆς ὑπολήψεώς του.

§ 31. Ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπη ἡμῶν συμπληροῦται διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον (§ 22) ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς, οἵτινες ὡσαύτως φέρομεν ἐν ἡμῖν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς μετὰ τοῦ πλησίον, μεθ' οὗ εἴμεθα ἀδελφοὶ (§ 2) καὶ ἀποτελοῦμεν οἰνοὶ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Θεοῦ. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγουσα «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» ὑπονοεῖ ὡς ἀναγκαιῶς προϋπάρχουσαν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην, ἣν καὶ θεωρεῖ ὡς μέτρον τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης ἡμῶν.

2. Κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὅ,τι ἐν ἡμῖν εἶναι: ἄξιον ἀγάπης καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας αὐτοῦ, οἷον νὰ ἀγαπῶμεν τὴν σύνεσιν, τὸ πνεῦμα μᾶλλον ἢ τὸ σῶμα, τὴν ὑπόληψιν μᾶλλον ἢ τὴν ἀπόλαυσιν, νὰ ἐκτιμῶμεν μὲν τὰ προτερήματα ἡμῶν νὰ μὴ ὑπερτιμῶμεν ὅμως αὐτά, ἅμα δὲ νὰ ἀνομολογῶμεν καὶ τὰς ἐλλείψεις ἡμῶν. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα μετριόφρονες καὶ οὐχὶ υπερῆφανοι, διότι ἡ υπερηφάνεια ἀποδεικνύουσα ἔλλειψιν τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης εἶναι κακία ἐν ᾧ τούναντίον ἡ μετριοφροσύνη ἀποδεικνύουσα λογικὴν καὶ συνετὴν ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς εἶναι μεγάλη ἀρετή. Ἀνάγκη ὅμως ὅπως προσέχωμεν νὰ μὴ μεταβάλλεται ἡ μετριοφροσύνη ἡμῶν εἰς ἐξευτελισμόν, διότι ὁ ἐξευτελιζὼν ἑαυτὸν διὰ ποταπῶν μέσων (κολακαίας, ἐπαίτειας, θαυμάτων) ἀποβάλλων τὴν ἀξιοπρέπειάν του δὲν ἀγαπᾷ ἑαυτόν λογικῶς· ὁ τοιοῦτος δὲν εἶναι μετριόφρων ἀλλ' εὐτελής.

Ὡσαύτως ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη δὲν πρέπει νὰ προσκρούῃ εἰς

τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν ἢ νὰ προσβάλλῃ τὰ δικαιώματ^α τῶν ἄλλων, διότι τότε κερτατᾶ φιλαυτία, ἣτοι ὑπέμετρος καὶ ἄδικος ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἣτις εἶναι ἀρχὴ ὀλεθρῆς (§ 13, 4) ἅτε καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην προσκρούουσι. "Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς λογικῶς καὶ δικαίως.

Ἐρωτ. Τίνα καθήκοντα ἔχομεν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς; πῶς συμπληροῦται ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν; διὰ τί ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ἑαυτοὺς; πῶς ἐπιβάλλει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην ἡ ἀγ. Γραφή; πῶς πρέπει ἀληθῶς νὰ ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς; τί εἶναι μειριοφροσύνη καὶ τί ἀλαστοεῖα; ἀπὸ τίνος πρέπει νὰ προφυλάσσεται ὁ μειριόφρων; τί εἶναι φιλαυτία;

§ 32. Διατήρησις τῆς ζωῆς ἡμῶν.

1. Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς ἀγάπης πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐκπηγάζει ἀναγκάτως τὸ καθήκον τοῦ νὰ σεβώμεθα καὶ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν ἡμῶν, ὡς τὸ πολυτιμότεον ἡμῶν ἀγαθόν, ὡς τὸ ἀγώτερον τοῦ Θεοῦ δῶρον, ὡς τὴν ἱεράν παρκαταθήκην τοῦ Θεοῦ τὴν αὐτῷ καὶ μόνῳ ἀνήκουσαν ἡμῖν δὲ ἐμπιστευθεῖσαν. Τοῦτο δὲ πράττομεν ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὴν ἐπιδιώκωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς.

Τὸ σπουδαῖον τοῦτο καθήκον ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος δι' ὃν λόγον ἐπιβάλλει καὶ τὸ καθήκον τοῦ σεβέσθαι τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον (§ 23), διότι δηλ. ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐν ἡμῖν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ ἀπαγορεύουσα ἡμῖν διὰ τῆς ἐντολῆς «Ὁὐ φονεύσεις» τὴν ἀφαιρέσιν τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον ἀπαγορεύει ἡμῖν ἐν ταυτῷ καὶ τὴν ἀφαιρέσιν τῆς ἰδίης ἡμῶν ζωῆς. "Ὅθεν ὅπως ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων οὕτως ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν παντὶ τρόπῳ καὶ τὴν ἰδίαν ἡμῶν ζωὴν.

2. Τὰ ἐναντία τῷ καθήκοντι τούτῳ. Πρὸς τὸ καθήκον τοῦτο Α' ὅσοι εἴτε ἀπὸ σκοποῦ εἴτε ἐξ ἀμελείας εἴτε δι' ὅσον δήποτε ἄλλον λόγον παραμελοῦσι τὴν ζωὴν αὐτῶν καὶ δὲν λυμβάνουσι τὰ ἀπαιτούμενα προφυλακτικὰ μέτρα ὑπὲρ αὐτῆς καὶ ἐν γνώσει βεβαίου κινδύνου· Β' ὅσοι αὐτοκτονοῦσιν· εἶναι δὲ αὐτοκτοεῖα ἡ ἐξ ἀπελπισίας καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροκίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίης ἡμῶν ζωῆς ὅπως

ἄπλλαγῶμεν τῶν βαρῶν καὶ καθηκόντων τοῦ βίου. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἐκ τῶν βδελυρωτέρων καὶ ἀσεβεστέρων ἐγκλημάτων καὶ ὅλος ἐναντίον τῷ ἠθικῷ νόμῳ, διότι ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν καὶ ἀχαριστίαν πρὸς τὸν Θεόν, παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ ὁποίου ἀφαιρεῖ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἐξ ὅσων οὗτος ἔδωκε τῷ ἀνθρώπῳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Κοινωνία βδελύσσεται τὴν αὐτοκτονίαν καὶ ἡ Πολιτεία ἀπαγορεύει καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀποστρέφεται ἀποστεροῦσα τοὺς αὐτοκτονοῦντας πάσης ἐπικηδείου τιμῆς. Ἄγουσι δὲ εἰς τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο ἐγκλημα α') ὁ ἀκόλαστος καὶ ἄσωτος βίος ὀδηγῶν τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν ἐκνευρισμὸν, τὴν ἔνδειαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, ἐξ ὧν προέρχεται ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἀηδία τοῦ βίου· ἀπὸ πάντων τούτων σώζουσι τὸν ἀνθρώπον ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐνάρετος ἐν γένει βίος· β') τὰ ἀχαλίωνα πάθη ὡς καὶ τὰ ἐκ τούτων προερχόμενα πολλάκις σωματικὰ τοιαῦτα, ἀφ' ὧν ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει πάντοτε ἐπιμελῶς νὰ προφυλάσσεται· γ') ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐπερχομένη ἐν τοῖς δυστυχήμασι δειλία καὶ ἀπελπισία· διὰ τοῦτο ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν εὐσεβέστερος ἵνα δύναται νὰ εἶναι γενναῖος ὄψυχος ἐν τοῖς δυστυχήμασι δεχόμενος καὶ ὑπομένων ἀγογγύστως ὡς πατρικὰς τιμωρίας πᾶν δυστύχημα καὶ μὴ ἀπελιζόμενος (§ 17 3 γ').

Ἡ ἐκ τοῦ ἐγκλήματος τῆς αὐτοκτονίας εὐθύνη μετριάζεται μόνον ὅταν αὕτη γίνεται ἔνεκα διανοητικῆς διαταράξεως τοῦ αὐτοκτονοῦντος δυναμένου τότε νὰ κριθῇ ἐπεικῶς πως.

3. **Περίστασις αὐτοθυσίας.** Ἄλλ' ἂν ἡ μὴ προφύλαξις τῆς ζωῆς ἡμῶν εἶναι ἐγκλημα καὶ ἀπαγορεύεται ὑπάρχουσιν ὅμως περιστάσεις τινὲς καθ' ἃς ὀφείλομεν νὰ ἐκθέτωμεν εἰς βέβαιον κίνδυνον τὴν ζωὴν ἡμῶν ὅταν ἄλλα ἀγαθὰ ἱερώτερα τῆς ζωῆς ἐπιβάλλωσι τὴν αὐτοθυσίαν ταύτην· τοιαῦται περιστάσεις εἶναι α') "Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ἀρετὴ ἡμῶν, ὅταν λ. χ. βιάζώμεθα δι' ἀπειλῆς τῆς ζωῆς μας νὰ πράξωμεν ἀθέμιτον τινα πρᾶξιν ὅπως ἀντικειμένην τῷ ἠθικῷ νόμῳ (λ. χ. νὰ ψευδορκήσωμεν) ὀφείλομεν νὰ προτιμήσωμεν ὑπερασπιζόμενοι τὴν ἀρετὴν ἡμῶν νὰ δίκαιονδυνεύσωμεν καὶ τὴν ζωὴν μας, ἥτις ἄνευ ἀρετῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Οὕτως ἀπέθανον πολλοὶ μὴ θελήσαντες νὰ ἀρνηθῶσι τὰς ἀρετὰς αὐτῶν. β') "Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ ἢ ἡ ἀρετὴ ἄλλων, ἰδίως δὲ τῶν οἰκείων, διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἥς πρέπει πάντοτε νὰ ἐμφορῆται ὁ ἀληθὴς χριστιανός. Ἡ τοιαύτη ἀγάπη

εἶναι ἡ εὐγενεσττέρα καὶ τελειοτέρα· «Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει ἵνα τι; τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἢ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» λέγει ὁ Σωτὴρ (Ἰωάν. ιε', 13)· καὶ γ' Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ Πατὴρ ἢ ἡ Ἥστις καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπερασπίσωμεν αὐτάς διὰ τῆς θυσίας τῆς ζωῆς ἡμῶν. Τὸ καθήκον τοῦτο εἶναι τὸ ὕψιστον παντὸς ἀνθρώπου, διότι ἡ Πίστις καὶ ἡ Πατὴρ εἶναι τὰ πολυτιμότερα τοῦ ἀνθρώπου κτήματα. Διὰ τοῦτο τὸ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀποθνήσκειν οὐ μόνον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς ἐθεωρήθη ὁ ἐνδοξότατος θάνατος. Αἰωνία δε πάντοτε εἶναι ἡ μνήμη τῶν ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀγωνιζομένων καὶ ἀποθνησκόντων. Μόνον εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς ταύτας περιστάσεις ἐπιτρέπεται ἡ αὐτοθυσία εἰς πᾶσαν δ' ἄλλην περιστάσιν εἶναι ἔγκλημα καὶ ἀπαγορεύεται.

Ἐρωτ. Τί ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν; πῶς προφυλάττομεν τὴν ζωὴν ἡμῶν; διὰ τί ἐπιβάλλεται ἡμῖν τὸ καθήκον τοῦτο; ποιοὶ πράττουσιν ἐναντίον τῷ καθήκοντι τούτῳ; τί εἶναι αὐτοκτονία; διὰ τί ἀπαγορεύεται αὕτη; τίνα τὰ προκαλοῦντα αὐτήν; πότε αὕτη δικαιολογεῖται πῶς; ἐπιβάλλεται ἡ αὐτοθυσία; εἰς ποίας περιστάσεις ἐπιβάλλεται;

□

§ 33. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ σώματος ἡμῶν.

1. Ἐπειδὴ τὸ σῶμα εἶναι τὸ ὄργανον καὶ κατοικήτηριον τῆς ψυχῆς, ἥτοι τῆς ζωῆς, ἡμῶν¹, διὰ τοῦτο πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν ὑγιὲς καὶ ἀκμαῖον τὸ σῶμα ἡμῶν. Κατορθοῦται δὲ ἡ διατήρησις τῆς ὑγιείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος ἡμῶν δι' ἀποφυγῆς μὲν παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὸ δι' ἐπιδιώξεως δὲ παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ ὠφελήσῃ αὐτό. Καὶ βλάπτουσι μὲν τὸ σῶμα ἡ *μαλθακότης*, ἥτις ἐξασθενίζει αὐτό, τὰ *σφοδρὰ ψυχικὰ πάθη*, ἅτινα διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, ἡ *ἀκολασία*, ἡ *πολυφαγία*, ἡ *πολυποσία*, ἡ *υπερκόπωσις* καὶ *πᾶσα ἄλλη κατάχρησις*, ἅτινα ἐξαντλοῦσι τὰς σωματικὰς δυνάμεις· ἔτι δὲ ἡ *ἀργία*, ἡ *ὀκνηρία*,

¹ Ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ δύο οὐσιωδῶς διαφόρων μερῶν, τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος. Ἐφ' ὅσων τὸ πνεῦμα εἶναι ἠνωμένον μετὰ τοῦ σώματος ἀποτελεῖ μετ' αὐτοῦ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ λέγεται τότε *συνῆθως ψυχὴ* κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ σῶμα. Διὰ τοῦτο *ψυχὴ* καὶ *ζωὴ* καταντῶσι συνώνυμα (Μαθτ. ις'. 26 καὶ Ἰωάν. ιε', 13).

ἡ στενοχωρία, ἡ ἀκαθαρσία καὶ ἐν γένει πᾶσα ὀλιγοψία ὠφελοῦσι δὲ τὸ σῶμα πᾶσα σωματικὴ ἄσκησις καὶ μάλιστα ἡ διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια, ἡ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία, ἡ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία, ἡ φιλοπονία, ἡ ἀνάλογος καὶ μεμετρημένη ἐργασία, ἡ καθαρότης καὶ ἐν γένει πᾶσα περιποίησης. Κυρίως ὅμως τὴν ὑγιειαν καὶ εὐεξίαν τοῦ σώματος ἐπιτυγχάνομεν διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἥτις εἶναι διὰ τοῦτο ἐκ τῶν σπουδαιότερων πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγείας καθηκόντων. Διὰ τῆς γυμναστικῆς τὸ σῶμα ἀσκούμενον ἀδρύνεται καὶ σκληραγωγεῖται, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀντέχη εἰς πᾶσαν ἐργασίαν, ὅσον βαρετὰ καὶ ἂν εἶναι, καὶ νὰ ὑπομένῃ πάντα κόπον. Ἡ τοιαύτη δὲ εὐεξία καὶ ῥώμη τοῦ σώματος εἶναι ἀναγκαίαι οὐ μόνον εἰς τοὺς ἄνδρας, διότι ἐκτελοῦσι πολλὰς ἕνεκα τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν βαρείας καὶ ἐπιμύχθους ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς γυναῖκας, διότι καὶ αὗται ἔχουσι ἀνάγκην ῥωμαλέου σώματος καὶ ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ ἵνα γεννώσι ῥωμαλέα καὶ εὐρωστα τέκνα, ὅπερ εἶναι πολλαχῶς σπουδαῖον καθῆκον τῆς μητρός. Τέλος ἐὰν παρὰ πάσας τὰς προφυλάξεις ἡμῶν ταύτας ἤθελε πάθει ἡ ὑγίεια ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀπελπίζωμεθα ἀλλὰ τῷ Θεῷ πεποιηθότες νὰ μεταχειριζώμεθα ἀκόπως καὶ πάντα τὰ μέσα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

***Ερωτ.** Τι ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν; πῶς κατορθοῦται ἡ ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ σώματος; τίνα βλάπτουσι τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν ταύτης; τίνα ὠφελοῦσιν; διὰ τί ἡ γυμναστικὴ εἶναι ἀναγκαία; τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν ἐν περιπτώσει ἀσθενείας ἡμῶν;

§ 34. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ πνεύματος ἡμῶν.

1. Ἄν ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ἐπιβάλλει τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν τοῦ σώματος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ζωῆς ἡμῶν πολὺ περισσότερον ἐπιβάλλει ἀναγκαιῶς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν, διότι τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, ἡ εἰκὼν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πνεῦμα εἶναι σπουδαιότερον τοῦ σώματος ὀφείλομεν καὶ αὐτοῦ τὴν ἀνάπτυξιν νὰ θεωρῶμεν πολὺ σπουδαίαν. Τοῦτο ἐπιβάλλει καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Τί ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ

την δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιώθη ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ. 15', 26. Πρβλ. καὶ Μαρκ. 6', 36).

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν (καρδίαν) ἢ πνευματικὴ ἡμῶν ἀνάπτυξις κατάρθουται διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῶν δύο τούτων.

2. Ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ (ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις) εἶναι θεωρητικὴ, γίνεται δηλ. δι' ἀσκήσεως τοῦ νοῦ εἰς πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ νὰ οἰζύνη αὐτόν. Καταλληλότατον δὲ μέσον ἀσκήσεως καὶ διαφωτίσεως τοῦ νοῦ εἶναι ἡ παιδεία καθόλου ἰδίως ὅμως ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις ἡμῶν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν προθύμως νὰ ἐκπαιδευώμεθα καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν πρὸς τὴν παιδείαν ἀγάπην, ἥτοι τὴν φιλομάθειαν, νὰ ἀποφεύγωμεν δὲ τὴν ἀμάθειαν καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀμβλύῃ καὶ νὰ βλάψῃ τὸν νοῦν ἡμῶν καὶ νὰ ἐπισκοτίσῃ τὴν διάνοιαν.

3. Ἀνάπτυξις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ συνδέεται ἀναποσπάστως καὶ νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως ἡμῶν, διότι νοῦς πεφωτισμένος ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ μάλιστα καὶ ἐπιβλαβής. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως ἡμῶν εἶναι πρακτικὴ, τ. ἔ. γίνεται διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ. Καὶ τὸ μὲν ἀγαθόν, ἥτοι πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, διαπλάττει τὴν καρδίαν καὶ διαμορφώνει τὴν θέλησιν ἡμῶν ἰδίως κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ δὴ κατὰ τὴν ἀνατροπὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν παιδίων, αἵτινες διὰ τοῦτο πρέπει νὰ στηρίζωνται ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων καὶ ἐπὶ καλοῦ παραδείγματος. Τὸ δὲ καλόν, ἥτοι πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν νόμον τοῦ καλοῦ¹, συμπληροῦν τὴν διάπλασιν τῆς καρδίας καλλύνει καὶ ἀναπτύσσει αὐτὴν καὶ ποδηγετεῖ οὕτω καὶ διαμορφώνει τὴν θέλησιν ἡμῶν. Τότε ἡ διαμόρφωσις τῆς καρδίας γίνεται τελεία, τότε ἡ καρδία πλη-

¹ Νόμος τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ ἁρμονικὴ καὶ συμμετρικὴ διαίρεσις τοῦ χρόνου καὶ χώρου, περιλαμβάνει δὲ τὴν καλλιτεχνίαν ἐν γένει (πλαστικὴν, ζωγραφικὴν, μουσικὴν). Εἶναι δὲ τὸ καλὸν συγγενὲς τῷ ἀγαθῷ διότι ἔχει καὶ ἐκεῖνο ἐν ἑαυτῷ, ὅπως καὶ τοῦτο. τὴν τελειότητά.

ροῦται αἰσθημάτων εὐγενῶν καὶ γενναίων καὶ ἀναπτύσσεται ἐν αὐτῇ διὰ μὲν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιδράσεως ἢ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ἔρως πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθόν, τὴν θεῖαν τελειότητα, διὰ δὲ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ καλοῦ ὁ ἔρως πρὸς τὸ καλόν, τὴν καλλιτεχνίαν, τὴν ἀνθρωπίνην τελειότητα¹.

Οὕτω διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ διαπλαττομένη ἡ καρδία ἐπιδραῖ καὶ ἐπὶ τοῦ νοῦ ἡμῶν καὶ οὕτω προάγονται αἱ πνευματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, δι' ὧν κυρίως οὗτος ἐξευγενίζεται καὶ τελειοποιεῖται.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνάμεων (νοῦ καὶ καρδίας) εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιότερων καθηκόντων ἡμῶν.

Ἔρωτ. *Τί ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα ἡμῶν; τί εἶναι τὸ πνεῦμα ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν; τί διακρίνομεν ἐν τῷ πνεύματι; διὰ τί νος μέσου κυρίως κατορθοῦται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ; διὰ τί νος κατορθοῦται ἡ ἀνάπτυξις τῆς καρδίας; πῶς προάγονται αἱ πνευματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις; εἶναι τοῦτο σπουδαῖον;*

§ 35. Ἀπόκτησις καὶ διατήρησις τῆς περιουσίας ἡμῶν.

1. Ἐπειδὴ ἐκ τῶν σπουδαιότερων μέσων τῆς σωματικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἥτοι τῆς ζωῆς ἡμῶν, εἶναι καὶ ἡ περιουσία ἡμῶν, διὰ τοῦτο τὸ γενικὸν καθήκον τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ ἀγάπης ἐπιβάλλει ἡμῖν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα (Β' Θεσσαλ. γ', 12) πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας καὶ νὰ αὐξάνωμεν καὶ νὰ διατηρῶμεν αὐτήν· πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ τὰ μέσα τῆς διατηρήσεως τῆς περιουσίας ἵνα μὴ ποτε προσκρούωμεν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον.

2. Ἀπόκτησις περιουσίας. Πρὸς ἀπόκτησιν καὶ αὐξήσιν τῆς περιουσίας ἡμῶν ἔχομεν καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα διηνεκῶς τὸ καθήκον

1 Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν (ἁρμονία, συμμετρία), ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει εἰς ἡμᾶς τὴν θεῖαν τελειότητα, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ θεοῦ κάλλους καὶ ὁ ἀγαπῶν τὸ καλὸν ὑψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐμπνέεται ὑπ' ἀγάπης πρὸς τὴν τελειότητα αὐτὴν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἥτοι τὸ ἀγαθόν.

τοῦτο τῆς ἐργασίας ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικός νόμος καί πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς ἡμῶν καί πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀργίας, ἥτις μήτηρ οὐσα πάσης κακίας ἄγει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ψεῦδος, τὴν κλοπὴν, τὸν φόνον καὶ ἄλλα ἐγκλήματα. Τοῦτο δ' ἐννοεῖ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγουσα «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Ἄλλ' ἡ ἐργασία αὕτη πρέπει α') νὰ μὴ εἶναι ἐξευτελιστική, διότι προσκρούει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην· β') νὰ μὴ προσκρούῃ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις καὶ πᾶν ὅ,τι ἀντιβαίνει τῷ ἠθικῷ νόμῳ πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν τῆς ἐργασίας ἡμῶν· ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ εἶναι τίμιος ἐν τῇ ἐργασίᾳ του ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸ ζῆν μόνον διὰ τοῦ ἰδρωτός καὶ διὰ τῆς ἐντίμου ἐργασίας του καὶ γ') νὰ μὴ εἶναι δυσανάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν ἵνα μὴ καταπονηθῇ καὶ φθίρῃ τὴν ὑγιειαν ἡμῶν, ὑπερ εἶναι ἐναντίον τῷ σκοπῷ τῆς ζωῆς ἡμῶν (Πρὸβλ. καὶ § 24 σημ.). Μόνον οὕτω πρέπει νὰ ἀποκατᾶται ἡ περιουσία ἵνα εἶναι θεμιτὸν μέσον διατηρήσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν.

3. Διαχειρίσις τῆς περιουσίας ἡμῶν. Μείζων προσοχὴ ἀπαιτεῖται ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν, διότι αὕτη παρέχει πολλάκις μείζονας δυσκολίας καὶ μείζονας κινδύνους. Ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτείαν, διότι ταῦτα εἶναι ἀδικήματα καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ κατὰ τῶν οἰκείων ἡμῶν· ἀντὶ τούτων τῶν κακῶν ὀφείλομεν νὰ ἀκολουθῶμεν τὴν μέστην ὁδόν, τὴν οἰκονομίαν, ἥτοι νὰ δαπανῶμεν ἐν μέτρῳ καὶ ἀνελθῶμεν τῶν δυνάμεων καὶ τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν θέσεως· ἐν γένει δὲ ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζόμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν λογικῶς ἀνδεικνυμένοι πάντοτε ἀνώτεροι τοῦ χρήματος καὶ οὐχὶ δοῦλοι αὐτοῦ μὴ λησμονοῦντες δὲ καὶ τὰ καθήκοντα τῆς φιλαργυρίας.

Ἔρωτ. Τι ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικός νόμος ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν ἡμῶν; πῶς ἀποκτῶμεν τὴν περιουσίαν; τί εἶναι ἡ ἐργασία; ποίᾳ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐργασία; τί πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς ἐργασίας ἡμῶν καὶ τί νὰ μεταχειριζόμεθα; τίς διαχειρίζεται καλῶς τὴν περιουσίαν του;

§ 36. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν.

1. Μετὰ τὴν ζωὴν πολυτιμότερον ἀγαθὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ τιμὴ αὐτοῦ, τ. ε. ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἄλλων ὑπόληψις· τὴν δ' εἶναι ἡ ἀξία τῆς ὑπολήψεως ὥστε ἐξ αὐτῆς ἐξακτᾶται πᾶσα ἐνέργεια καὶ πρόοδος ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου· οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἄνευ ὑπολήψεως. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦ καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει (μᾶλλον) ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ» (Σοφ. Σειρ. μα', 12. Πρβλ. καὶ § 25). «Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν, ἥτοι νὰ ἔχωμεν φιλοτιμίαν.

2. Τὴν φιλοτιμίαν δὲ ἔχομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τὸν ἔπαινον τῶν ἄλλων ἀλλ' ἐμπνεόντες αὐτοῖς τοῦτον διὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ τιμῶν ἡμῶν πράξεων καὶ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, οἷον διὰ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους κλπ. (Πρβλ. § 7. 3 ὑποσημ.). Ἄν δὲ τυχὸν προσβληθῇ ἡ ὑπόληψις ἡμῶν ὀφείλομεν, εἰ δυνατόν, νὰ διορθώσωμεν τὴν προσβολὴν διὰ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς σιωπῆς, ἐν ἀνάγκῃ δὲ νὰ ὑπερασπίσωμεν τὴν ὑπόληψιν ἡμῶν διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ Ἡ ὑπεράσπισις ὅμως αὕτη πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ μετριοπαθείας, δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας· μόνον διὰ τῆς μετριοπαθείας καὶ τῆς μετριοφροσύνης δυνάμεθα νὰ ἐπισύρωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, τοῦναντίον, διὰ τῆς ἀλαζονείας καὶ μεγαλαυχίας καταστρέφομεν αὐτήν. Ἡ ἔλλειψις τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἐν τῇ ζητήσει καὶ διατηρήσει τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν μεταβάλλει τὴν φιλοτιμίαν εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι ἡ ἐπιβλητικὴ ἀπαίτησις τιμῆς καὶ διακρίσεως ἡμῶν παρὰ τῶν ἄλλων· ὁ φιλόδοξος ἀποτυγχάνων ἐξοργίζεται κατὰ τοῦ μὴ τιμῶντος αὐτὸν καὶ μισεῖ αὐτόν, ἐὰν δ' ἔχῃ δυνάμιν τινα δυνατόν νὰ γίνῃ σφόδρα ἐπιβλαβής, διότι καταφεύγει εἰς τὸ ψεῦδος καὶ τὴν συκοφαντίαν, ἀποτυγχάνων δὲ καὶ τούτων πληροῦται μανίας καὶ ἐκδικήσεως. Βδελυρὸν τῷ ὄντι ἦθος καὶ ἀποτρόπαιον ἡ φιλοδοξία καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν αὐτήν. Τοιαύτην φιλοδοξίαν ἔχουσι οἱ ἀλαζόνες καὶ ἐγωισταί· τοιαύτην εἶχον καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες ἐφίλου τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δεῖπνοις καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ

τοὺς ἀσπασμοὺς (χαίρετισμοὺς) ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ (τὸ) καλεῖσθαι
Ῥαββί, Ῥαββί» (Ματθ. κγ', 6).

Ἔρωτ. Ἔχει ἀξίαν ἡ ὑπόληψις ἡμῶν; τί λέγει ἡ ἀγ. Γραφή; τί ἐπιβάλλει
ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς πρὸς τὴν ὑπόληψιν ἡμῶν αὐτῶν; πότε εἶναι τις φιλότι-
μος; πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἡ ὑπεράσπισις τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν; τί εἶναι φιλο-
δοξία καὶ τίνας ἔχουσιν αὐτήν;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ταῦτα εἶναι τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς· οὔτε δύσκολα οὔτε ἀδύνατα, εὐκολώτατα μάλιστα ἔταν ὑπάρχει καλὴ θέλησις. Ὁ ἀκολουθῶν αὐτὰ βεβαίως καὶ χριστιανὸς καλὸς ἀποβαίνει καὶ πολίτης ἄριστος καθίσταται ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος.

Γένοιτο !

Τ Ε Λ Ο Σ

Σημείωσις. Τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τοῦ περιεχομένου ἠκολουθήσαμεν ἵνα μὴ παρεκκλίνωμεν οὐσιωδῶς τοῦ προγράμματος. Φρονούντες ὁμως ὅτι ἡ ἀκριβεστάτη τήρησις τοῦ προγράμματος θὰ προσέκρουεν ὅπως δῆποτε εἰς τὴν φυσικὴν τῶν πραγμάτων ἔκθεσιν ἐπηνέγαμεν ἐλαχίστας τινὰς τροποποιήσεις, τὰςδε·

Τὴν § 8 προντάξαμεν τῆς 9 ἵνα μὴ τῆς ἐξετάσεως τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων ἀποχωρισθῇ ἡ ἐξέτασις τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως αὐτῶν·

Τὴν § 18 ἐτάξαμεν μετὰ τὰς §§ 15, 16 καὶ 17, διότι ἡ εὐσέβεια σιγηρίζεται ἐπὶ τῆς πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος·

Τὴν § 26 περὶ εὐεργεσίας μετερορθμίσαμεν πως καὶ συνεπληρώσαμεν.

Τὴν § 27 περὶ Οἰκογενείας ὡσαύτως.

Πρὸς τούτοις φρονοῦμεν ὅτι ὀρθότερον εἶναι νὰ προταχθῇ τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τὸ τρίτον, διότι μετὰ τὸν Θεὸν ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ καὶ ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ ἐαυτὸν καὶ ἔπειτα τὸν πλησίον. Ἡ § 25 νὰ προηγηθῇ τῆς § 24, διότι μετὰ τὴν ζωὴν πολυτιμότερον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐπόληψις καὶ ἔπειτα ἡ περιουσία· ἡ § 36 νὰ προηγηθῇ τῆς 35 διὰ τὸν αὐτὸν λόγον κλπ.

Καὶ συνεδέσαμεν μὲν, ὡς καὶ νῦν ἔχει ἐκτεθῆ, τὸ περιεχόμενον καταλλήλως, ὥστε ὅπως δῆποτε ἡ διδασκαλία νὰ εἶναι ὁμαλή, ἀλλ' ὁμως καὶ κατὰ ταῦτα καὶ κατ' ἄλλα τινά, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἔκτασιν τοῦ βιβλίου, νομίζομεν ὅτι ἔχει ἀνάγκην διορθώσεως τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα ἵνα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῶσι περισσότερον τοῦλάχιστον σπουδαῖά τινα μέρη τῆς «Χριστιανικῆς Ἠθικῆς» κλπ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σελ.

§ 1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ	7
------------------------------------	---

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

§ 2. Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον	9
§ 3. Ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος	10
§ 4. Τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου	11
§ 5. Τρόπος ἀναπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου	13
§ 6. Τὸ καθήκον	14
§ 7. Τὸ δικαίωμα	16
§ 8. Ἀμοιβαία σχέσις καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων	17
§ 9. Δίκαιον, ἀδικον, δικαιοσύνη, ἀδικία, ἐπιείκεια, αὐστηρότης	17
§ 10. Ἡ συνείδησις	19
§ 11. Ἡ ἐλευθέρη θέλησις	21
§ 12. Ἠθικὸς καταλογισμὸς	23
§ 13. Ἡ ἀρετὴ	25
§ 14. Ἡ κκκίχ	28

ΕΙΔΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους

§ 15. Πίστις πρὸς τὸν Θεόν	33
§ 16. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν	38
§ 17. Ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν	40
§ 18. Εὐσέβεια καὶ λατρεία	42
§ 19. Προσευχὴ	43
§ 20. Ἡ κοινὴ λατρεία	46
§ 21. Σεβασμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ	48

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Σελ.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον

§ 22.	Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη	52
§ 23.	Σεβασμὸς τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον	56
§ 24.	Σεβασμὸς περιουσίας τοῦ πλησίον	59
§ 25.	Σεβασμὸς τῆς τιμῆς τοῦ πλησίον	61
§ 26.	Εὐεργεσία τοῦ πλησίον	64
§ 27.	Καθήκοντα πρὸς τὴν Οἰκογένειαν	68
§ 28.	Καθήκοντα πρὸς τὴν Πολιτείαν	73
§ 29.	Καθήκοντα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν	77
§ 30.	Πρακτικὰ παραγγέλματα	80

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

§ 31.	Ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη	81
§ 32.	Ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς ἡμῶν	82
§ 33.	Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ σώματος ἡμῶν	84
§ 34.	Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ πνεύματος ἡμῶν	85
§ 35.	Ἀπόκτησις καὶ διατήρησις τῆς περιουσίας ἡμῶν	87
§ 36.	Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν	89

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Τῆς ἐκτυπώσεως γενομένης ἐν σπουδῇ καὶ ἐν ἀπουσίᾳ ἡμῶν παρὲς σέφρη-
σαν τυπογραφικὰ τινὰ σφάλματα, ὧν τὰ σπουδαιότερα διορθοῦμεν ὡς ἑξῆς·

Σελ.	20	στίχ.	28	ἀντί κατὰ τὸ μᾶλλον	γρ.	κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον
»	25	»	13	» χαρακτηρίζει	»	χαρακτηρίζουσι
»	30	»	24	γραπτέον <i>Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ</i>		
»	34	»	12	ἀντί σκοπὸν	γρ.	προορισμὸν
»	42	»	19	» νὰ μὴ ἐπιδιώκωμεν	»	νὰ ἐπιδιώκωμεν
»	45	»	13	» πρὸς τὸν Θεὸν	»	μετὰ τοῦ Θεοῦ
»	48	» ⁹	καὶ 12	» ἀρετὰς καὶ ἀρετὴν	»	ἑορτὰς καὶ ἑορτῆν
»	48	»	32	» ψυχοφελῆ	»	ψυχοφελῆ
»	49	»	23	» μετ' ἐπικλήσεως	»	δι' ἐπικλήσεως
»	57	»	15	παραλειπτέον τὸ καὶ		
»	58	»	14	ἀντί μονομαχῶν	γρ.	μονομαχῶν
»	61	»	20	» καθήκοντα	»	τῶ καθήκοντι
»	67	»	15	» οὐ	»	οὐ
»	69	»	6	» συγγενείας	»	Οἰκογενείας
»	69	»	34	» αὐτῶν	»	αὐτῆς
»	74	»	33	» Ἡροδότῳ	»	Ἡροδότῳ
»	72	»	4	» ὅταν πάσχωσι	»	ὅταν οὗτοι πάσχωσι
»	72	»	22	» Γαλ. γ'. 10	»	Γαλ. γ', 18
»	76	»	1	» ἐκπληροῦσι	»	ἐκπληρῶσι
»	76	»	27	μετὰ τὸ συμφέροντα τεθῆτω	ἄνω	στιγμῆ.
»	77	»	27	ἀντί Ἐκκλησία	γρ.	Χριστιανικὴ Ἐκκλησία
»	78	»	25	» αὐτῶν	»	αὐτῶν
»	79	»	1	» § 14, 35	»	§ 14, 3. δ'
»	79	»	13	» καὶ	»	ἀλλὰ
»	87	»	18	» ἐπειδὴ ἐκ	»	Ἐπειδὴ ἐν ἐκ τῶν
»	93	»	10	» ἀναπληρώσεως	»	ἐκπληρώσεως
»	93	»	22	» τοῦ ἀνθρωπίνου γένους	»	τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν
»	94	»	9	» § 38	»	§ 28
»	94	»	15	» ἡ διατήρησις	»	διατήρησις [Θεὸν]

Τιμάται δραχμ. 1,50.